

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET

KUTATÁS KÖZBEN

Mátay Melinda

**FIATAL BUDAPESTI ELIT
ÉRTELMISÉGIEK SZOCIALIZÁCIÓJA**

N° 236

RESEARCH PAPERS

HUNGARIAN INSTITUTE FOR EDUCATIONAL RESEARCH

Mátay Melinda

**Fiatal budapesti elit értelmiségiek
szocializációja**

Esettanulmány két korosztály metszetében

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET

BUDAPEST, 2002.

KUTATÁS KÖZBEN 236

SOROZATSZERKESZTŐ: Czeizer Zoltán

A kutatás az OTKA támogatásával készült.

Oktatóiskutató Intézet
HU ISSN 1588-3094
ISBN 963 404 366 6

Felelős kiadó: Lukács Péter főigazgató
Műszaki vezető: Orosz Józsefné
Műszaki szerkesztő: Híves Tamás
Terjedelem: 4,9 A/5 ív
Készült az Oktatóiskutató Intézet sokszorosítójában

TARTALOM

1. Bevezetés	5
2. A fiatal, elit értelmiség kategóriájának elméleti aspektusai	6
3. A vizsgálat módszerei	18
4. A vizsgálat eredményei	22
4.1 Rövid bevezető az interjúalanyokról	22
4.2 A családokról	23
4.3 Az iskolákról	38
4.4 Életmód, életvitel, életstílusok a tinédzserkorban és a fiatal felnőttkorban	52
4.5 A politikai szocializációról	56
4.6 A felnőtté válásról és az elit-percepcióról	61
5. Összegzés és hipotézisek	64
Jegyzetek	69
Irodalom	74

1. Bevezetés

Tanulmányomban az 1998-2001 között folyó F 25397-es számú, "A fiatal, budapesti értelmiség elitbe kerülési stratégiáinak, képzésének és képződésének intézményes és nem-intézményes útjai a nyolcvanas-kilencvenes években" témájú OTKA kutatás folyamatát és eredményeit összegzem. A kutatás az Oktatókutató Intézetben folyt.

A kutatás empirikus alapját 30, 1998 és 2001 között készült mélyinterjú adta, melyet kiegészítettem egy 1993-94-es 15 fős hasonló vizsgálat interjúinak újraelemzésével(1). A kutatás célja két fiatal, budapesti értelmiségi korosztály (az 1959-67 és az 1968-1977 között születettek) szocializációjának az összehasonlító elemzése volt, elitbe kerülési lehetőségeik, stratégiáik, értékválasztásaik és jövőorientációjuk szempontjából. Azt vizsgáltuk tehát a szocializációs csomópontjaikon (család – iskolák, egyetemek – civil és politikai szerveződések – network és kortárskapcsolatok) keresztül, hogy várható mintaadóvá válásuk esetén életútjukból, családi indíttatásukból, intézményi pályafutásukból adódóan milyen mintákat, életstratégiákat, értékorientációkat fognak képviselni, milyen típusok és tipikus különbségek, töréspontok vannak a két budapesti elit értelmiségi korosztály elitbe kerülési stratégiái, életvitele és lehetőségei között.

A kutatás során értelemszerűen körül kellett járnunk az értelmiség – elit – fiatal fogalmainak társadalomtörténeti – szociológiai elméleteit, valamint az ezekhez kapcsolódó nagyobb hazai empirikus kutatások eredményeire is támaszkodtunk.

2. A fiatal, elit értelmiség kategóriájának elméleti aspektusai

Az értelmiség fogalmát mind a magyar mind a legtöbb indoeurópai nyelvben kettős értelemben használják: egyrészt az "értelem, értelmesség" jelentéssel, másrészt annak a társadalmi makrocsoportnak a jelölésére, amely "a társadalomnak szellemi munkával foglalkozó (magasabb végzettségű, műveltebb) rétegé"-t(2) jelenti.

A statisztikai megközelítések és a legtöbb empirikus vizsgálat – mind külföldön, mind Ferge Zsuzsa Társadalmunk rétegződése című munkája(3) óta nálunk is – értelmiségen a felsőfokú végzettségűeket érti. Ez az a társadalmi réteg, amelyet az angol szaknyelv "professional"-nek, azaz szakembernek nevez, az elnevezéssel is demonstrálva azt a modern piacgazdaságokban általánossá vált folyamatot, melyet az értelmiség professzionalizálódásaként, szakmai specializálódásaként és az adott szakmán belüli minél magasabb szintű kvalifikáltság illetve tudás megszerzéseként, elsajátításaként szoktak emlegetni(4). Ugyanakkor Európában és Amerikában sem ért természetesen mindenki egyet az értelmiség ekkénti besorolásával, s egyfajta kritikai értelmiségi nézőpontból beszűkítésnek minősíti azt, az értelmiségi fogalmát inkább szerepként, létformaként, hivatásként értelmezve. Így ruházódik fel az értelmiség az "örök társadalomkritikus" (P. Baran)(5), vagy az apologetikus szerepkörrel(6).

Gouldner(7) szerint az értelmiség azoknak "az eszmék emberei"-nek a körét jelenti, akik a "kritikai nyelv kultúrájára"-nak birtokában egy új osztályként fognak megjelenni a társadalomban, s létre fogják hozni a "kulturális töke" uralmát. A kritikai nyelv kultúrája számára egy olyan "beszédközösséget" jelöl, amelyet a felvilágosodás óta, a történelem során hoztak létre ezen "modern eszmék emberei".

A lipset-i(8) értelmiség-fogalom az értelmiség belső tagolódásából indul ki, különböző paraméterek mentén nem tartva azt homogén osztálynak, és Lipset számára az értelmiséget elsősorban az alkotó értelmiségiek köre jelenti: azokat a személyeket sorolja ebbe a kategóriába, akiknek szerepe a tudás létrehozása, feldolgozása, a művészetek művelése, a szimbolikus megfogalmazás és értelmezés: azaz a tudósokat, a filozófusokat, az írókat, egyes szerkesztőket és az újságírókat.

Merton(9) a társadalmi munkamegosztás szerkezetében elfoglalt pozíciók alapján különíti el a "politikacsinálók" mellett a kormányzati (public) bürokráciákban a tanácsadói, technikai funkciókat vállaló, intellektuálisan specializált "csatlakozott, bürokratikus", illetve a főként a nyilvánosság intézményeiben jelen lévő, "nem csatlakozott, szabad" értelmiségieket.

Mannheim(10) a tudás – hatalom dimenziói mentén a "szabadon lebegő értelmiség" jellemzőjeként annak függetlenségéről ír az osztály- és pártkötődések vonatkozásában, és véleménye szerint ez a státuszinkonzisztens helyzet az, amely lehetővé teszi számukra a kauzális összefüggésekre való rálátásukat.

Szintén a tudás – hatalom dimenziói mentén vizsgálva tartja státuszinkonzisztens rétegnek a nyugati értelmiséget Schumpeter(11) is azon az alapon, hogy magas szintű szaktudásához nem társul politikai-gazdasági hatalom.

Geiger(12) kultúrszociológiai, társadalomlélektani fogalomnak minősíti a vizsgált jelenségek körét, s az értelmiségek teljesítménye alapján tesz különbséget "diplomások", "értelmiségek" és "művelt emberek" között.

Megint mások(13) az értékalapú, ún. "transzcendens" megközelítést alkalmazva az értelmiséget egy olyan társadalmi csoportnak látják, amely nemcsak a kultúra hanem a társadalmi célok termelésére, fenntartására és átadására is vállalkozik, azaz olyan kultúraalkotó és -hordozó társadalmi réteget kell rajtuk érteni, akiknek teleologikus küldetése van, és ezt a küldetést mint "az egész emberiség közös értékeinek örökösei"(14) teljesítik.

Huszár Tibor(15) megfogalmazása szerint értelmiségek "mindazok, akik hivatásszerűen végzett tevékenységük elemeként új szellemi értéket alkotnak, biztosítják e tudás módszeres alkalmazását, részt vállalnak a kulturális értékek, a köz- és szakismeretek közvetítésében, irányítóként vagy szakértőként részesei a felsőfokú képzettséget igénylő, döntéselőkészítő és végrehajtói munkának." Ennek alapján az értelmiség társadalmi funkcióit a következőkben látja: a szervező-vezető, az érdekfeltáró, érdektudatosító, érdekképviselési-közvetítő, a világnézeti-ideológiai és a kultúrákövetítő funkciókban.

Szelényi(16) – Gouldner nyomán – a nyugati és keleti társadalmak eltérő fejlődéséből vezeti le az eltérő értelmiségi attitűdök, szerepkészletek kialakulását az adott kultúrákban. Míg Nyugat-Európában a modernizációnak és a polgárosodásnak a piaci kapitalizmus kialakulásával való egybeesése a kritikai nyelv professzionalizálódásához vezetett, addig azokban a társadalmakban, ahol a modernizáció és a piaci kapitalizmus kialakulásának folyamata nem esett egybe, az értelmiségi tudás nem volt alárendelve a technikai ismereteknek: ezekben a társadalmakban az értelmiség nem szakemberek rétegévé, hanem inkább intelligenciává vált. Véleménye szerint Kelet-Európában az értelmiségek szakemberekké való tömeges átalakulása a rendszerváltásig nem is következett be.

Szelényi az értelmiség három alapvető típusát különbözteti meg:

- azokat az értelmiségieket, akik – Gouldner nyomán – a modern "eszmék emberei", s akiket a kritikai nyelv kultúrája köt egymáshoz,
- a szakembereket, akik a piaci kapitalizmus értelmiségei, s akiknek tudásában a technikai ismeretek uralkodnak a teleologikus összevők felett,

- s végül az intelligenciát, akik megőrzik a tudás teleológiai összetevőinek uralmát a technikai ismeretek felett.

Ennek a tipológiának az alapján állítja Szelényi – Gouldnertől eltérően – hogy a professzionalizálódás önmagában nem juttatja uralkodó osztályhelyzetbe az értelmiséget, sőt ezáltal inkább a piaci kapitalizmus osztályszerkezetébe integrálja őket. Másrészt viszont az értelmiség egyik típusa, az intelligencia a kelet-európai társadalmakban, azoknak is az államszocialista, redisztributív gazdaságaiban "osztályhatalomra tesz szert"(17). Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor az értelmiséget mint társadalmi csoportot egy rendi, feudális jellegű szerveződésnek, CÉH-nek nevezi belső formális és informális struktúrája, hierarchiája, a tekintélyek kialakulásának logikája, és autonómiájának, hatalmi pozícióinak védelmezési eszközei miatt. Igaz ugyan, hogy ezek a struktúrák erős bomlásnak indultak, mégis még mindig jellemzik az értelmiség belső szerveződését, a külső világhoz való viszonyát (18).

Szalai szerint (19) az értelmiség rendies struktúrája "a társadalmon belül elfoglalt sajátos hatalmi pozíciójának intézményes alapja" a maga rendiséget jelképező szimbólumaival (tudományos fokozatok, szervezeti hierarchiában betöltött helyek, hivatkozási jegyzékek). Az államszocializmus viszonyai kifejezetten kedveztek ilyen típusú szerveződésének: az illegitim hatalom saját stabilizálása érdekében az értelmiség megerősítésére szorult, egyszerre korlátozva és ruházva fel őket privilégiumokkal, miközben e pótlegitimitás cooptált (beemelt) alanyai egyszerre voltak késztetve és lehetőséget kapva arra, hogy "rendies védelmet alakítsanak ki a hatalommal, mint közös riválissal – ellenséggel – szemben". A kapitalista piac kialakulásával párhuzamosan megindult e korábbi privilégiumok lebontásának és lebomlásának folyamata, melynek ideológusai szintűen ezen értelmiség csoportjaiból álltak elő. A rendszerváltást követő évtizedben Szalai két, egymástól élesen elzárt értelmiségi csoportot lát körvonalazódni: a média világában és a szaktudományos szférában, elsősorban az egyetemeken összpontosuló értelmiségieket. Piacaikból adódóan (egyrészt a tömegkommunikáció, másrészt a politikai és gazdasági elitek szakemberszükségletének kielégítése) egyiküknek sem érdeke "a társadalmi problémák átfogó, holisztikus, több tudományterület megközelítési módját integráló" kritikai értelmiségi attitűd. Ezt a funkciót a magyarországi államszocializmusban (Szalai szerint) – társadalmi helyzetéből adódóan – a demokratikus ellenzéknek és holdudvarának értelmiségiei töltötték be, amely azonban az új, demokratikus intézményrendszer és piac kialakulásával párhuzamosan egyrészt diszfunkcionálissá vált(20), másrészt ezek az értelmiségi szubkultúrához tartozó csoportok is átrétegződtek, szétváltak az új hatalmi- gazdasági dimenziók mentén: politikai, gazdasági vagy tudományos elit-szerepekké, médiasztár-vagy egyszerű szakértelmiségi szerepekké konvertálódtak, az új közös szaktevékenység alapján új hatalmi-gazdasági

dimenziók mentén új csoportokat képeztek vagy azokba integrálódtak. Kapcsolati tőkájukat új csoportszerepeikben – Acsády nyomán(21) – csak részlegesen tudták érvényre juttatni.

Magát az "elit" kifejezést a 17. században az üzletelők használták kitűnő minőségű portékájuk jellemzésére(22). Jelentése csak később terjedt ki a felső társadalmi csoportok megjelölésére: az elit fogalmát tulajdonképpen a 19. század elejétől kezdve alkalmazzák társadalmi csoportok vonatkozásában(23). Általában azon személyek csoportját vagy csoportjait jelölik evvel a fogalommal, akik "össztársadalmi következményekkel bíró döntéseket hozhatnak, mert formálisan meghatározott uralmi pozíciókat foglalnak el az adott társadalomban, illetve annak társadalmi szervezeteinek, intézményeinek élén"(24). Ebben a kontextusban a legtöbb elemzés a politikai és a gazdasági elit szerkezetével, összetételével, rekrutációjával foglalkozik. De ennek analógiájára beszélnek katonai, egyházi, kulturális, szellemi, tudományos (vagy tudás) elitről is: a vizsgált intézményes területek illetve alrendszerek felső, vezető pozícióit elfoglaló csoportjairól.

A 20. század elején Pareto és Mosca(25) nyomán fogalmazódnak meg az első elitkonceptciók az elit és a tömeg kontextusában: ennek kapcsán Pareto nem-elitről, uralkodó elitről és nem-uralkodó elitről, Mosca politikai osztályról és tömegről beszél. Michels(26) pártszociológiája pedig a mindenkori kisebbség irányító uralmát, az "oligarchia vastörvényét" írja le.

Az elitfogalomnak egy új értelmezési keretet adnak azok a demokraciaelméleti koncepciók, amelyet először Mannheim, majd Schumpeter(27) fejtett ki részletesebben. Eszerint közvetlenül, "a nép által való kormányzás" eszméje gyakorlatilag lehetetlen és nem is működik sehol a világon. A modern demokráciákban a politikai döntéseket hozók a hatalmat a nép szavazataiért való versengés során szerzik meg: a választásokon elitcsoportok versengenek egymással.

Ezekből a demokraciaelméleti koncepciókból nőtt ki az 1950-es 1960-as évek politikai szociológiájának "demokratikus elitizmus" tana, mely szerint a hatalmat egy mindenkori kisebbség gyakorolja, s az oda való bekerülésre az esélyek igen eltérőek az adott társadalomban. Ugyanakkor ebben az időszakban Amerika társadalmának hatalomgyakorlására a diffúz jelleg volt a jellemző: a hatalom több elit-csoport között oszlott meg, akik azt egymással egy folyamatos alkumechanizmuson keresztül gyakorolták.

Riesman(28) szerint sem egyetlen csoport uralkodik, hanem több olyan vétő-csoport van, akik folyamatosan meg tudják akadályozni az érdekeikkel ellentétes döntéseket. Keller(29) pedig a foglalkozási csoportok kialakuló funkcionális elitjeinek a jelentőségét és pluralizmusát hangsúlyozza.

Berle és Galbraith(30) is ezekhez a pluralista jellegű elitelméletekhez kapcsolódik: szerintük a gazdasági életben sem tud olyan egységes elit kialakulni, amely a gazdaság egészét képes lenne a hatalma alá vonni. Mills(31) azonban – evvel vitatkozva – egy hierarchikus elitstruktúrát vázol fel ("vállalati vezérek", "hadurak", "politikai igazgatóság") azt állítva, hogy a

hierarchián belül a szoros összefonódások, a személyi kapcsolatok, a közös származási háttér a jellemző, többek között a közös iskolázottsági múlt okán.

Az utóbbi négy évtized elit-vitái gyakorta összekapcsolódtak a kutatások során felmerült módszertani dilemmákkal, amelyek jelentős szemléleti különbségeket tükröznek. A viták újszerű vonásai avval is összefüggnek, hogy a századelő spekulatív elméletei helyett ezekben az esetekben már empirikus kutatásokról van szó, amelyek a döntéselemzést, az intézményes vagy a hírnéven alapuló megközelítést preferálták.

Többek között Bottomore és Giddens(32) munkássága révén kerül sor az osztályelmélet fokozottabb figyelembe vételére az elit-kutatásokban. Giddens szerint az elit-struktúra szempontjából fontos az elit-csoportok utánpótlási mechanizmusainak nyíltsága vagy zártsága, valamint az elit belső integrációjának foka, illetve ennek kapcsán a "középső pozíciók birtokosainak" jellegzetességei. Szerinte az elit elhatárolódását is biztonságosabbá teszi, ha közvetlenül az elit alatt lévő rétegeket is számba vesszük.

Guttsman és Kalsall(33) az elit utánpótlásának vizsgálatakor hangsúlyozta, hogy maga az utánpótlási folyamat egésze, a származás, a képzés, az intézményes keretek messzemenően meghatározzák az adott elit arculatát.

Hodges és Persell(34) pedig az angolszász egyetemek vizsgálata alapján hangsúlyozza a kapcsolati hálók, a kiváltságok fontosságát a mobilitás és az elit újratermelődése szempontjából.

Takács Károly(35) szerint az elit szociológiai fogalmának meghatározása azért is különösen fontos az ilyen jellegű kutatások esetében, mert egészen más jellemzők és társadalmi szerepek kapcsolhatók az egyes elitértelmezésekhez. Takács az elit-definíciók csoportosításakor a fogalom tartalmi orientációját veszi alapul, és ennek fényében összegzi a különböző irányzatokat a társadalom tagoltságának megközelítési módjai, a fogalom szegmentális szűkítettségének jellege, a személyhez kapcsolhatóságának mértéke és az adott elit-fogalmat alapvetően meghatározó orientációjának jellemzői alapján. Az első esetben a nominalista és a realista társadalomfelfogás kategóriái alapján – Aron nyomán – sorolja be a stratifikációs elméleteket és az empirikus rétegződésvizsgálatokat a nominalista, a vonatkozó osztályelméleteket, a klasszikus és a neoelitista irányzatokat pedig a realista társadalomfelfogás kategóriáiba: amíg a nominalista társadalomkép szerint az elit nem különül el élesen a társadalom felső rétegeitől, addig a realista társadalomfelfogás esetében az elit "a társadalmi viselkedés megértéséhez külön magyarázó változóként szolgál"(36). Az elitfogalom szegmentális szűkítettsége azokat a kisebb-nagyobb köröket jelöli Takács szerint, amelyekre az egyes kutatók kiterjesztik vizsgálódásuk tárgyát: vannak akik az eliten kizárólag a politikai elitet értik, míg a másik szélső álláspont szerint minden adott társadalmi kontextusban értelmezni kell az elit fogalmát. A személyhez kapcsolhatóság jellemzője pedig azt

jelenti, hogy a vonatkozó elméletekben vagy kutatásokban az a koncepció-e a mérvadóbb, hogy az elit tagjai pszichológiai képességeiknek és kvalitásaiknak köszönhetően emelkednek ki a tömegből, vagy pedig az, hogy inkább a szervezeti keretek ruházzák fel őket ilyen jellegű, "elit-specifikus" tulajdonságokkal? A fogalom alapvető tartalmi orientációjának figyelembevételkor pedig az a kérdés, hogy magát az elit-értelmezést képességbeli, hatalmi vagy pozicionális-strukturális kondíciókhoz kötik-e a szerzők.

Huszár Tibor(37) írja, hogy az elit problémaköréhez legalább három irányból közelíthetünk: vizsgálhatjuk a pozíció alapján leíró jelleggel, kereshetjük a funkcionális elitet vagy vizsgálhatjuk őket normatív, érték alapon is. Az első esetben leglényegesebb elem a kormányzó politikai elit lesz, a második esetben az uralom, a hatalom, a presztíz, a döntéshozás és az akaratérvényesítés hatékonyságának kérdése kerül előtérbe, míg a harmadik esetben az ideák és a valóság tükröztetéséből kiindulva a pozicionális és az értékek különbözősége kap hangsúlyt.

S végül itt kell még említést tennem – szintén Huszár Tibor nyomán – azokról az elithez hasonlóan értékmintát adó csoportokról is, amelyek formálisan nem a hatalom birtokosai, gyakran inkább szemben állnak vele, de szimbolikus értelmezési mezőik, társadalomképük, értékeik, kommunikációs kódjaik továbbadása révén gyakran vonatkoztatási csoportként funkcionálnak az élitek alatti, közvetítő rétegek számára, akár elitcseréket is generálva ezzel. Ezeket a csoportokat nevezik kontra- vagy elleneliteknek.

Huszár(38) a pozicionális elit vizsgálatakor a hasonló származást, a közös szocializációt, a hasonló attitűdök, értékek, életmód és életstílus szerepét hangsúlyozza, valamint a pozicionális elitcsoportok tagozódásakor megkülönbözteti egyrészt a "corpus"-t (vezetői magot), a "szubeliteket", a "közvetítő rétegeket" és a helyi eliteket, másrészt az egyes társadalmi alrendszerek szerint a kormányzati, a gazdasági, a katonai, az egyházi (vallási), a nyilvánosság (média), és a tudás elitcsoportjait. Ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy a tudás-elit (amelyet tovább tagol) nem azonos az értelmiségi elittel, "az értelmiségi lét és gondolkodásmód lényegi jellemzői ugyanis nem vezethetők le a pozíciókhoz kötődő státuszjellemzőkből".

Huszár az elitcsoportok szerveződési formáit elemezve a rekrutáció módját, a szelekciós típusokat (önkiválasztás, választás, kooptálás, öröklés, elsajátítás, stb.), a belső cirkulációt és az elitből való kilépés módját tartja strukturálisan meghatározónak. Ennek alapján különbözteti meg a parlamentáris/delegált/kooptált, a "karrier"-alapú vagy közigazgatási, az oligarchikus és a totalitárius elitpozíciókat, az utóbbiakhoz sorolva a szovjet típusú ún. "szocialista" országok állampárti elitjeit.

Szerinte azonban a magyarországi nomenklatúrának ettől a totalitárius, szovjet-típusú elitstruktúrától eltérően nem volt egyedüli, kizárólagos hatalmi pozíciója, mert nem volt képes a társadalom összes pólusának az egy központból történő mozgatására és kontroll alatt tartására. Éppen ezért – a Szovjetunióval ellentétben – nálunk a hatalmi struktúra az 1960-as 1980-as

években inkább ligetszerű gráfokkal jellemezhető, amelyek nem alkottak összefüggő rendszert, és amelyekben a nyolcvanas évektől a kiválasztás során felgyorsult a szakmai kompetencia igénye a lojalitással szemben.

Szalai(39) elitelméletében abból a jelenségből indult ki a nyolcvanas évek elején, hogy ekkor alakult ki nálunk egy új elitcsoport, az ún. "új technokrácia", melynek tagjai fokozatosan átalakították a tulajdonviszonyokat, és evvel párhuzamosan tulajdonosi jogosítványokat szereztek a maguk számára is. Szalai szerint a nyolcvanas évek gazdasági-politikai változásainak hátterében a "régi elit" és az "új technokrácia" csoportjai közötti egyre erősödő harc állt, amely 1989-ben az "új technokrácia" győzelmével végződött. "Régi eliten" ez esetben azokat a pozícióban lévő személyeket kell értenünk, akik többnyire 1956 után lettek a nomenklatura elemei mint "hithű kommunisták", "új technokrácián" pedig azt a fiatalabb, szintén pozícióban levő korosztályt, melynek tagjai lényegesen kvalifikáltabbak voltak mint elődeik és amelynek mentalitása is alapvetően különbözött azokétól mind a szocializmusba vetett hit, mind pedig a gazdaságirányítás kapitalista jellegű átalakításának vonatkozásában. Szalai a magyarországi elitcsoportok nyolcvanas évekbeli küzdelmének leírásakor elitpozíción nem hatalmi pozíciót, hanem a vezető pozícióra való olyan fajta predesztináltságot ért, amelynek alapját "a tudás és a meghatározott erkölcsi magatartás"(40) jelentik.

Itt jegyezném meg, hogy míg egyrészt Szalai különböző elitcsoportok harcaként, az elitcirkuláció és reprodukció kombinációjaként írja le a nyolcvanas években végbemenő folyamatokat a társadalom csúcsán, amelyben nagy szerepet tulajdonít – Bourdieu fogalomkészletével élve – a kulturális tőke konvertálhatóságának, másrészt ezt a folyamatot egy olyan generációs – nemzedéki metszetben helyezi el, amelyben nagy jelentőséggel bír az ún. "nagy generáció", a kilencvenes évek "győzteseinek" corpora is.

Lengyel László(41) egy adott történelmi pillanathoz, a rendszerváltáshoz kapcsolódóan beszélt egy "sokrétű és nagyon tagolt rendszerváltó elitről"(42), annak is hét különböző csoportjáról. Az egyik az ún. demokratikus ellenzék és a köré csoportosuló urbánus ellenzék volt, amely egy sajátos kultúrával bíró kört jelentett. Véleménye szerint ezt a kört utólag tartották liberálisnak, akkoriban még nem volt az. A másik elit csoportot a népi-nemzeti irányultságú ellenzékiek alkották, akik szintén erős kulturális hagyományokkal rendelkeztek. Mellettük létezett még az 56-os revizionista ellenzék, amely a rendszerváltást követően feloldódott több irányzatban, valamint a reformértelmiség, akiken Lengyel elsősorban a reformközgazdászokat értette, és akik "egy modernizációs kultúrát képviseltek és széles társadalmi kapcsolatokkal rendelkeztek"(43). A rendszerváltó értelmiségi elit további csoportját alkotta az a fiatal szakkollégista értelmiségi elit, "akiket a fiatal demokraták csak részben tudtak bevinni a pártjukba"(44), valamint további elitcsoportok voltak az MSZMP-n belüli pártellenzék és a technokrata elit tagjai is.

Lengyel a rendszerváltó elit csoportjait a rendszerváltó értelmiség kategóriájával állítja párhuzamba, azokat az értelmiségi elit csoportokat, gondolkodói köröket értve rajtuk, akik aktívan bekapcsolódtak az átalakulásba.

Szelényiéknek⁽⁴⁵⁾ a kilencvenes évek elején az elitcirkulációra és -reprodukcióra koncentráló, három volt szocialista országot összehasonlító kutatása abból a hipotézisből indult ki, hogy az elitreprodukció azokban a kelet-európai országokban lesz magas, ahol a nomenklatura vagy kooptálta a technokráciát, vagy ahol nem létezett a rendszerváltozások idején egy jól szervezett ellenzéki elit, és fordítva: azokban az országokban lesz jellemző az elitcirkuláció, ahol nem kooptálták a technokráciát és ahol a rendszerváltások idején egy erős ellenzéki elit működött. Empirikus vizsgálatukban ennek alapján a mintát a következőképpen választották ki: azon személyeket tekintették az elitbe tartozóknak, akik egyrészt 1988-ban nomenklatura pozícióban voltak, másrészt akik 1993-ban a legnagyobb vállalatok vezérigazgatói voltak, illetve akik 1993-ban "országos fontosságú politikai és kulturális döntések meghozatalára jogosító pozíciót foglaltak el"⁽⁴⁶⁾. A magyarországi minta esetében ez "3000 legmagasabb állású személyt"⁽⁴⁷⁾ jelentett.

Következtetések lényege abban foglalható össze, hogy a rendszerváltás miatt jelentős átalakulás ment végbe a társadalmi hierarchia csúcsán, a politikai, a gazdasági és a kulturális intézmények élén, és a vezető pozíciókba történő bejutás, az ezekben zajló rekrutációs mechanizmusok útfüggő átalakuláson mentek keresztül. Ez azt jelenti, hogy egyrészt ezek a rekrutációs mechanizmusok nem voltak előzmény nélküliek, másrészt pedig a nyolcvanas évek kiválasztódási jellemzőit tükrözték: a rendszerváltást követően a vezető pozícióban lévő személyek többsége már a nyolcvanas évek végén is középvezetői pozícióban volt. Kiváltképpen a politika, de a kultúra világában is megnyíltak az elitpozíciók az államszocializmus idején beosztott értelmiségiekként dolgozó, ellenzéki, értelmiségi ellenelit tagjai előtt. Emellett az új politikai eliten belül jelentősen megnőtt az értelmiségi származásúak aránya, és a rendszerváltást követő időszakban szinte kizárólag értelmiségi családokból kerültek ki az új politikai elit tagjai. Sőt: ezen belül is a rendszerváltást megelőzően a humán értelmiségi pályán mozgók aránya nőtt meg jelentős mértékben az új politikai eliten belül.

A magyar kulturális elitben is nagyobb mértékű volt a cirkuláció, mint Oroszország vagy Lengyelország esetében: "Magyarországon az 1988-as kulturális nomenklaturának csak 56%-a tartotta meg pozícióját, míg Lengyelországban ez a szám 61% volt". Szelényiék szerint ennek egyik oka az lehetett, hogy a politikai eliten belüli nagy arányú humán értelmiségi csoportok kapcsolati hálójukon, klientúrájukon keresztül vonzották, holdudvarukban tartották a hasonló attitűdökkel, szakmákkal és értékorientációkkal bíró kortársaikat, akik az előrejutás reményében szívesen is csatlakoztak politikai "patrónusaikhoz". A nagymérvű elitcsere kapcsán Szelényiék azt a hipotézist is megfogalmazzák, hogy 1988 és 1994 között egy "adminisztrá-

tív eszközökkel gyorsított vagy túlzott"(48) cirkuláció zajlott a politikai és a kulturális eliten belül (a gazdasági szférában ez jóval szerényebb mértékben jelentkezett), amely az 1994-es választások eredményeképpen ismét lelassult, amikor "a kései államszocializmus technokráciája, különösen annak középgenerációja" foglalta el "a gazdaság, a politika és a kultúra szinte minden pozícióját"(49). Ugyanakkor azonban a politikai és a kulturális mezők területein továbbra is az ismeretség, a lojalitás és a kapcsolati hálók szerepe maradt a domináns elem a szakértelemmel szemben, csak most "a másik oldalon" történt(50), tükröződött vissza ez a folyamat.

S bár Szelényiék adatai egy lehetséges, az elitreprodukcióra vonatkozó folyamat létezését nem igazolták, az elitcirkuláció kapcsán mégis hangsúlyozzák azt a tényt, hogy "az államszocialista elitből kevesen léptek ki", az onnan kiszoruló jó része "oldalt mozdult" és nem "lecsúszott"(51). A cirkuláció az újonnan belépők arányszámának növekedéséből következett, akik közül a legtöbben már 1988-ban középvezetői pozícióban voltak: innen adódik a magyarországi elitcirkuláció útfüggő jellege is.

Szelényi az empirikus vizsgálatait követően, a menedzserkapitalizmusról írt tanulmányaiban(52) a posztkommunista hatalmi elit csoportjait a következőképpen látja: az új hatalmi elit "domináns frakcióját a technokraták-menedzserek, valamint az új politokrácia"(53) alkotják, valamint hozzájuk kapcsolódik a humán – társadalomtudományi értelmiségnek egy olyan szűkebb csoportja, felsőbb rétege, amely mind a technokraták – menedzserek, mind az új politokrácia csoportjaihoz személyi szálakkal is kapcsolódik. Az új hatalmi elitnek azt a komponensét nevezi Szelényi a "véleményformáló elit értelmiség"-nek, akiknek az új hatalmi elitbe való bevonását a technokrata-politokrata uralom legitimálása érdekében volt szükséges: az új hatalmi elit hatalomhoz való jogát "elsősorban értelmiségi szaktudása legitimálja"(54), nem pedig tulajdonosi mivolta. Mindebből az is következik, hogy az új hatalmi elitbe való bejutáshoz elsősorban nem gazdasági, hanem kulturális és szociális tőke igényeltetik: azaz az értelmiségi szaktudásnak és a jó személyes kapcsolatoknak a függvénye elsősorban az új hatalmi elitbe való bekerülésnek a lehetősége.

Az új hatalmi elitnek, mint "osztályszövetségnek"(55) a szerveződési keretei és jellegzetességei ennek alapján lényegesen különböznek a fejlett polgári társadalmakban tapasztalható struktúráktól, amennyiben a posztkommunista társadalmak szerkezetében a kulturális tőke dominanciája figyelhető meg a gazdasági tőke szerény szerepe mellett.

Pataki Ferenc(56) a rendszerváltás parlamentjéről írott szociálpszichológiai jegyzetében sok érdekes adattal szolgál az 1990. évi parlamenti politikai elit összetételéről. Ezen elemzés több eleme szintén összhangban van Szelényiék eredményeivel: elsősorban a (főleg humán) értelmiségi pályán mozgók, illetve az államszocializmus idején már középvezetői pozícióban lévők túlsúlyára gondolok, vagy ahogyan Pataki nevezi a "szakmai pályájukon sikeres emberek"(57) arányszámára. "Értelmiségi parlamentünk-

ben"(58) (ahol az iskolázottsági szintben is a felsőfokú végzettség illetve a több diploma vagy tudományos fokozat megléte a jellemző) 1990-ben jelentősen felülreprezentáltak voltak a "humán tényező szakértői" (51,3%-ban), illetve az akkori képviselők közel egyharmada (33,2%-a) volt középvezetői pozícióban már a rendszerváltás előtt. Emellett nyomatékos eltérés mutatkozik még a magyar társadalom jellemző viszonyaihoz képest a nemzedéki és a nemenkénti megoszlásokban is: a képviselők jelentős hányada a középgenerációhoz tartozik, és 62,5%-uk teszi ki a 31-50 év közöttiek arányát. Mindemellett a 386 fős parlamentnek csak 28 női képviselője volt, ennek kapcsán Pataki annak erős maszkulin jellegét hangsúlyozza. Szintén igen nagy az eltérés a társadalom egészéhez képest a gyermekáldások számában is: míg a magyar társadalom családjainak zömére az egy gyermek a jellemző, addig a parlamenti képviselők családjában a két vagy még az annál is több gyermek a domináns (120 képviselőnek van kettő, 73-nak kettőnél több gyermeke).

Lengyel György(59) gazdasági elitkutatásai szerint a gazdasági vezetőréteg cseréje már a nyolcvanas években megindult, és ez kétségtelenül mérsékelte a társadalmi feszültségeket. A nyolcvanas évek gazdasági elitjére az egy vagy több diploma, a magas párttagsági arány, a férfidominancia és némi előregedés volt a jellemző, folyamatosan emelkedő karrierutakkal, nagy ugrások nélkül.

A kilencvenes évek gazdasági elitje személyi összetételében átalakult ugyan, de társadalmi összetételét tekintve nem sokat változott. Nagyfokú fiatalodás ment azonban végbe körükben (a negyven éven aluliak kerültek túlsúlyba), vesztett jelentőségéből a párttagság és emelkedett – elsősorban a bankszférában – a nők aránya. Lengyel a gazdasági eliten belül nem tapasztalt jelentős attitűdbeli, értékrendbeli megosztottságot, a fellelhető véleménykülönbségekből konzisztens csoportvéleményeket nem látott kialakulni.

Lengyel a J. Higley-vel kidolgozott (60), a különböző politikai rendszerek elitstruktúrájának és cirkulációjának ideáltípus alkotásakor a magyarországi elitcsoportokat az átalakulásnak (1988-1994) majd az azt követő időszaknak a tükrében olyan megerősödő konszenzuális csoportoknak látja, amelyek a klasszikus típusú cserélődés (melynek során a cirkuláció átfogó és békés természetű) forgatókönyvéhez közelítettek.

Az 1996-ban megrendezett hazai elit konferencia(61) két alapvető, összegző tézise szerint egyrészt a magyar társadalom egyetlen egy elit csoport kitermelésére volt képes, amely mind a múltban mind a jelenben igen szűk körű, másrészt pedig a rendszerváltás békés voltában annak is nagy szerepe volt, hogy a vezető-réteg cseréje már a Kádár-rendszerben megindult, nem kötődött közvetlenül az átalakuláshoz, azaz az elit cserélődésének a folyamata tulajdonképpen csökkentette vagy legalábbis nem gerjesztette a társadalmi feszültségeket.

Ezzel az összegzés igényével megtartott konferenciával gyakorlatilag a nyolcvanas-kilencvenes években végzett, a korábbiakhoz képest igen széleskörű hazai elitkutatásoknak egy jelentős szakasza le is zárult. S – képletesen szólva – ahogyan a rendszerváltást követően maga az elit is újra bezárult, úgy kerültek ki a nyilvánosság reflektorfényéből a hazai elitkoncepciók is.

P. Bourdieu (62) szerint mind az elit mind az értelmiség különböző szakmai csoportjai olyan szintetikus kategóriáknak tekinthetők, amelyek mint társadalmi kategóriák a konstruált fogalomalkotáson alapulnak, és az oda való be- illetve kikerülés mechanizmusai állandó harc tárgyát képezik az adott mezőkön belül és között a mindenkor társadalomban. Ennek a harcnak lehet egyik szegmense a különböző kulturális objektívációk birtoklása: a "kritikai nyelv kultúrájának" beszédközössége, a "tudás teleológiai összetevői"-nek birtoklása a technikai szakismeretek felett, vagy a szabadság és a függetlenség birtoklása a státuszinkonzisztens helyzetbe ágyazott társadalmi szerep révén. Folyhat ez a harc az adott történelmi helyzettől, társadalmi és értékrendszerektől függően a rendies jellegű szimbólumokért, a társadalmi hierarchiában betöltött magasabb pozíciókért, presztízsekért, a gazdasági erőforrások birtoklásáért, különböző gazdasági, politikai, kulturális tőkefajtákért, az egyes tőkefajták konvertálhatóságának a pozicionális lehetőségeiért, vagy a formális hatalommal szembehelyezkedő értékmintaadás birtoklásáért a társadalmi diskurzustól függően.

Az idődimenzióból adódóan pedig ennek a versengésnek permanensen létezik egy korosztályi, nemzedéki vetülete is: az elit és az elit értelmiség csoportjainak arculatára jellemző lesz utánpótlási mechanizmusainak nyíltsága vagy zártsága, a származás, a képzés, az oda való bekerülés intézményes kereteinek, a kapcsolati hálóknak a jellegzetességei, valamint az egyes személyekhez kapcsolhatóságának, az "elit-specifikus tulajdonság" tulajdoníthatóságának az ismérvei. Ebben a kontextusban a "középső pozíciók birtokosainak" jellegzetességei magyarázó erővel bírhatnak az elit csoportok utánpótlási mechanizmusainak megértéséhez.

A demokrácia és a piac kiépülésével, a globalizációs tendenciák felerősödésével, az értelmiség osztályosodásával, a hazai elit és értelmiségi elit csoportok átrendeződésével párhuzamosan a kádári konszolidáció fiataljainak felnőtté válási periódusa – mintaadó csoportjaikhoz képest jelentősen – kitolódott az időben.

A "tinédzser" és a poszt-adoleszcencia fogalmainak megjelenése jellegzetesen 20. századi fejlemény: az iskolába járás meghosszabbodásával, a kereső munkavállalás későbbi megkezdésével, a családalapítás kitolódásával és a szülői családtól való függetlenedés elhúzódásával a felnőtt szerepek teljes vállalása sok esetben csak a 30-35. életév környékén következik be a fiataloknál. Meghosszabbodik az utódok "reprodukciós ideje", és a társadalmi distinkció hatékony eszközének bizonyul az az időmennyiség, amelyet tervszerűen és intézményesített keretek között a kulturális örökség

elsajátítására fordítanak a fiatalok: bizonyos képzési idők általánossá válnak, s azok más társadalmi csoportok számára is normává, "standard idővé" lesznek (63) (például a rendszerváltást követően a PhD-képzés általánossá válása ennek jó példája).

Az ifjúsági moratórium meghosszabbodásával párhuzamosan egyre nagyobb szerephez jutottak az ifjúsági életstílusok, kultúrák és szubkultúrák, amelyekkel párhuzamosan felértékelődött a kortárscsoportok szerepe is. A korábbi korszakokhoz képest, amelyekre az volt a jellemző, hogy a család, az iskola, a munkahely, a politikai szervezetek közvetlen ellenőrző funkciókat gyakoroltak, a nyolcvanas-kilencvenes évekre a közvetett ellenőrző intézményeknek, a fogyasztói iparnak és a hírközlő csatornáknak is a vonatkoztatási rendszereket szolgáltató "alakzatok", intézmények között jelentősen megnőtt a szerepe(64).

Miközben az ifjúság autonómiája jelentősen megnövekedett a nyugati típusú társadalmakban, és az ifjúsági-státusz gyakorlatilag egyfajta foglalkozási státuszhoz hasonló státusszá vált, sok esetben a fiatalok mintakövetőből mintaadóvá is lettek sajátos kulturális tagozódásukkal, esetenként pedig önálló politikai cselekvési minták kialakítása révén.

A fiatal-státusz tehát egy olyan átmeneti életperiódust alkot a gyermekkor és a teljes értelemben vett felnőttkor között, amely egyrészt az egyén önmagára találásának, identitástudata kialakulásának időszakát képezi, másrészt pedig azt az életszakaszt jelöli, amelyben a főhivatású keresői tevékenységhez vezető fázisban "lavírozik" az individuum. Ennek a státusznak a megjelenése Magyarországon párhuzamosan ment végbe a piac és a politikai intézményrendszer átalakulásával, gyakran nemzedéki –generációs – korosztályi viták diskurzusában jelenítve meg az egyes elitcsoportok érdekérvényesítő törekvéseit (65).

3. A vizsgálat módszerei

OTKA kutatásunkban 30 mélyinterjút készítettünk (66) 1998 és 2001 között. Az interjúkhoz a korábbi (1993-1994-es) interjúk alapján speciálisan kialakított vezérfonalat használtuk, mátrixainkat is az újraelemzés során kialakított szisztéma szerint készítettük el.

1993 ősze és 1994 tavasza között "Az ifjúsági életstílusok, társadalmi és politikai cselekvési minták" című kutatás keretében 15 mélyinterjú készült budapesti értelmiségi fiatalokkal (67). Mindannyian az 1956-ot követő első konszolidáció gyermekei voltak, 1959 és 1966 között születtek. Megkeresésük hólabda módszerrel, személyes ismeretségek, ajánlások alapján történt. Az interjúkészítés időpontjában 27-35 évesek voltak. 2002-ben 15-ükből 10-en már szerepelnek valamelyik 'Ki kicsoda?'-ban (68).

Az 1993-94-es vizsgálat feltáró jellegű volt, strukturálatlan életútinterjúkat készítettünk. Mivel azonban jelen kutatásunkkor a korábbi adatok a rendelkezésemre álltak, az akkori szövegekből kiindulva készítettem vezérfonalat az OTKA kutatáshoz szükséges interjúk elkészítéséhez. Döntésemet a téma empirikusan feltáratlan volta és az ebből adódó – elsősorban az interjúk készítése és feldolgozása során felmerülő – szubjektív torzítási lehetőségek veszélyei motiválták.

Egy olyan induktív eljárási technikát dolgoztam ki, ami a pszichológiai, pszichoterapeutai, kultúrantropológiai gyakorlathoz áll közel. Abból indultam ki, hogy az interjúk készítésekor az interjúszituációban a keretek konstansak voltak, azaz az interjúalanyokat a feltételezett "fiatal, budapesti elit értelmiségi" konstruált csoporthoz tartozó voltuk miatt kerestem fel, és ebben a kontextusban kértem fel őket életútjuk elmesélésére. S bár előzetes vezérfonal nem készült, egy spontán vezérfonal mégiscsak kialakult az interjúk során: az interjúalany és az interjúkészítő közösen alakította ki azokat az életútállomásokat, amelyeket fontosnak tartott megemlíteni az interjúk kezdetekor felvázolt "elit értelmiségivé válni" keretének összefüggésében.

Így alakultak ki az "elit értelmiségi szerephez való viszony", elit-percepció, a család (mobilitása, testvérek jellemzői, a szülők házasságának tartóssága, a pártokhoz, valláshoz való viszonyok, anyagi helyzet és életmód, konfliktushelyzetek, történetek, legendák, lakóhelyek, saját család alapítása), az iskola (bölcsőde, óvoda, általános iskola, középfokú iskolák, felsőoktatás, kollégiumok, az iskolákhoz, tanárokhoz való viszony), az életmód, életvitel, életstílusok a tinédzserkorban és a fiatal felnőttkorban (iskolatársakhoz, kortársakhoz való viszony, olvasmányélmények, a hagyományos médiától a filmekig, civil és szabadidős szervezetek, öltözkö-

dés, divatirányzatok, zenei ízlés és magatartásminták, értékek), a Nyugatképek és utazások, a politikai szocializáció (családi és iskolai trendek, iskolai ifjúsági szervezetek, az ellenzékiességhez való viszony a nyolcvanas-kilencvenes években), a pályakezdés és a felnőtt évekhez kapcsolódó standard kérdések és témakörök.

Egy olyan közös narratívaként értelmeztem az interjúkat, amelyben az interjúalany és az interjúkészítő egy együttesen kidolgozott prezentációját alkotta meg az interjúalany szocializációjának elbeszélése során az elit értelmiségi szerep kialakításának szemszögéből, maguk az interjúalanyaim döntve el és emelve ki azokat a témákat, amelyek elitbe kerülési stratégiáikban megerősíthetik illetve elbizonytalaníthatják őket.

Ennek alapján az interjúszövegekből kiindulva felállítottam és folyamatosan bővítettem egy olyan feldolgozási szempontrendszert, amely az interjú többségében megjelenő információkon alapult(69), majd ennek az utólag konstruált vezérfonalnak a mentén dolgoztam fel újra szisztematikusan a régi interjúkat.

Így egy olyan többszempontú mátrix állt rendelkezésemre, amely egyrészt lehetővé tette – kevesebb torzítási valószínűséggel – az 1993-1994-es interjúk teljes kvalitatív elemzését, másrészt alkalmas volt az új interjúk elkészítésekor a vezérfonal megalkotására. Nem utolsósorban pedig a hasonlóan feldolgozott új, 30 interjú mátrixa összehasonlítható, egybevethető volt az 1993-1994-es vizsgálat adataival.

Így 45 interjú segítségével a mintát már elég nagynak tartom ahhoz – a vizsgált csoport kiválasztási szempontjainak fényében –, hogy általánosabb következtetéseket is le lehessen vonni belőle az "fiatal, elit értelmiségi" konstruált csoportjára vonatkozóan(70).

Az interjúalanyokhoz most is ajánlások útján jutottam el, a keresett személyeknek (a korábbi interjúsorozat tapasztalatai alapján) a következő szempontoknak kellett megfelelniük:

- legyen egy vagy több (elsősorban humán) felsőfokú végzettségük, esetleg már valamilyen tudományos fokozatuk (doktori, PhD), vagy éppen végezzék azt,
- előnyt jelentett a kiválasztás során, ha már komoly mennyiségű és ismertségű publikációval rendelkeztek, vagy ilyen jellegű publikációk születtek róluk, tanítottak valamilyen felsőoktatási intézményben, elnyertek egy vagy több külföldi ösztöndíjat, vagy szakterületükön valamilyen presztízsértékű díjat, aktívan részt vettek valamilyen civil szerveződésben, kezdeményezésben, esetleg annak vezetőivé váltak,
- ha már szerepeltek valamilyen "Ki kicsoda?"-ban,
- ha valamilyen országos döntési jogkörrel felruházott pozícióban voltak illetve annak várományosai lehettek,

- ha valamelyik elit gimnáziumba jártak (pl. Apáczai, Fazekas, piaristák),
- ha maga az ajánló (aki maga is ennek a korcsoportnak a tagja, illetve maga is interjúalany) úgy gondolta leendő interjúalanyomat ismerve, hogy kvalitásai, a számára megjelenő mintaadás folytán az illető 10 év múlva biztosan valamilyen "elit-szerep" birtokosa lesz (ezt a szempontot abból az aspektusból is döntő fontosságúnak tartom, hogy az adott mikromilió aktorainak értékválasztásaira és szempontrendszerére is jellemző lesz, hogy kit milyen paraméterekkel képzelnek el egy ilyen mintaadó szerepben),
- s előnyt jelentett még természetesen a budapesti születés, illetve a családok budapesti származása, de minimum kritérium volt interjúalanyaim számára, hogy legalább 10 éve Budapesten éljenek,
- a 30 interjúalany közül 23 az 1968-1977 között, 7 pedig az 1959-1967 között született korosztály budapesti (elsősorban humán vagy ahhoz közel álló) értelmiségieiből került ki. Mindkét korosztályon belül a további kiválasztási szempontok hajlamosították kutatásom alanyait értelmiségi voltuk mellett az elit szerepre.
- Ebben egyrészt az elméleti bevezetőmben említett hírnéven alapuló elit kutatások szempontrendszerét, a hazai elitkutatások eredményeit, másrészt a korábbi kutatásom tapasztalatait vettem alapul, amely részben hasonló kiválasztási szempontrendszerrel dolgozott(71).
- Annak az elsősorban humán, budapesti elit értelmiségi csoportnak az utánpótlási bázisát vizsgáltam, amely az átalakulás során – Szelényi és Pataki nyomán(72) – számarányát tekintve a többi értelmiségi csoporthoz képest jelentősen nagyobb mértékben került politikai és kulturális elit pozíciókba a kilencvenes években.
- Arra voltam kíváncsi, hogy milyen szocializációs állomásokat tartottak fontosnak jelenlegi helyzetükből adódóan, milyen perspektívákat fogalmaztak meg jövőbeli lehetőségeikről, és hogy a két korosztály metszetében mik a közös és mik a töréspontok elit értelmiségivé válásuk folyamatában.
- Vizsgálatom a budapesti humán értelmiségi csoportok jövőbeni mozgásteréről, kilátásairól kíván képet adni, evvel hozzájárulva az ifjúság, az elit és a társadalmi struktúra témájú kutatásokhoz.
- Az interjúkat – előzetes megbeszélés alapján – beszélgetőpartnereink életterében (lakásukon, munkahelyükön) készítettük, így lehetőségünk adódott életkörülményeikbe is belepillantani. Az interjúk többsége körülbelül három órát vett igénybe, a szövegeket kazettára rögzítettem, majd legépeltettem. A gépelt változatokat elküldtem interjúalanyaimnak, akik azt jóváhagyták vagy esetenként módosították, hozzátettek még az elhangzottakhoz, illetve – kérésemre – instrukciókkal láttak el arra nézvést, hogy milyen adatokkal, infor-

mációkkal járulnak hozzá az interjúk közléséhez. Mivel megosztot-
tak köztük a vélemények az anonimitás kérdéséről, így azt gondo-
lom hogy szerencsésebb, ha mindannyiuk a névtelenség burkába
rejtve marad. Végzettségükre nézvést van köztük több szociológus
és pszichológus, jogász, lelkes, közgazdász, filozófus, programter-
vező matematikus, operatőr, informatikus, szociálpolitikus, szociál-
pszichológus, pszichiáter, zenész, irodalomtörténész, tanár és nép-
rajzos. Foglalkozásaik: többen tudományos kutatók (ELTE, Közgáz,
MTA), multinacionális cégeknél dolgoznak adótanácsadóként, tré-
nerként, középvezetőként, saját intézményesített kulturális vállalko-
zásuk van itthon vagy külföldön, tanárok a felsőoktatásban, politiku-
sok, újságírók, írók, illetve egyikük költő.

4. A vizsgálat eredményei

4.1 Rövid bevezető az interjúalanyokról

Az 1959-1967 között született interjúalanyaim az 1956-ot követő kádári konszolidáció, az 1968-1977 között születettek pedig "az új gazdasági mechanizmus" gyermekei voltak. Az 1959-1967-es korosztály tinédzser és fiatal felnőttkori időszakának jelentős hányada a rendszerváltás előttre, felnőtté válásuk időszaka(73) az átalakulás periódusára esett, az 1968-1977 között születettek tinédzserkora és fiatal felnőtt évei párhuzamosan zajlottak a politikai-gazdasági változásokkal.

Az 1998 és 2002 között meginterjúváltak közül 23-an 1968 és 1977, 7-en pedig 1959 és 1967 között születtek. Az 1993-1994-es interjúsorozat alanyai 1959 és 1966 közötti születésűek. Az 1959-1967 között születettek közül 15 férfi és 7 nő, az 1968 és 1977 közöttiekénél 14: 9 az arány szintén a férfiak javára(74).

Mindkét korosztályból elsősorban a humán végzettségűek közül kerültek ki beszélgetőpartnereim, 4 esetben pedig interjúalanyaim humán jellegű rész- vagy teljes foglalkozása (pszichoterápia, fordítás, írás, önkormányzati képviselő) volt az ajánlók számára a domináns elem.

Az 1959 és 1967 között születettek egy vagy több diplomás végzettségei: magyar-történelem-könyvtár –népművelés-esztétika-filozófia – szociológia – pszichológia – angol – francia – teológia szakok különböző párosításokban, valamint közgazdász, jogász, villamosmérnök, építész, pap, színházrendező, énekes. Foglalkozásaik: író(k), esztéta, főiskolai – egyetemi tanárok, színházrendező, előadóművész, főszerkesztő(k), könyvtár-igazgató, tudományos kutató(k), újságíró(k), politikus(ok), építész, pap, pszichoterapeuta, saját vállalkozásban nyelvtanár. 16-an szerepelnek valamelyik "Ki kicsodá?"-ban (75) .

Az 1968 és 1977 között születettek szintén egy vagy több diplomás végzettségei: több szociológus és pszichológus, jogász, lelkész, közgazdász, filozófus, programtervező matematikus, operatőr, informatikus, szociálpolitikus, szociálpszichológus, pszichiáter, zenész, irodalomtörténész, tanár és néprajzos. Foglalkozásaik: többen tudományos kutatók (ELTE, Közgáz, MTA), multinacionális cégeknél dolgoznak adótanácsadóként, trénerként, középvezetőként, saját intézményesített kulturális vállalkozásuk van itthon vagy külföldön, tanárok a felsőoktatásban, politikusok, újságírók, írók, illetve egyikük költő. Kilencen szerepelnek valamelyik " Ki Kicsodá?"-ban(76).

Az 1959-1967 közöttiek 4: 1, az 1968-1977 közöttiek 2: 1 arányban születtek Budapesten, négy interjúalanyom kivételével jelenleg mindannyian Budapesten élnek. Az említett négy kivétel Amerikában és Franciaországban tartózkodik, közülük ketten szándékoznak két év múlva hazatérni. Mind a négyen az 1968-1977 között születettek közé tartoznak.

4.2 A családokról

Mindkét korosztálynál vizsgálva interjúalanyaim és családjaik mobilitási adatait három generáción keresztül az iskolai végzettségek és a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyek fényében elmondható, hogy a családok felfelé mobilak. Lefelé mobilitással 45 esetből egyszer sem találkoztam. Az 1959-1967 között születettek között viszont magasabb az igen erős mobilitást mutató családok (azaz a három generáció alatt végzettségben és társadalmi pozícióban nagy ugrásokkal emelkedő tendenciát mutatók) aránya (2,5: 1) mint az 1968-1977 között születetteknél (5: 1), viszont míg az 1968-1977 között születettek családjainak fele a többgenerációs értelmiségi-polgári gyökerű családok közül (melynek ismérvei a végzettségek, a társadalmi pozíció, a vagyon és a nemesi származás voltak) került ki, addig ez az arány a korábbi korosztály esetében 3: 1.

Példák a rendkívül erős mobilitásra az 1959-67 között születetteknél:

– nagyszülők: nagyapa 1: bacsó majd cseléd, 1945-46 bíró, mezőgazdasági munkás (tsz-tag) majd egyéni gazdálkodó, nagyapa 2: gazdálkodó, nagymama 1: cseléd, htb., nagymama 2: htb., korán meghalt, – szülők: apa: 8 ált., + szaktanfolyam, gazdálkodó, malomipari munkás majd katonatiszthelyettes, anya: érettségi + gyors- és gépiró szakiskola, ügyintéző majd mérlegképes könyvelő, jelenleg munkanélküli, – interjúalany (ffi): főiskola + 2 egyetem (szociológia, teológia), országgyűlési képviselő (14. interjú).

" ... Édesapám először gazdálkodó volt, majd a malomiparban dolgozott. Később katonatiszt-helyettesi pályára ment, és a Honvédségtől négy-öt évvel ezelőtt ment nyugdíjba. Egy tizennégy-gyermekes családban nőtt fel. Édesanyám ugyancsak egy parasztcsaládba született. Ő a nyolc osztály, valamint két év gyors-és gépiró iskola elvégzése után kezdett el dolgozni egyszerű ügyintézőként. Később levelező tagozaton elvégezte a közgazdasági szakközépiskolát, és mérlegképes könyvelői képesítést szerzett. Huszonhárom évig a ... -nál dolgozott, egy éve lett munkanélküli. Mind édesanyám mind édesapám félárva

volt. Apai ágon a nagyapám 1953-ig élt. Cseléd volt, fiatalabb korában pedig bacsó. 1945-1946-ban bírónak választották. Cselédtársaival együtt megcsinálta a téeszt, majd kilépett onnan és egyéni gazdálkodó lett. Nagyanyám szintén cseléd volt... Nagyapám végig küzdötte az első világháborút, majd megnősült, de a második világháborúba már nem vitték el, mert tizenegynéhány gyereke volt, tíz fiú és négy lány. Nagyanyám ehhez mérten természetesen otthon volt. A legfiatalabb nagybátyám úgy született meg, hogy nem ismerte az apját. Három hónapos volt amikor ő meghalt..." (14. interjú)

– nagyszülők: iskolázatlan vándorcigányok, – szülők: apa: a hadifogság és a házassága után letelepedik, munkás, leérettségizik, szociográfiákat ír, anya: befejezetlen 8 ált., később szakiskola, gondozónő, citeraművész,- az interjúalany testvérei: 3 nővér, 8 általános, htb.,- interjúalany (ffi): egyetem, tolmács, fordító, egy nívós folyóirat főszerkesztője (15. interjú).

Példa a rendkívül erős mobilitásra az 1968-1977 között születettek közül:

– nagyszülők: nagyapa 1: gazdálkodó földműves végzettség nélkül, nagyapa 2: rakodómunkás egy gyárban végzettség nélkül, nagymama 1: htb., nagymama 2: htb., – szülők: apa: 2 általános, betanított munkás, anya: 8 általános, konyhai kisegítő, az interjúalany testvérei: 1 öccs: főiskola, diatetikus, 1 húg, érettségi, – interjúalany (ffi): egyetem, orvos, pszichiáter, egyetemeken tanít, több tudományos folyóirat szerkesztője (17. interjú)

Példák a többgenerációs értelmiségi-polgári családokra az 1959-1967 között születetteknél:

– nagyszülők: nagyapa 1: vezérigazgató- helyettes egy kereskedelmi vállalatnál, nagyapa 2: főnemes, nagymama 1: telefonoskisasszony, htb., nagymama 2: főnemes, – szülők: apa: egyetem, építészmérnök, anya: 2 egyetem, orvos, régész, – interjúalany (ffi): 3 egyetem, filozófus, szellemi szabad foglalkozású, vállalkozásban nyelvtanár (5. interjú).

"- Mivel foglalkoznak a szüleid?

- Mind a kettő dupla diplomás. Az anyám elkezdte a régészeti szakot, de az ötvenes években mint népelleniséget kirúgták ... Utána – valami egészen ravasz módon – sikerült az orvostant elvégeznie, majd később a régészetet is, de aztán mint orvos praktizált és ment nyugdíjba. Az apám lelkiületében művészettörténész, foglalkozása tekintetében pedig a kommunizmus miatt egy eléggé neurotikussá lett építészmérnök.

Fantasztikus építészeti találmányai voltak, amiket ha Belgiumban él (ezt a lehetőséget felkínálták neki egyébként még mielőtt befejezte volna az egyetemet) tudott volna hasznosítani, s akkor ma a világ egyik legnagyobb építészmérnöke lehetne...

- És a nagyszüleid?

- Az anyám apja nagyon szegény sorsból verekedte fel magát acélkereskedelmi vezérigazgató-helyettesé. A felesége egy telefonos kisasszony volt, aki a kábeleket dugogatta. Az apám szülei pedig főnemesek. Én egyébként szintén kékvérű vagyok, sőt többszörösen kékvérű, de ezt már csak húszéves koromban tudtam meg, amikor egyszer hazajöttem egy hadseregi kimaradásra... " (5. interjú)

- nagyszülők: nagyapa 1: börtönigazgató (Erdély) (dédpapa 1: híres pedagógus), nagyapa 2: ismeretlen, nagymama 1: egy gyárigazgató lánya, htb., nagymama 2: ápolónő, – szülők: apa: egyetem + főiskola, híres koreográfus, anya: koreográfus, – az interjúalany testvére: 1 öcs, bölcsész egyetem, – interjúalany (nő): egyetem + főiskola, színházrendező (13. interjú).

– nagyszülők: baloldali, polgári-értelmiségi család, – szülők: apa: egyetem, rendőrtiszt, anya: főiskola, gyógypedagógus, – interjúalany (ffi): egyetem, egy folyóirat főszerkesztője, író (4. interjú).

Példák a többgenerációs értelmiségi-polgári családokra az 1968-1977 között születettek közül:

– nagyszülők: nagyapa 1: orvos (dédapa: megyei járásbíró), nagyapa 2: jogász (a távolabbi ősök nyelvtudósok), nagymama 1: htb., nagymama 2: testneveléstanár, – szülők: apa: egyetem, teológus, matematikus, anya: főiskola, szobrászművész, – az interjúalany testvérei: 1 báty: egyetem, közgazdász, szabadúszó, 1 húg: egyetem, nyelvtanár, 2 húg: egyetem, ökológus, – interjúalany (ffi): egyetem, programozó matematikus, egy multinacionális cégnél a mesterséges intelligencia c. téma vezető konzulense, pszichodráma-vezető (20. interjú)

" ... nagyon erős értelmiségi családban nőttem fel, apai vonalon a hetedik generáció vagyok, aki értelmiségi. ... több száz évre megvannak a családfák, mindenhonnan jöttek: Csehországból, Ausztriából, Erdélyből, többfelől.

K.: Hogy tudod: inkább a nemesi vagy a polgári életvitel volt a jellemző az őseidre?

V.: Polgári. A nemesi életvitel régebben volt, inkább a késő középkorra volt jellemző, és a család erdélyi ágára... Apám anyai ágú dédanyja, tehát az én ükanyám, de lehet, hogy már a szépanyám volt az első

közt az Magyarországon, aki nőként polgári válást kezdeményezett. Ez fontos, úgy éreztem, hogy egy bátor csaj... Édesanyámnak a családja szintén értelmiségi család, a nagyanyám testnevelés tanár volt, Dienes Valéria köréhez tartozott...." (20. interjú)

– nagyszülők: nagypapa 1: raktáros (elváltak) (dédpapa ószeres), nagypapa 2: színész (a Kugler családból), nagymama 1: restaurátor (a nagymama apja a Divatcsarnok igazgatója volt, a dédnagymama apja rabbi volt), nagymama 2: színész, – szülők: apa: főiskola, filmrendező, anya: egyetem, filmrendező, – az interjúalany testvére: 1 öccs: filozófia szak, egyetemi hallgató, – az interjúalany (nő): egyetem, szociológia – kultúrantropológia, egy többek között általa létrehozott kulturális intézmény programigazgatója. (16. interjú)

"Az apu szülei elváltak A nagymamám restaurátor volt, az apai nagymamám. De gyorsan asztmát kapott és leszázalékolták. Restaurátorként dolgozott azt hiszem az apu fiatal korában, csak ebbe belerokkant, és az aput igaziból a dédnagymamám nevelte, akit még ismertem is. Ez egy zsidó család. A dédnagymamám apja rabbi volt. A dédnagymamám még tartotta a vallási szertartásokat, gyertyát gyújtott pénteken, elment imádkozni a zsinagógába... A nagypapám korán elvált a mamától, vagy elváltak egymástól... Ő egy ilyen Klauzál téri vagány srác volt és az is maradt. A mai napig lóversenyezik és raktáros, meg ilyen jellegű munkákat tölt be... Az anyunak a szülei pedig színészek. A nagypapám az a Kugler család, a Kugleréké volt a Zserbó... Erről gyönyörű fotók is vannak. Volt pénzük, birtokuk, rengeteg gyerekük. Zongora, meg nem tudom mik. Az egész egy ilyen péceli birtokon zajló arisztokrata élet, ... így képzelem valahogy el: rengeteg nagybácsi, mindegyik szakállas, mindegyik hihetetlenül kiöltözött, az egyik szobrász, a másik festő, a harmadik cukrász. A művészarisztokrácia... A nagymamám családja az anyu révén, ők egy igazi sváb család, nagyon hívő katolikusok voltak, tényleg elmentek a templomba ..., nagyon tartották az összes ünnepet, az összes szokást. Anyu meg is van keresztelve ..." (16. interjú)

– nagyszülők: nagypapa 1: hivatalnok, nagypapa 2: vegyész, nagymama 1: polgári, varrónő, nagymama 2: grafikus (a dédnagymama földbirtokos feleségből pesti freudista lett), –szülők: apa: orvos, egyetemi tanszékvezető, majd cégvezető, anya: egyetem, vegyész, majd tanár, – az interjúalany testvére: 1 nővér: egyetem, fogorvos, – interjúalany (nő): egyetem (pszichológia), CEU-n posztgraduális képzés, egy multinacionális cégnél project menedzser, mellette kutat szociálpszichológusként, – az interjúalany élettársa: egyetem (pszichológia), klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta. (32. interjú)

Az 1968-1977 között születettek családjainál 6 esetben jelenik meg egy olyan – a végzettségeket tekintve – kiegyenlítettebb mobilitással bíró modell, amelyben a szülők a hetvenes-nyolcvanas években vállalkozókká válva (eredeti végzettségük szerinti szakmájukat elhagyva) biztosították gyermekeik számára a végzettséghez és pályakezdéshez szükséges tőkét. Ilyen típusú családok az 1959-1967 között születettek között nem voltak, ott inkább a végzettségek száma és tartalma volt a családi történetekben a mobilitási tényező.

Példák a vállalkozó családokra az 1968-1977 között születettek közül:

– nagyszülők: nagypapa 1: röntgen orvos, szabadalmi ügyvivő, nagypapa 2: gazdag zsidó gyáros, posztókereskedő, nagymama 1: htb., nagymama 2: htb. – szülők: apa főiskola, zenetanár, majd vállalkozó, anya: vegyésztechnikus, majd vállalkozó, – az interjúalany testvérei: 1 báty: főiskola, reklámcégnél marketinges, 1 öccs: kereskedelmi főiskola, hallgató, – az interjúalany (ffi): egyetem (népművelés – történelem-pszichológia), klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta, GYES-en, – az interjúalany élettársa: egyetem (közgazdász), menedzser, – van egy gyermekük (25. interjú)

– nagyszülők: nagypapa 1: szállodai portás (négy nyelven beszélt), nagypapa 2: vasutas, nagymama 1: elemi, polgári, boltos, nagymama 2: cseléd, – szülők: apa: érettségi, öntőtechnikus, KISZ-titkár, vezető pozícióban, (elváltak) anya: érettségi, fodrász (saját üzlettel), nevelő-apa: érettségi, fodrász, – az interjúalany testvére: 1 báty: érettségi + szaktanfolyam, inszeminátor, – az interjúalany (nő): egyetem (pszichológia), tréner egy multinacionális cégnél, – az interjúalany férje: egy többgenerációs értelmiségi családból származó keramikus, művész., GYES-en, – egy gyermekük van. (27. interjú)

A testvérek számában és az elsőszülöttség mivoltában jelentős az eltérés a két korosztály meginterjúvoltjai között. Az 1959-1967 között születetteknek kétharmada egyedüli gyerek, két kivételtől eltekintve (melyből az egyik esetben az interjúalany a testvéreivel való nagy korkülönbség miatt egyedüli fiúgyerekként gyakorlatilag egyedül nevelődött) pedig a többi családban is ők az elsőszülöttek. Feltehető, hogy egyedüli vagy első gyerekekként nagyobb figyelmet kaphattak, amely mobilitási esélyeiket növelhette. Ennél a korosztálynál jóval nagyobb is az erősen felfelé mobil családok aránya.

Az 1968-1977 között születetteknek csak az egyhatoda egyke, és a mintának a fele élvezi az elsőszülöttség jogát a két-háromgyerekes családokban. Interjúalanyaim szempontjából tehát egészen más családi szocia-

lizációs mintákat hordoznak a két korosztály családjai a testvérek vonatkozásában, noha az egykeséget a hatvanas évek elejei demográfiai mélyvölgy, a testvérséget pedig az 1967-et követő demográfiai hullám is magyarázza.

A saját család alapításának számarányait (5: 1) tekintve azonban 35 éves korukig (annak dacára, hogy a fiatalabb korosztály esetében magasabb a nők aránya) nincs eltérés a két korosztályi minta között. Viszont az 1968-1977 között születetteknel két esetben az apa ment GYES-re a család kereseti lehetőségei miatt.

Mindkét korosztály szüleinek esetében domináns az együttmaradás, a tartós, stabil házasságok aránya. Mindkét korosztálynál 5: 1-hez az elvált szülők aránya.

A szülők MSZMP-tagságának vonatkozásában is igen nagy különbségek vannak a két korosztály között. Az 1959-1967 között születetteknel a családok kétharmadában volt valamelyik szülő párttag, 4-en elvégezték a pártfőiskolát és hárman komolyabb funkciókat láttak el (párttitkár, Népfront funkcionárius).

"... – Szüleim elsőgenerációs értelmiségiek, mindketten puha párttagok. Ez azt jelenti, hogy nem ideológiai meggyőződésből léptek be, hanem azért, mert "miért ne?". "Annyi rendes ember van ott" – mondták. Egész életükben mélyen apolitikusak voltak annak ellenére, hogy anyám élete utolsó nyolc évében pedagógiát tanított az MSZMP politikai főiskoláján. Ugyanakkor gőze sem volt a politikáról..." (2. interjú)

Ennél a korosztálynál a családok kevesebb mint egynegyedében volt mindkét szülő pártonkívüli. Ezek vagy erősen vallásos vagy polgári-értelmiségi családok voltak.

Ezzel szemben az 1968-1977 között születetteknel a családok több mint kétharmadában pártonkívüli mindkét szülő, összesen 1 apuka vállalt KISZ-titkári funkciót az egész mintában.

"Az apám az kekeckedett ilyen kommunista ideológiával. Akkor ő volt ilyen 15-16 éves és mondta, hogy őt abszolút elkapta ez a dolog, hogy akkor ez egy új világ, új ideológiával, elvileg nagyon szimpatikus. És akkor azt hiszem ez tartott körülbelül 48-ig, amikor is elkezdtek kiábrándulni... aztán volt valami zűrje a rendszerrel, ... nem nagyon kapott egy ideig állást mint orvos.... fordított.

K.: Az ötvenes években?

V.: Hát igen, ez lehetett ... És aztán nem is voltak párttagok...

K.: Később sem?

V.: Nem. Nem és azért arról volt szó, hogy mondjuk az apám tudományos karrierjében ez így volt, valami hátránya. Szóval ilyen akadémiai tag, meg ilyesmi.

K.: Ja, hogy ezért nem lehetett akadémikus?

V.: Nem tudom, mert ez egy ilyen furcsa, én sose értettem igazán, mert voltak ilyen elejtett dolgok, hogy részben az, hogy nem volt párttag, meg részben az, hogy ő zsidó volt, ez így nem jött össze, tehát valamiért az Akadémiát mindig nagyon utálta..." (32. interjú)

A családok egyhatodában felnőtt fejjel tudtak a gyerekek a szülőknek valamilyen ellenzékinak számító tevékenységéről, illetve voltak ilyen jellegű összejövetelek részesei. Arra is van példa, hogy a gyerekeket beavatták, arra is, hogy ne ezekbe az eseményekbe.

"... Ez a szamizdat dolog, az apu ellenzékiisége. Nekünk gyerekeknek ez nem volt abszolút se feltűnő, se téma. Volt két szoba, újság volt, jöttek néha ismerősök, barátok, azt ők elolvasták és akkor beszélgettek. Mi meg vagy lefeküdtünk aludni, vagy nem. De én mondjuk ebből konkrétan nem nagyon éreztem semmit

K.: Nem olvastál szamizdatot?

V.: Szóval azt mondom, hogy én ebből semmit. Később kezdtem el ezeket a dolgokat látni.

K.: Nem is beszéltek erről?

V.: Nem. Nem volt erről szó, hogy most ez van, most az van..." (16. interjú)

"... nálunk mindig nagy volt a sáskajárás, az anyuék barátai jöttek-mentek. Gyerekként hallgattuk mindig, hogy hogy szidták a rendszert éjjel-nappal. De mi ezt nem vittük tovább gyerekként. Tehát bementem az iskolába, és nem kezdtem el szidni a rendszert. ... Nem is láttam, hogy ez ellentmond, az az igazság ... nem éreztem a disszonanciát..." (24. interjú)

A szülők szocializációs szűrőjén keresztül a két korosztályi minta igen eltérő politikai szocializációs trendeket mutat. Amíg az egyik esetben az állampárthoz való formális vagy funkcionális becsatlakozás a döntő minta, és a kívülmaradás passzív ellenzéki attitűdöket sejtet, addig egyrészt a fiatalabb korosztály szüleinek az esetében a passzív kívülmaradás természetesebben megélhető magatartásmintákat hordoz, másrészt megjelennek az ellenértékeket felmutató aktív politikai ellenzéki minták.

Hasonlóan nagy a különbség a vallási tradíciók esetében is. A zsidó vagy keresztény vallási tradíciók fontossága, hagyományörző és identitásképző szerepe 11 esetben továbbvívódott a fiatalabb korosztályhoz tartozó interjúalanyaiknál, akiknek több mint a fele számára fontos volt zsidó származása. Ezeknek a családoknak a többségében a zsidó-katolikus tradíciók keveredése volt a jellemző.

"...Nagyon-nagyon kevés olyan barátom van, aki vagy csak zsidó lenne, vagy csak katolikus. ..Gyerekkoromban az volt a nagy poén, hogy mi "zsüsztyények" vagyunk, meg "keresztidók". És ez valahogy így is van az identitásomban..." (16. interjú)

"Az anyám, hát ő mindig is zsidónak tartotta magát. De mondjuk nem gyújtott pénteken gyertyát, mikor gyerekek voltunk, de hamar elkezdett gyújtani, mikor jöttek a változások. Ellenzéki értelmiségi volt, viszonylag aktívan részt vett ezekben az ellenzéki körökben, ... egy fokkal hamarabb rájött, hogy ezt mostmár lehet. Átgondolta, hogy ez neki nagyon kell, mikor még kicsik voltunk, és elkezdett zsidó vallási körökbe járni. Mi meg úgy tudtuk, hogy az anyut ez érdekli. És akkor az öcsémet is viszonylag aktívan elkapta ez a dolog, engem meg annyira kapott el egyébként, mint amennyire most. Tehát hogy nem volt semmilyen felárlángolás, hogy "hú, akkor most kiolvasom, hogy hogy kell zsidónak lenni!", hanem úgy, ami ebből nekem kellett: mondjuk évi 5-6 nap, amikor vannak a nagy ünnepek. Más nem. Ez inkább ilyen belső ügy, nem kifelé van.

K.: Édesapád?

V.: Ő katolikus, keresztet vet a templom előtt, de az anyuval elmegy a zsidó ünnepekre. Tehát ő ilyen, nem tudom, érdekes ebből a szempontból.

K.: Jár templomba? Gyakorolja a vallását?

V.: Nem. Egyáltalán nem gyakorolja a katolikus vallást. A zsidó vallást gyakorolja, de tudom, hogy a katolikus Istenben hisz. De elmegy az anyuval..." (24.. interjú)

" ... A családban vannak zsidók is, németek is, ez egy csendes skizofréniát okozott nyilván bennünk. (A zsidó identitás) úgy fut be széppapaiszálon a családba, hogy nyíltan illetve rejtve végig ott van. Ennek vállalása egy elvi kérdés volt...

K.: Mennyire hívő a családotok?

V.: A szüleim nem. Édesanyámra azt mondanám, hogy kriptum, rejtett módon. Az apám nem. Ő ezt nagyon határozottan elutasítja. A húgom igen, az öcsém nem.

K.: A nagyszülők?

V.: A nagyszülők igen, határozottan. Sőt édesanyámnak a bátyja pap volt.

K.: Ti jártatok gyerekkorotokban templomba például?

V.: Hát csirkét kergetni, ja... a nagybátyámnál voltunk üdülni, ... misére berontottunk gatyában, koszosan a csirkék nyomában, körben a padok között, aztán ki: ez volt a templomlátogatásunk...

K.: Szüleid meg vannak keresztelve?

V.: Meg.

K.: Evangélikusak?

V.: Katolikusak.

K.: Akkor honnan jött a te evangélikus lelkeszséged?

V.: Elmenetem egy könyvesboltba, vettem egy Bibliát, elkezdtem olvasgatni a koleszban, mindig éjszaka, fölhúztam kettőre az órát, ki-mentem a szárítóba. És ott voltak olyan istenes perceim, amire azt mondtam, hogy egész életemben azt a teljességet, ezt a csendet akarom keresni, meg békét, magamban meg ezt az áramlást, az egész fantasztikus volt... Azóta is ezt keresem..., próbálom megőrizni... Fölcsaptam az "Öt világvallást", hátul van egy ilyen táblázat, hogy kinek, melyik vallásban mit szabad. Az evangélistáknak szabadott a legtöbbet. Elmentem hozzájuk, és mondtam, hogy szeretnék konfirmálni ..."
(30. interjú)

Az 1959-1967 között születettek közül csak hatan tartották meg vagy találták meg újra családi hagyományaik tradicionális vagy vallási szintjét, és összesen három interjúalanyom életében játszott jelentős identitásképző szerepet zsidó illetve cigány származása.

"Van egy erős azonosulásom a zsidó életformával. Vonzódom a szombatartó, kóser életvitelhez, de egy öltözkézésben hagyománytartó magatartásformáig már nem mennék el, holott tudom, milyen jelentős (lenne itt is) a szerepe a fennmaradásban. Egy intenzív, a hétköznapiakban is ezzel azonosuló lét vonz.... Igyekszem itthon megtartani az ünnepeket..." (4. interjú)

S bár minkét korosztály esetében fele-fele a hívők és nem hívők aránya, az 1968-1977 születettek körében a hit gyakorlata (valamelyik felekezethez, közösséghez való tartozás) és a tradíciók szerepe (a származás vállalása és végiggondolása az életútban) hagyománykövetőbb, a tradicionális csomópontok tükrében kikristályosodottabb tendenciát mutatott identitásuk megfogalmazásakor. Ugyanakkor mivel a vallási tradicionalitás különböző elemei (templomba, zsinagógába járás, hívő közösségekbe járás, ünnepek tartása otthon családi és baráti körben, vendéglátások, valamilyen vallási tradíció alapján szerveződött intézményesített civil szervezethez tartozás, funkcióvállalás) napi, gyakorlati szinten vannak jelen az életükben, ezen keresztül ez kapcsolatépítési és tartási lehetőségeket, az egy-egy személyesen megélhető közösséghez való tartozás tudatát is magával hozza, erősíti, alkalmasint pedig egy-egy konkrétan megjelenő lehetőségen keresztül (pl. külföldi ösztöndíj, utazások, vagy kialakuló baráti kapcsolatokon keresztül elérhető többletinformáció, stb.) az elitbe kerülés folyamatában is szerepet játszik.

Az 1958-1967 között születettek egyharmadánál a hit individualistább felfogása volt a domináns, és az elsősorban a transzcendens szint létezésé-

sének elfogadását jelentette náluk felekezeti hovatartozás és vallásgyakorlás nélkül. Az ő fiatal éveikben tehát ez a kapcsolatépítési, identitáserősítő mező nem volt számottevően jellemző. A származásból adódó identitásképző megfogalmazások hangsúlyossága az életútban pedig csak a minta éghetedében fordult elő.

" ... Római katolikus vallásúnak születtem, de nem mondhatom, hogy vallásos nevelésben részesültem ... Édesanyám bemutatta, hogy lehet így gondolkodni, lehet amúgy gondolkodni, és rám bízta a választást... (Mégis számomra) rejtély, hogy a lényegét tekintve mindmáig meglehetősen intoleráns magyar társadalom hogyan tudott annyira befogadni, amennyire befogadott. Ez engem meglep, és bizonyos mértékig visszaigazol, hogy az a kissé irracionális és metafizikailag irányított életút, ami megkülönbözteti az életutamat egy klasszikus értelmiségi pályafutásától, jó irányba vezet, és van talán metafizikai értelemben is valamiféle végkicsengése és célja, nem hiábavaló..." (9. interjú)

"V.: ... A nagymamának ez egy nagyon jóleső érzés volt, hogy a gyökerekhez visszacsámborgott az egyszem unokája ...

K.: Jártatok zsinagógába?

V.: Nem, nem ilyen vallási szinten. Ezek az ünnepek a mai napig is ..., egy pillanatig sem érzem, hogy ez egy vallás a számomra. Ez inkább egy tradíció, amit az ember megtart, és megünnepli a nagyobb ünnepeket. Nem a vallási része az, ami engem megragadott ... Mindemeltett, amikor felkerültem Pestre, akkor péntek este ott voltunk a zsinagógában, mert a fiatalok ott találkoztak és onnan mentünk bulizni. De nem az, hogy most tudnám az imákat. Annyit tudok csak, amennyi rámragadt a gyerekkoromból... A nagymamám nagyon konzekvensen tartotta ezeket a tradíciókat, péntek este gyertyát gyújtott és elmondta az imát ...

K.: Ketten tartottátok az ünnepeket?

V.: Pontosan. Sőt, egy izraeli vízipólós volt a harmadik, akivel hármasban ültünk széder estét.... Ez egy olyan más viszony volt a nagymamám és köztem... feltétel nélkül szeretett, ... minden gesztusával, minden pillanatával azt jelezte nekem, hogy "de én vagyok az egyetlen, a vér szerinti"..."

(45. interjú)

"K.: A nagyszüleid vallásosak voltak-e?

V.: Hát vallásosak voltak. ... De nem az a hívő, elkötelezett keresztény. Nem tartoztak közösséghez, de mondjuk ünnepekkor elmentek azért templomba... Apa meg anyja is konfirmált, ... de azt hiszem ez inkább olyan tradíció volt, ... ők azért nagyon elfordultak ettől... Én már húsz éves voltam, ... amikor a barátnőm elment egy ilyen keresztény ifjúsági

táborba, és amikor visszajött láttam, hogy valami megváltozott rajta ... Elkezdett erről beszélni ... Akkor már tényleg a megtérésről volt szó, meg az evangéliumról, nemcsak úgy általában a vallásról meg az Istenről ... Rájöttem, hogy nem tarthatom meg a saját életemet, akárhogy eltervezek dolgokat, az nemcsak rajtam múlik... Láttam azt is, hogy dönteni kell valami mellett, és valami ellen, ... ezt halogattam egy darabig. ... De amikor ez megtörtént, sokkal felszabadultabb is lettem... Elkezdtünk ebbe a baptista gyülekezetbe járni, de ... a krisnásokkal harcba keveredtek, ..megfenyegették őket az imaházban, ...és akkor egy kicsit úgy megijedtünk, ... megnéztünk valami mást. Volt egy nagyon jó református gyülekezet, ... oda kezdtünk el járni ... Aztán én a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetségbe kerültem, ... majd a Nagyvárad térre jártam elég sokat ..." (34. interjú)

A családok anyagi helyzetének és interjúalanyaim gyerekkorában tapasztalt életmódjának a tükrében eltérés mutatkozott a két korosztály vagyoni helyzetében, az utóbbiak javára. Míg az 1958-1967 között születetteknél a családok anyagi kompetenciája zömmel a jobb, illetve a saját lakáshoz jutásban és a gyerekek felnevelésében, az egzisztenciájukhoz szükséges segítségadásban merültek ki, addig az 1967-1977 között születetteknél ez csak az esetek egyhatedében fordult elő. Ezekben az interjúkban nyaralók, telkek, autók nemigen fordultak elő, többen beszéltek szegényes életkörülményeikről: kicsi lakásokról, amiben sokan éltek, egyszerű bútorokról, a jobb vagyoni viszonyokért sokat dolgozó szülőkről, szegényes értelmiségi miliőről, finomabb ételek (pl. hús, szalámi, kolbász) nem evéséről, arról hogy nagyobb ajándékokra, pl. kerékpárra nem tellett a szülőknél, nem utaztak, nem költöztek, spóroltak.

A gyerekek növekedésével párhuzamosan azonban mindegyik család életszínvonala érzékelhetően javult (lett saját lakásuk, autójuk, a gyerekeknek saját lakása), a folyamat fordítottját pedig – azaz a folyamatos elszegényedést – egyetlen interjúalanyom sem említette.

Az idősebb korosztály egyötödének, a fiatalabbak kétharmadának pedig nem voltak gyerekkorában anyagi természetű problémái, sőt az 1967-1977 között született korosztály egyharmadának szüleinél jelentősebb vagyonszerzés is folyt ingatlanépítések és vásárlások, cég- és vállalkozásalapítások és működtetések révén. Míg az 1958-1967 között születettek szülei inkább állami intézményekhez kötődtek, addig az őket követő korosztály vagyonszerző fele a kialakuló piac irányába mozdult el.

Mindkét korosztálynál a kiscsaládos modell a domináns, az idősebb korosztály több mint felére, a fiatalabbaknak több mint kétharmadára jellemző ez. Azokban a családokban pedig, ahol több generáció élt együtt interjúalanyaim kiskorában, felnövekedésükkel párhuzamosan a szülők is távolodtak (elköltöztek) szüleiktől, a nagyobb ünnepekkor találkoztak a nagycsaládok.

Mindkét korosztálynál a gyerekek kapcsán említett nevelési elvek leg-többszörében a tanulás, a tudás és az egyetemi diploma megszerzése, a va-lamilyen értelmiségi pályán való elindulás preferált érték volt, közvetlenül vagy az esetek többségében közvetett módon elvárt viselkedési minta volt interjúalanyaimtól.

Hogy ez az érték tartalma szerint azonban mit jelentett a szülők számá-ra, milyen tartalmi kritériumokhoz kötődött inkább ez a folyamat, abban a családok mind korosztályi mind származási háttérükből adódóan jóval diffe-renciáltabban gondolkodtak.

A családok egyik típusában – az 1958-1967 között születetteknél kisebb arányban – a tanulás és az értelmiségivé válás olyan evidenciaként jelent meg, amelyben a gyerek önkitaljesítése, kreativitása, érdeklődése, indivi-duális boldogsága állt a középpontban a szellemi tőke elsajátításának ré-vén. Itt az esetek többségében nem szóltak bele a gyermek pályaválasztá-sába sem, ha azonban felmerült ilyen jellegű konfliktus, akkor végül is a gyerek választása volt a döntő, azt támogatták. Az 1967-1977 születettek között az esetek egyhatodában a szülői hivatás, szakma folytatása vagy nem folytatása volt a konfliktus tárgya, interjúalanyaim ezekben az esetek-ben a valamilyen más típusú diploma megszerzése után foglalkozásvá-lasztásukkor visszakanyarodtak a családi gyökerekhez.

A családok másik típusánál – amely főként az 1958-1967 között szüle-tettekre volt jellemző – a szülők intézményhez kötöttebben gondolkodtak, és inkább az egyetemi diploma megszerzésében látták a szellemi tőke, illetve a tudás elsajátításának, az értelmiségivé válásnak a garanciáit. Ezen belül több szülő is megkülönböztetett "kemény" és "soft" diplomákat, az előbbin a komolyabbnak, értékállóbbnak, illetve ideológiamentesnek tartott reál, az utóbbin a humán végzettséget értve: gyermekeik számára a "ke-mény" diplomát kívánatosabbnak tartva.

Az 1968-1977 között születettek esetében ilyen értékszemlélettel nem találkoztam, ott inkább a szülők pályaaorientációját befolyásolták – negatí- van – hasonló jellegű motívumok.

Mindkét korosztálynál az igen erősen mobil családok esetében indirekt elvárásként sem jelent meg az értelmiségi pálya, a szülők arról sem tudtak hova jelentkezik gyermekük, mit tanul, teljes bizalmat élveztek sorsuk ala-kításakor, nem szóltak bele döntéseikbe, de támogatták azokat. Elért eredményeikre pedig igen büszkéek voltak, bár egy kommunikációs szaka-dék minden esetben keletkezett a szülők és gyerekeik között, mert a szülők nem tudták pontosan, hogy amilyen pályát gyermekük választott, az ponto-san mi is. Ezeknek a családoknak a nagy részében interjúalanyaim a sza-badságot, a kötetlenséget, az olvasás szeretetét és a szeretetet emelték ki szüleik nevelési attitűdjei közül.

A nevelési elvek, pályaaorientációs elvárások szülői attitűdjeinél tehát ro-konság fedezhető fel az értelmiségi-polgári gyökerű és az igen erősen mo-bil családoknál. Mindkét korosztály esetében pedig a megengedő, önkitel-

jesítést preferáló szülői attitűd volt a jellemző, amelyhez vagy hozzátartozott minimum kritériumként egy felsőoktatási intézmény elvégzése, vagy nem.

"Semmiféle nyomás nem volt soha ilyen értelemben. Az se lett volna nekik baj, ha nem megyek egyetemre, szerintem... Inkább azon múlt, hogy értelmiségi szakmát válasszak. Tehát nem a papír. Nem azt mondom, hogy ha mondjuk elmegyek varrónőnek, akkor nyilván azt mondják, hogy nem ezért taníttattak. De hogyha azt mondom, hogy nem megyek egyetemre, hanem elmegyek újságírónak vagy színésznek, akkor azt mondják, hogy "jó". Az volt egyértelmű, hogy az agyam járjon, szóval, hogy valamilyen kreatív dolog legyen. Az egyértelmű volt..." (24. interjú)

Az 1958-1967 között születettek egyharmadánál, a fiatalabbak kétharmadánál volt a nagy családi könyvtáraknak is jelentős szerepe interjúalanyaim szellemi fejlődésében, amely útravalóértékkel bírt. A többiek maguk alakították ki az érdeklődési körüknek megfelelő, szintén több ezer kötetre rúgó könyvtárukat.

Interjúalanyaim többsége nem említett komolyabb, "szakítópróbára utaló" konfliktushelyzeteket a szüleivel kapcsolatban. Kivételként azonban mindkét korosztálynál megjelent az iskolában konfrontálódó, "balhés gyerekek" típusa, akik renitens magaviseletükkel aggodásra, és nevelési szankciók kilátásba helyezésére készítették a szülőket. Ezek a szankciók azonban az esetek többségében csak kilátások maradtak, a szülők a háttérben minden esetben oldani próbálták az intézmény felé a felmerülő feszültségeket, gyerekeiket féltve és védve.

"... az egész családban az volt a duma, hogy teljesíteni kell, de közben a deviancia az egy, tehát az egy érték volt. Ez egy ilyen paradox dolog, hogy én ugye azzal voltam normakövető, hogy deviáns voltam.

K.: Hogyan volt a deviancia a családban norma?

V.: ... Azt mondtam, hogy a nagyapám – mit tudom én – öt ország börtöneiben ült. Hát az is egy ilyen konfrontáció a hatalommal, mondjuk...." (18. interjú)

A családtagok múltjának, életpillanatainak felidézésekor a legtöbb esetben megjelent a különböző rendszerekhez, történelmi fordulópontokhoz való viszony, illetve ezek kapcsán meséltek el interjúalanyaim egy-egy történetet, legendát elődeik életéből.

Időben visszafelé haladva a Kádár-rendszerrel nemigen beszéltek az idősebb korosztályú családokban, inkább a hallgatás, kisebb arányban a lojalitás volt a jellemző. A fiatalabb korosztályok családjainak felében a Kádár-rendszer negatív előjellel téma volt a rendszerváltás előtt is. A legtöbb

családi történet az 1958-1967 között születetteknél a II. világháború és az 1956 közötti időszakból származik, melyeknél az esetek több mint kétharmadában esett szó valamilyen családi sérelemről, megfosztottságról. A II. világháború kapcsán a lakásfoglalás, a hadifogság, a deportálás ténye említődött meg elsősorban.

Az 1968-1977 között születettek történeteiben a századfordulótól a második világháború végéig ível elsősorban a családi emlékezet. Jóval gyakoribb a múlt homályába vesző nagy vagyonok elvesztése, a családok 200-300 éves múltja, és a II. világháborúhoz kapcsolódó szerencsés megmenekülés és áldozattörténetek.

"Édesapám a klotyón, a wc-n érte meg a felszabadulást ... A nagyanyám testvére úgy halt meg, a Viktor, hogy tűzértiszt volt, fedezték a gyalogságot, és hallotta, hogy jön egy gránát. Kiugrott az árokból, és elkezdett üvölni az embereknek, hogy "hasra!", de ő már nem jutott be az árokba. Voltak ilyen nagy áldozattörténetek. .. De a wc-s történet az mulatságos. Az oroszok jöttek be, és a szomszédban megtalálták a szalmakazalban az apám barátját, aki elbújt. Apám nem is tudta, hogy el kéne bújni, csak éppen a wc-n kötött ki. Az oroszok nem használták a wc-t. Ez volt a mániájuk, vagy a büszkeségük, hogy az udvaron végeztek a dolgukat. Az apám 8-10 órát töltött a wc-n körülbelül. Két hétig hordta a karima nyomait, a barátját kiszedték a szalmakazalból, agyonlőtték, visszadobták és rágyújtották a szalmakazlat. Akkor az apám nem mozdult, nyilván, ott élte át az egész fölszabadulást..." (30. interjú)

"A nagymamát elvitték Auswitz-ba. Ő volt az egyetlen, aki visszajött, nagyon kevesen jöttek vissza keszthelyiek közül, 3-an, 4-en. Nagymama is úgy élte túl, hogy Auswitz felszámolása előtt egy héttel átvitték egy kisebb táborba. Mindenkit felrobbantottak, aki ott maradt, így úszta meg ... Az egyik üzenet, amit az anyai ágról kapok, hogy "sose szabad feladni" és "mindent ki lehet bírni" (39. interjú)

Ezeknek a történeteknek interjúalanyaim szocializációja során voltak ilyen vagy hasonló tartalmú üzenetértékeik: az áldozati szerepből a véletlen folytán való szerencsés kimenekülés, az önmagukat a többiekért vagy egy másikért feláldozó ős, a szegényeken saját vagyonából, karitatív indíttatásból segítő orvos magatartásmintái, amelyek a családi történetekbe ágyazottan közvetítették a családi történelem tapasztalatait, értékeit egymás és gyermekeik, unokáik felé.

Ezen családok egyharmadában a kádári konszolidáció első évei is valamilyen sérelemmel, meghurcoltatással indultak, amelyek többsége az 1956-os forradalommal volt összefüggésben. Ez a korábbi korosztály törté-

neteiben nem jelent meg, ott 1956-ban (amelynek megítélése nem volt pozitív, inkább a helyzet zavarodottságáról szólt, és a családok nem voltak aktív részesei a forradalomnak) "megállt a történelem".

" ... a mamám papája, ő politikailag is nagyon aktív volt. A háború előtt illegális kommunista volt, akkor azért csukták le Franciaországban, meg Belgiumban... itthon 1958-ban csukták le, mert egy illegális újságot csináltak 1956-tól. A 63-as amnesztiáig ült is..." (18. interjú)

" ... édesapám 1956-ban részt vett a forradalomban, akkor bezárták, abba kellett hagynia az egyetemet. Utána még mindig pappá akarta magát szenteltetni, és 61-ben, az egyházi perekben elítélték, egy 00-ás perben, és akkor négy évig volt börtönben az ország több helyén..." (20. interjú)

Többük családjából vándoroltak nyugatra közeli hozzátartozók (vagy 1956-ban, vagy korábban), ami idősebb interjúalanyaim gyerekkorában a kapcsolattartáson, az ajándékokon keresztül hozott családközelbe egy "másik világot", később pedig – mindkét korosztálynál – kiutazásokat, nyugati körutakat eredményezett. Nem ez volt azonban az egyetlen "informális kapu" a nyugat felé: egyik idősebb interjúalanyom szülei amerikai gyerekeket neveltek együtt a fiúkkal, másuk pedig 2,5 évet élt külföldön a szüleivel. Az 1968-1977 között születetteknél pedig kétharmaduk tartózkodott gyerekeikkel hosszabb ideig külföldön a szüleivel vagy rokonoknál, illetve négyen tanultak úgy nyelveket, hogy idehívtak külföldi gyerekeket, akiknek a szülei aztán visszahívták interjúalanyaimat. Ezeknek a meghívásoknak egy része valamilyen egyesületen, klubon keresztül működött (pl. Rotary Club).

A családi múlt felidézésének egy másik szála az eredet, a családi gyökerek kapcsán az ősök életmódját, életvitelét hangsúlyozta a családi legendáriumban: itt megjelentek a vándorcigányok, az ivós, kurvázós dzsentri ősök, a tiszteletreméltó, gazdag polgárként élő nagy- illetve dédszülők, a nagy vagyonnal bíró, arisztokratikus, Abbáziában nyaraló zsidó családok, a családi birtokon tanyázó művészarisztokrácia, a többgyermekes, vidéki birtokosfeleségből önálló pesti, freudista nővé vált individuum, a németül beszélő, szellemi igényességgel, alapossággal és lelkiismeretességgel bíró nemzetiségek, a zárkózott, mozdíthatatlan jászok, a szegény, 14 gyermekes hívő nagycsaládok, a Klauzál téri vagányok, a depressziós majd öngyilkos, vagy katatón skizofrén nagyszülők, a vitézek és a neológ zsidók.

Interjúalanyaim többsége Budapest jobb kerületeiben lakott gyerekkorától kezdve: V., II., III., XI., XIII. (Újlipótváros), majd fiatal felnőttkorukban ugyanezen kerületekben lett több mint kétharmaduknak saját lakásuk is.

Mindkét korosztályból több mint kétharmaduk nem kötött még 30-as éveikig házasságot, hárman váltak el, és mindkét korosztályból négy inter-

júalanyomnak volt egy illetve kettő gyermeke. Legtöbbjüknek azonban vagy már volt több évig vagy a jelenben is működő stabil párkapcsolata. Fiatalfelnőtt éveiket ezek a kapcsolatok nagy mértékben meghatározták, alakították, az esetek felében kapcsolati tőkeként, segítségként is működtek pályájuk alakulásában.

"... vannak barátnőim, és van ... barátom, aki évekig barátom, mestermester és segítőm volt – négy évig laktunk együtt –, aki gondolatokkal, ötletekkel, kapcsolatokkal segített. Nagyon sok kapcsolatot köszönhetek neki, mert hozzá akkor begyűrűzött a szellemi erő, és nagyon sok jó fej fordult meg nála"(40. interjú)

"... de akkor is inkább mindig úgy jött, hogy én laktam a barátnőmnél... A leghosszabb ilyen máshol lakás az olyan, három és fél évig tartott a kapcsolat, abból mondjuk másfél-két évig laktam nála, illetve a családdal együtt... A ... család akkor sokat segített, hogy "Így most vagy elkezdlek tanulni, vagy örökre ezt fogom csinálni". S minthogy én ezt már előtte éreztem, nem volt nehéz erre ráébreszteni. Lett egy tanárom, aki segített felkészülni és megszerettette velem a filozófiát ... Nem pénzért tanított, én voltam az utolsó tanítványa. Azt mondta, hogy már nem vállal senkit, aztán odamentünk a barátnőmmel, hogy na mégis...." (45. interjú)

Tinédzserkoruktól kezdve szintén a huszas éveikre tehető a széles baráti körök, az informális, szociális vagy társadalmi tőke kialakításának a periódusa, a személyes kapcsolatok, támogatói körök felépítése, amely egy szabadságközpontú, individuális életformát is jelent. Ez legtöbbjük esetében nem kapcsolódik össze egy tudatos "elit-szerep"-re való készüléssel, hanem mint életforma, életstílus tartozik természetesen hozzá a mindennapjaikhoz.

Többségüknél – itt nem volt különbség a két korosztály között – a családalapítás életszakasza feltehetőleg a harmincas-negyvenes éveikre tolódik, huszonéves időszakukat az egzisztenciateremtés, a kapcsolati háló felépülése és az önálló életvitel kialakítása töltötte ki nemüktől függetlenül.

4.3 Az iskolákról

Interjúalanyaim általános iskoláiról – mindkét korosztály esetében – elmondható, hogy alapvetően nincs pozitív, serkentő szerepük az életutak alakulásában.

Mindkét korosztálynál zömmel a körzeti általános iskolákban kezdték meg interjúalanyaim tanulmányait. Kivételként fordult elő tudatos szülői iskolaválasztás. Iskolaváltásra mindkét korosztálynál három- négy esetben került sor, amelyet elsősorban a családi körülmények megváltozása, költözés okozott az életutakban. Míg az 1958-1967 között születettek egyharmada, az 1968-1977 között születettek fele értékelte negatívan az általános iskolához fűződő viszonyukat. Rossz és unalmas órákra, színvonaltalanságra, pocsolyahangulatra, a tanár-diák viszonyban a személyes kapcsolatok hiányára emlékeztek mindkét korosztályból sokan, amelyhez az 1958-1967 között születetteknél több autoritással kapcsolatos konfliktus is társult: megbélyegző, meghazudtoló, korrupt, agresszív tanári magatartásminták, ideológiai indíttatású okítások. Az 1968-1977 között születettek általános iskolai emlékeire inkább a semmilyenség, a tanárkapcsolatok hiánya és a konzervatív légkörből származó rosszérzések voltak a jellemzőek, ideológiai jellegű konfrontatív helyzetek nem említődtek. Egy-két esetben azonban világnézeti-vallási hovatartozásuk miatt ők is kerültek kiszolgáltatott helyzetbe az iskolában, de ezekben az esetekben a szülők védelmet tudtak nyújtani. A korábbi, ideológiai jellegű konfrontációk lényeges eleme volt a kiszolgáltatottság és a védtelenség: a szülők az ideológiai másként gondolkodás okán nem konfrontálódhattak sikeresen az aktuális hatalmi diskurzussal gyerekeik érdekében.

" ... – Emlékszem, történelem órán a Horthy-féle vitézi rendről került szó. Azt mondták, Horthy különítményeseit avatták vitézzé. Az én nagyapám első világháborús kitüntetése alapján kapott vitézi címet, a különítmények működése idején éppen hadifogságban volt. A tanító néni erre azt mondta, hogy "ő akkor is az uralkodó osztályt szolgálta"..."
(1. interjú)

"... A tanárok ha korruptak voltak, úgyhogy le lehetett fizetni, hogy milyen jegyet kapjon az ember. Ezt úgy értem, hogy ha a tehetősebb szülők fizettek a tanárnak, akkor a gyerekeknek jobb osztályzata lett ..."
(11. interjú)

" ... konfrontálódtam percenként, valamennyi tanárral, folyamatosan... Rossz gyerek voltam... Önmagában a felállást nem bírtam, hogy ülök egy padban, és azt kell csinálnom, amit egy tanár kitalál... Utáltam, hogy nem egy dialógusban vagyunk alapvetően, hanem hát egy ilyen egyenlőtlen helyzetben ... (18. interjú)

"... jöttek ilyen elég középszerű asszonyok, hát ilyen félig butácska, félig nagyon, szóval olyan egyszerű, kis langyos asszonyok voltak, akik úgy nem nagyon nyújtottak semmi különöset ... Jó tanuló voltam..."
(32. interjú)

Figyelemre méltónak tartom ezt a növekedő tendenciát mutató negatív attitűdöt, hiszen ebben a fejlődéslélektani stádiumban a gyerekek általában még pozitívan és elfogadóan viszonyulnak a "második szocializációs mező"-t jelentő intézményekhez, nem jellemző rájuk a konfliktusok élezése sem(77).

Negatív élményeik mellett általában jó vagy majdnem kitűnő (a tiszta kitűnő bizonyítvány nem képviselt pozitív értéktartományt a körükben) tanulók voltak, az esetek egynegyedében felsőtagozatban valamilyen kiemelkedő teljesítményt nyújtottak valamely szaktárgy(ak)ból, részt vettek, nyertek tanulmányi versenyeken. Ezek a teljesítmények viszonylag elfogadhatóvá tették az iskola számára a gyermek egyébként "deviáns"-nak minősített, egy részüknél a maguk számára is vállaltan deviáns viselkedésmódot. De az esetek többségében az adott szaktárgyból nyújtott teljesítmény nem kapcsolódott össze a szaktanár szeretetével, vagy kiemelkedően jó viszonyal, inkább általános presztízsertéssel bírt.

"... lázadó voltam már az általános iskolában is, más kérdés, hogy én mondjuk kisebb kockázattal tudtam ezt megtenni, mint a ... Vali, mert a ... Valit bármikor megbuktathatták matematikából, engem meg mondjuk nehéz lett volna... akkor már versenyeztem... matematika, fizika, kémia, azokban voltam eredményes igazából, persze emellett biológiából, történelemből, magyarból ... Nem volt olyan, amibe ne indultam volna, minthogy mindenben a legjobb voltam... Főleg matekból, abból voltam országos. Nem volt akkor első, hanem arany oklevelet adtak négy embernek, azok között voltam..." (38. interjú)

Ez a tendencia nem hozható közvetlen összefüggésbe interjúalanyaim családi hátterével, bár kevésbé fordul elő ez a jelenség az igen erősen mobil, mint az értelmiségi-polgári háttérrel rendelkező családoknál. Valószínű, hogy az oktatás színvonalának általános süllyedése és presztízsvesztése mellett a szülői és az iskolai nevelési attitűdök jelentősen eltérő volta is szerepet játszhatott (az egyéb családi traumák mellett) interjúalanyaim iskoláskori "be nem teljesült elvárásai"-nak, autoritáskonfliktusainak, kapcsolathányainak, negatív élményeinek kialakulásában.

Mindemellett természetesen felbukkannak jó, szeretett tanárok, és iskolák is (pl. mindkét korosztálynál ilyen a Deák téri iskola), csak a két korosztály összehasonlításában a tendenciájuk csökkenő.

A középiskolákhoz való viszonyban viszont eltérés mutatkozik mind tartalmában mind előjelében a két korosztály között. Az 1958-1967 között születettek a rendszerváltás előtt, többnyire a nyolcvanas évek elején, az 1968-1977 között születettek pedig a nyolcvanas évek második felében illetve a rendszerváltás táján jártak középiskolába. A fiatalabbaknak jóval kevesebb autoritásproblémájuk volt (csakúgy mint az általános iskolában),

kétharmaduk (az általános iskolai élményeik után egy nagy fordulattal) szívesen emlékezett vissza középiskolájára. Értékvállalásaikat nézve pedig igen eltérő elit-mintákat közvetítettek a hagyományos állami elit (azon belül az általuk megkülönböztetett "versenyistálló" vagy csak "liberális" szemléletű), és az egyházi elit gimnáziumok.

A középiskolák megválasztásánál mindkét korosztálynál jellemző volt – a szülők vagy a maga által tudatosan választott – valamilyen jobb hírű, elit (pl. Fazekas, Trefort, Radnóti, Madách, Szinnyi, Eötvös, Vörösmarty, Kölcsey, Berzsenyi, piaristák) gimnáziumba kerülés, és a valamilyen tagozatos, fakultációs osztályba járás: ezek dráma-irodalom, nyelv, matek, integrált tagozatok, fakultációk voltak). Mindkét korosztálynál előfordult egy-egy esetben az erősen mobil családi háttérű interjúalanyaimnál, hogy szakközépiskolába mentek, amit utólag foglalkozásaik fényében vakvágányként értékelték. Az iskolaválasztás oka mindkét esetben a tájékozatlanság volt, amelyben a család egyrészt nem tudott segíteni, az iskolai segítség lehetősége (a személyes kapcsolatok hiánya miatt) pedig fel sem merült.

Az 1958-1967 között születettek egynegyede volt elégedett középiskolájával, a többieknél fölerősödött az általános iskolai negatív élmények trendje, amelyek sok esetben kapcsolódtak autoritás és ideológiai vetületű konfliktusokhoz. S bár a tinédzserkort (a kisiskolás korhoz képest) korosztályi jellegéből adódóan a több konfliktushelyzet, problémakezelési igény, konfrontációra való hajlam jellemzi, mégis elgondolkodtatónak tartom, hogy interjúalanyaim háromnegyede emlékezett vissza tartósan rossz viszonyáról akkori osztályfőnökükkel, a tanári karral vagy az iskola vezetésével kapcsolatban. Az okok között a következőket találjuk: nincs interaktív kommunikáció, a feleltetés-kikérdezés a jellemző, ellenszenves a tanár az egész osztály számára, a tanár negatív kiscsoportként kezeli őket az osztályon belül, az iskola légkörére a drill, az autoritás a jellemző, az osztályfőnökük "egy volt ávo-s, aki folytatta az értelmiséget" (5. interjú), egy másik esetben pedig "egy gyorstalpalón végzett pártbizalmi" (3. interjú)-ról van szó, akikkel interjúalanyaimnak sok konfliktusa volt. Más történetekben a rossz viszony háttérében a zsidó származással vagy a vallással kapcsolatos értékeknek a gimnáziumon kívül hagyása, integrálhatatlannak minősítése áll.

"... – Szerveztünk egy irodalmi estet, ahol problémaként merült fel – legalábbis bennem –, hogy szabad-e felolvasni, vagy inkább szeretném-e felolvasni egy egyébként rossz versemet. "Először a Dohány utcai zsinagógában" – ez volt a címe. Ez egy egyértelműen zsidó vers volt, egy hitvallásszerű azonosulás evvel a tradícióval. A tanárnőm mondta – akiben egyébként volt egy igen erős ellenzékiség –, hogy a versem mondása közben kiment az iskolaigazgató és az igazgatóhelyettes, és mit tudom én még ki más..." (4. interjú)

Ezen idősebb korosztály középiskolai éveinek emlékein keresztül igen erősen hierarchikus jellegű tanár-diák viszonyok sejlettek fel, az iskola mikromiliójén átszűrődő hatalommal, annak autoritás jellegével pedig kétharmaduk rendszeresen konfliktusba került. Egyötödük például abban látta a tanár-diák konfliktusuk okát, hogy nekik és tanáraiknak eltérő volt a családi háttere, réteghelyzete (interjúalanyaim magukat értelmiségiként, a tanárokat pedig a párt, ti. hatalom segítségével kvázi-értelmiségivé vált szaktanárokként jellemezve), és ebből adódóan vezették le ideológiai másságukat, különbözőségüket is. Egy olyan értelmiségi – kvázi-értelmiségi ellentétpárt fogalmaztak meg, amely az általuk képviselt értékek, tradíciók, magatartásminták (nyitottság, párbeszédkészség, kulturális kódhasználat) mentén nem ismerte el az iskolai hatalom által támogatott csoportok, egyének legitimitását, réteghelyzet-azonosságukat az övékével elutasította, és rejtetten egy olyan más típusú társadalmi hierarchiát állítottak fel ezekkel az értékítéletekkel interjúalanyaim, amelyhez képest a jelenvaló világ egy olyan fordított világgá értelmetlenül, amelyben nem azok voltak hatalmi pozícióban, akik arra hivatottak voltak. Ezeknek a konfliktushelyzeteknek a nagy része az elit-gimnáziumokban történt.

"... – A gimnáziumban egy beépített bm-es volt az osztályfőnökünk. Ja, nem bm-es volt, hanem volt ávós, aki különben kőműves volt, és nagyon becsületes, de rosszindulatú ember. Nagyon fojtotta az értelmiséget. Például a bankettünkre nem mert eljönni, mert tudta, hogy megverjük ... " (5. interjú)

Több interjúban fogalmazódott meg az a tapasztalat, hogy az iskolák több, alternatív értékrendet nem tudtak integrálni, illetve elzárkóztak azok tudomásulvételétől, nem engedtek beszélni róla a hetvenes-nyolcvanas években: pl. a hívő életvitelt, a zsidó identitás vállalását, a valamely ifjúsági szubkultúrához tartozás vagy az avval való szimpatizálás tényét, a beat-irodalmat, az alternatív politikai ideológiák, trendek megvitatását, a róluk való kommunikációt. Ilyen irányú törekvéseit interjúalanyaim többsége az iskola falain kívül (többnyire valamilyen civil szervezetben vagy baráti társaságokban) tudta megvalósítani, és alkalmanként alternatív értékválasztásaik iskolán belüli vállalása miatt konfrontálódtak a tanárokkal vagy az iskola vezetésével.

*" – Hogyan álltatok a beat-irodalommal, a csövesekkel?
- Ez az iskolán belüli kisebbség nagyon szerette. Az is előfordult, hogy megtanultunk versrészleteket Ginsbergtől. Volt amikor azt követeltük, hogy az órán is ilyeneket tanuljunk. Persze a tanárnak, aki latin orientált volt, ez szentségsértésnek számított, főleg amikor bele is nézett a versekbe. Pedig úgy emlékszem, hogy a fordításokból egy csomó mindent ki is húztak ..." (7. interjú)*

A konfrontáció ténye azonban jobban megtanulhatóvá, megtapasztalhatóvá tett olyan problémakezelési, védelmi stratégiákat, mint pl. a szövetségesek megtalálása. Ezek egyrészt az osztálytársak, a barátok voltak, másrészt egyes tanároktól, az 1968-1977 között születettek között szülőktől is kaptak segítséget az akkori diákok. Mindkét korosztályra jellemző az a tény, hogy akiknek ez nem sikerült, azok (négyen)– nem a tanulmányi eredményeik miatt – az érettségi előtt otthagyták iskoláikat, és magánúton tették le az érettségit. Evvel együtt az 1968-1977 között születetteknél egyrészt jóval kisebb arányban fordultak elő erős konfrontációk az iskolával kapcsolatban, másrészt a baráti-szülői segítségnyújtás mellett a tanári szövetségesek megtalálása is ritkábban fordult elő élettörténeteikben, mint az idősebb korcsoportban. Itt nagyobb a távolság, kevesebb a személyes, olykor a titkos szimpátiát sem mellőző, vagy annak indíttatásából létrejövő tanár-diák kapcsolat

Az 1958-1967-es évjárat kétharmada, a fiatalabb korosztályból pedig szinte mindenki vissza tudott viszont emlékezni egy vagy több pozitív tanárszemélyiségre, akik az 1958-1967 között születetteknél elsősorban a személyes teljesítményükkel emelkedtek ki a többiek közül: mást akartak, tudtak mint a többi tanár, nagy szakmai tudással rendelkeztek, saját stílusuk, jó kommunikációs készségük volt, le tudták kötni diákjaik figyelmét függetlenül attól, hogy milyen tárgyat tanítottak, fiatalos, friss szemlélet, lendületesség volt rájuk a jellemző, a személyiségükkel tudtak hatni, és meg lehetett őket szeretni. Ez a jellemvonássor egy olyan pozitív tekintélyi mintát mutat, amelyben a személyes teljesítmény a mérvadó egy távolságtartóbb, de szeretetteli tanár-diák viszonyban. Az 1968-1977 között születettek pozitív tanármintáit pedig inkább a kapcsolatorientáltság, a tanár-diák viszony személyes jellege jellemzi: volt hivatástudatuk, lehetett velük beszélgetni, igazán törődtek a problémával küszködő diákokkal is, életbölcsséggel rendelkeztek, elismerték diákjaikat teljes valójukban.

A fiatalabb korosztály többsége egyébként is sokkal pozitívabban élte meg középiskolai éveit. Több esetben inkább a túlzott szabadjára engedést kifogásolták színvonaladás nélkül interjúalanyaim, semmint a túlzott drillt.

"... nem jártunk be órára. Én azt a konzekvenciát vontam le, hogy megtanultam lógni meg lopni, mert hogy mindig mindenki ment lopni a Corvinba meg mindenhova, meg az utcai árusokhoz, és óra helyett elmentünk és loptunk, és kurva sok gyűrűnk volt... és soha nem volt gáz. Fogtuk a naplót, a vonalakat k-ra írtuk, aztán áthúztuk, és meg lehetett csinálni tényleg bármit. Szóval olyan nagyon-nagyon cikisen szar volt..." (19. interjú)

"... harmadikban emlékszem megcsináltunk olyanokat, hogy elmentünk forgatásra statisztálni és betelefonáltunk reggel, hogy "jó napot tanár"

úr, akkor mi ma nem mennénk iskolába, ha ez nem probléma". És mondta, hogy "jó, akkor majd holnap találkozunk"... Negyedikben az első órákra már nem jártunk be, hogy akkor mégiscsak inkább kialusszuk magunkat és tanulunk ... Ezzel együtt olyan volt a légkör, hogy ugyanakkor mindenki azt, ami fontos volt, tehát érettségi meg felvételi, azt mindenki jól megcsinálta... nem attól csináljuk mi meg azt, ami fontos, mert számon van kérve,...hanem azért, mert azt mindenki tudja, hogy az kell, meg fontos, meg akár érdekl. Tehát ugyanaz a tanár nekem simán adott négyest történelemből, mert tudta, hogy nem fontos semmire, de ugyanúgy megkövetelte attól, aki felvételizett az abszolút magas szintet..." (32. interjú)

Mindkét korosztályon belül preferált jelentőséggel bírt a kimagasló teljesítmények értékelése az iskolában. Az ezt felmutató fiatalok több mint kétharmada emellett valamilyen "deviáns magatartásmintáról" is mesélt magával kapcsolatban, amit – szerintük – teljesítményük miatt viselt el az iskola. Mindkét korosztályban típusértékű ez a kamaszmodell: a tehetség, akire nem vonatkoznak az iskolai átlag szabályai, teljesítményei miatt azonban az iskola elnézi neki normaszegéseit: ő más mint a többi, máshol húzódnak a határai.

"... – Az első ilyen jellegű ... munkámat is ekkor írtam a ...-ról a történelem OKTV-re. 1977-1978-ban második is lettem vele az országos listán. A következő évben magyarból is bekerültem az első tíz közé. így jutottam be az egyetemre.... Ugyanakkor az iskolával kapcsolatban tele voltam konfliktusokkal. Az osztályfőnököm például nem akart az egyetemre javasolni, de ez az igénye végül is nem ment keresztül a tanszéken. Végül is túl lehetett élni azt a négy évet egy erős konfliktusban az osztályfőnökömmel. A hierarchikus viszonyok nem voltak olyan erősek és az iskola légköre megengedte ezt..." (2. interjú)

"... – Az osztály fele csöves volt. Az védett minket, hogy nagyon jók voltunk a szakmai tárgyakból. Jó matekosok és jó magyarosok voltak közöttünk. Mindenfélét nyertünk: gimnáziumi vetélkedőket, OKTV-t. Szóval ez védett bennünket, ugyanakkor nekünk meg ez hihetetlen masszivitást adott. ..." (15. interjú)

"A ... az mindig egy ilyen baromi liberális gimnázium volt ...Lehívott az igazgatóiba, és egy órák beszélgetés volt... Tehát hogy így nem lehet egy ilyennel szemben, mint én, tehát nem tud győzni mint tanár. Ha csak nem az van – és hát befenyítettek engem kirúgással többször is –, de azt azért lehetett tudni, hogy nem fognak kirúgni. Én tudtam. ... Azért, mert a ... egy versenyzistálló volt, tehát hogy így hamarabb fogják kirúgni a nálam sokkal jobb, vagy kifejezetten jó magaviseletű, de kö-

zepas képességű nem tudom kit, mint engem. Ez egy teljesítménycentrikus ügy volt, és hát az ment, tehát hogy azzal meg nem volt baj." (38. interjú)

Mindkét korosztálynál megfigyelhető továbbá egy olyan másik kamaszmodell is, aki – szintén jó teljesítményei mellett – követ el ugyan normaszegéseket, de sohasem lépi át azt a határt, ahonnan már komolyabb botrány származhatna kihágásaiból, esetleges konfliktust idézve elő a család és az iskola között.

Interjúalanyaim közül – egy kivétellel – mindannyian elvégeztek (hármán még a diploma megszerzése előtt álltak az 1968-1977 között születettek közül) egy vagy több felsőoktatási intézményt. A kivételt az egyik értelmiségi családból származó, foglalkozására nézve író beszélgetőtársam jelentette, aki már az általános és a középiskola időszakában is többször kényszerült tanulmányait magánúton folytatni a kortársaival való konfliktusai miatt. Az ő esetét rendhagyónak tartom.

Az idősebb korosztály kétharmadát elsősre vették fel valamelyik felsőoktatási intézménybe. A fiatalabbak közül pedig kettőjüknek nem sikerült elsősre a felvételi, ketten pedig nem közvetlenül a főiskola után, hanem 2-3 évvel később jelentkeztek felvételire. Gyakorlatilag azonban mindkét korosztály többségének nem jelentett problémát, nehézséget az egyetemekre, főiskolákra való bekerülés. Tanulmányi nehézségek pedig továbbra sem merültek fel egyik korosztály esetében sem a felsőoktatásban eltöltött évek alatt. Többségük jó tanulmányi átlaggal rendelkezett, egyharmaduk pedig kiemelkedő tanulmányi eredményével (népköztársasági, köztársasági, kiemelt ösztöndíjak, OTDK-díjak, demonstrátorságok) tűnt ki társai közül.

Az 1958-1967 között születetteknek majdnem a fele módosította a felvételijéhez képest az egyetemi éve alatt vagy közvetlenül utána a végzettségét: vagy szakpárjaik mellett új szakokat vettek fel és végeztek el (filozófia, esztétika, szociológia), vagy pedig kiegészítő szakra jelentkeztek (magyar, szociológia). S noha az "alapszakok" többsége valamilyen tanári pályára jogosította őket a diploma kézhezvétele után, egyikük sem helyezkedett el a későbbiekben valamelyik középiskolában, viszont több mint egyharmaduk valamelyik felsőoktatási intézményben tanított az interjúkészítés idején.

Az 1968-1977 között születettek esetében kevesebben, egyharmaduk módosította pályaaorientációját a felvételt követően, érdeklődési körükön belül maradván: pl. orvostól pszichológusra, újságíróból szociológusra, gyógypedagógusból szociálpolitikusra. Ennek a korosztálynak egyharmada tanított az interjúkészítés időpontjában valamelyik felsőoktatási intézményben, többségük pedig nem volt tanár szakos. Több mint kétharmaduk azonban – az idősebbekkel ellentétben – az egyetemet követően részt vett még valamilyen jellegű posztgraduális képzésben is (különböző szakképzések, CEU, PhD). Az 1958-1967 között születetteknek inkább a második,

harmadik egyetem elvégzése volt a jellemző, egy-két esetben fordult elő a doktori, PhD-fokozatok megszerzése.

A katonaságnak mint az előfelvett fiúkat sújtó, negatív élménynek a megosztása az 1958-1967 között születettek számára volt meghatározó az életútjukban, s bár körükben is voltak, akik ezt "megúszták" (pl. egy másik egyetemre nyert felvételt, illetve "E" kategóriásnak, alkalmatlannak minősítették), ez a "megúszás" mégiscsak a fiatalabb korosztály fiúinál vált dominánssá.

Mindkét korosztályban kevés azoknak a száma, akik elégedettek voltak felsőoktatási intézményük szakmai színvonalával, az 1958-1967 közöttiek egyharmada pedig egyértelműen negatívan értékelte azt. A többiek vagy semlegesen vagy vegyes érzelmekkel viszonyultak képzésükhöz. Ugyanakkor az idősebbek közül mindegyikük, a fiatalabbaknak a fele említett egy-egy vagy több tanárt, akik hatással voltak rájuk, akiket szerettek a becsületességükért, a tudásukért, a stílusukért, az okosságukért vagy a hitelességükért, és akik már általában valamelyik szaktárgyukat tanították. Az 1958-1967 között születettek közül sokan, a fiatalabb korosztályból jóval kevesebben, mintegy egyötödük emlegetett név szerint is olyan tanárokat, akiknek kvalitásai meghatározóak voltak szakmaiságuk kialakulásának periódusában: ezektől a szakmájukon belül egyébként elismert szaktekin-télyektől már vállalhatóan lehetett tanulni, büszkének lehetett lenni a velük való kapcsolattartásra.

" ... – A tanárokra visszatérve: ez alatt a hosszú egyetem alatt öt-hat olyan oktatóval találkoztam, akit odavalónak éreztem. Ezek között olyanok voltak, mint a Hahn István, a Komoróczy Géza, a Por Jancsi, a H. Balázs Éva néni, a Király Jenő, Heleszta tanár úr, és még néhány alkalmi előadó, akiktől tényleg lehetett tanulni. De például a történelem szak egy borzasztóan fűrészpóros és csikorgós, meglehetősen sötét és középkori módszerekkel dolgozó tanszék volt másodévig végéig. Többen otthagyták az egyetemet kifejezetten emiatt. Ezzel ellentétben a népművelés szak egy viszonylag liberális szellemet és egy viszonylag a tudományok széles spektrumát lefedő, heterogén ismeretanyagot közvetített az ott tanuló harminc-harminckét ember számára. Persze ott is voltak állatságok, de azért voltak olyan oktatók is, akik a kultúrelmélettől a filmen át a sajtótörténetig nagyon érdekes dolgokról meséltek. Olyan dolgokról, amikről soha nem hallott az ember korábban..." (6. interjú)

" ... – Ha például azt kérdeznéd tőlem, hogy gondolkodni ki tanított, tehát hogy azt a fajta módot kéne leírnom, ahogy gondolkodom, akkor igazából a BTK-án volt egy-két tanár, de leginkább Balassa Péter, akinek meghatározóak voltak az órái és a tanai – mondhatnám –, mert hát

ő Messiásként tanít. Azt hiszem, hogy alapvetően tőle tanultam gondolkodni, persze mindattól eltekintve, amit mesélek a családomról, a gyökerekről, meg hogy nekem milyen meghatározó ez a családi légkör. Ettől eltekintve mégis egy egész más terét és más útját mutatta meg nekem ez az ember a gondolkodásnak... Balassa Pétertől azt tanultam, hogy hogy lehet egyszerre érzéki és logikus módon gondolkodni, hogy nem zárja ki a kettő egymást ... (13. interjú)

A két korosztály összehasonlításában a tanár-diák viszony átalakulását jól nyomon lehet követni a felsőoktatás kiszélesedésével párhuzamosan. A fiatalabbaknál már jóval kisebb arányban, szinte nem is fordultak elő bennsőségesebb "mester-tanítvány" kapcsolatok, intézményesedettebbé vált a jó teljesítmény elismerése (pl. az óratartás lehetősége révén), és dominánssá vált a külföldi ösztöndíjak, a hosszabb kinttartózkodások gyakorlata az egyetemi (és az azt követő) évek alatt. Olyannyira, hogy interjúalanyaim megkeresésekor az ajánlottak egyharmadával azért nem került sor az interjúra, mert egyetemi éveik második, vagy azt követő időszakában hosszabb ideig valahol külföldön tartózkodtak. Több interjúalanyommal pedig vagy két külföldi tartózkodása között, vagy egy hosszabb kinttartózkodás megkezdése előtt tudtam beszélgetni. Míg az 1958-1967 között születetteknél kiemelten presztízsértékkel bírt még egy-egy hosszabb külföldi ösztöndíj elnyerése, a külföldi tapasztalatok megszerzése, addig egyrészt ez az 1968-1977 között születettek körében már általános gyakorlattá vált, másrészt a presztízs súlypontja a képzőhely minőségére, a világban elfoglalt hírére, rangjára helyeződött át. A fiatalabb korosztály felsőoktatási képzésében már jelentős szerepet játszanak a külföldi felsőoktatási intézmények (többen tanultak vagy tanulnak is Franciaországban, Amerikában, Németországban, Ausztriában), elitbe kerülési lehetőségeiket egyrészt a külföldön keresztül megerősítve a hazai piacon, másrészt új perspektívákat kínálva számukra az európai és az amerikai felsőoktatási intézmények és piacaik felé. Ez a nemzetközi áramlatba való integrálódás egyrészt más (kevésbé kiemelt) perspektívába helyezi számukra a hazai képző intézményeket és azok lehetőségeit, kínálatait, másrészt választás elé állítja őket abban, hogy hazai vagy külföldi pályán folytassák-e az életüket. Dilemmáik morzsolgatása (hol itthon vannak hol külföldön) közben pedig nemcsak hazai, hanem olyan külföldi szakmai és baráti kapcsolatokkal (pl. közös felsőoktatási intézménybe járás), network-ökkel is elkezdének rendelkezni, amely idősebb kortársaikat messze nem jellemezte. Egyik interjúalanyom a PhD-jét is felerészben külföldön végzi.

"... én nagyon kötődöm Magyarországhoz természetesen, mert ez a hazám, mert itt vagyok leginkább otthon a világban ... Ugyanakkor van egy olyan mikrokozmosz Párizsban, ahol két évig éltem és nagyon-nagyon jó barátaim voltak ott .. egyrészt már az egyetemről meg más-

részt így is. ... Több jóbarátom van az igazi barátok közül Franciaországban mint itthon. Persze itthon sok a haver.... Tavaly voltam három hónapot Németországban, A tanszék vezetője hívott, hogy taníthatnék kint ..." (36. interjú)

"... Ez volt Amerika legjobb egyeteme, itt volt a legjobb squas csapat, és én oda jártam squas órákra ... Egy olyan helyre járhattam, ahol a világ legjobbjai edzhettek, és én néztem ... Mint a filmekben, mikor valaki bekerül a tutiba ... baromi jó emberek is voltak ott, egy csomóan ... Egy elég nagy kelet-európai meg amerikai baráti köröm van ... Egy ilyen százas listát össze tudnék állítani, akikre így konkrétan, ha bármi van, akkor számíthatok ...A lakásunk egy nyitott lakás, .. van egy külön galéria (a vendégeknek).... Az egész ösztöndíjnak az a neve, hogy "láthatatlan – nem kollégium, hanem – egyetem", ... a Soros nevezte el így. Az a lényege, hogy az elit értelmiséget kinevelje ... Amikor majd én leszek az oktatásügyi miniszter, és a lengyel haver, akivel napokat részegeskedtünk, lesz majd a lengyel nem-tudom-milyen miniszter ... Ezen mindig röhögtünk nagyokat. Sokan tudtuk, hogy nem szeretnénk miniszterek lenni és vezető politikusok..." (31. interjú)

Az 1958-1967 között születettek közül többen beszéltek arról, hogy a kötelező oktatásban, vizsgázásban való részvételükön túlmenően úgy érezték, hogy szükségük van valamilyen kitörési pontra a felsőoktatás hagyományos kereteiből, mert az nem kötötte le őket igazán (külföldi ösztöndíjlehetőségek akkoriban még nem álltak rendelkezésükre). Többen ezért vettek fel, próbálgattak több szakot is az egyetemen. Voltak közöttük, akik ezt az alternatív tevékenységi formát a felsőoktatási intézmény falain belül (alternatív szaktantervek készítésében, az ifjúsági parlamenteken való részvételben, OTDK versenyeken való szereplésben, demonstrátorságban, vagy valamilyen alternatív társadalomtudományi kör vezetésében az intézményen belül), és voltak akik azon kívül (a színházrendezésben, a lapszerkesztésben, a szépírásban, az újságírásban, egy civil filozófiai iskola szervezésében, az idegenvezetésben, vagy a tolmácsolásban) találták meg maguknak, de voltak olyan esetek is, amikor a kint és bent határvonalai nem különültek el élesen egymástól (például egy ellenzékinek számító lapszerkesztés az egyetemen belül, amely később ellenzéki mivolta miatt függetlenedik is attól).

" ... – Alternatív történelemszaktantervek készítésében vettem részt és ott voltam az ifjúsági parlamenteken. Az 1983-as ifjúsági parlamentre jól emlékszem. A tagság egy nagykoalíciós delegációt választott, melynek markáns képviselője Nagy Imre, az akkori KISZ-titkár volt. Ekkor történt meg az első nagy és nyílt összeütközés a kormánnyal és a párttal, és ekkor gyakorlatilag egységesen léptek fel a hallgatóság különböző

áramlatainak képviselői. Ebben a vezető szerepet az ELTE játszotta. A parlament mindent elfogadott, az összes radikális követelésünket, ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezek az 1985-ös törvényben mégsem fognak szerepelni. Nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszer a korporatív megújulás vonalán nem tud tovább haladni, és hogy a KISZ igazán nagy konfliktust nem hajlandó felvállalni. Beláttuk, hogy itt politikai értelemben sem lesz 1968.

– Ezek után mit csináltál?

– Ekkor indult meg – 1986 körül – egy rendszeres hallgatói önkormányzat, amelynek megszervezésében a hallgatók kérték a közreműködésemet..." (2. interjú)

" ... – Szóval jártam a BTK-ra, bizonyos órák izgattak, tanítani nagyon szívesen tanítottam volna. Soha nem jutott eszembe, hogy a pedagógia szakot leadjam, de azért közben folyamatosan keresgéltem az egyetemen. Mindenféle impulzusok értek, s akkor azokba belevetettem magam. Jártam néprajz szemináriumokra gondolván, hogy majd leadom a népművelés szakot és néprajz szakos leszek, de nagyon megutáltam azokat az órákat, nagyon vaskalaposnak és pozitivistának gondoltam őket. Aztán elkezdtem törökül tanulni, de kiderült, hogy ahhoz, hogy török szakos legyek, ahhoz meg kell tanulnom háromezer oldalnyi anyagot az oszmán birodalom összes háborújáról és pasájáról. Akkor rögtön tudtam, hogy ez lehetetlen. Holland mániám is volt, az egészen jól ment, de szegény holland tanárnő asztmás lett és megszűnt fél évre a holland tanítás. Mindezeket azért mondom el, mert tudom, hogy azokat az éveket egy kicsit öntudatlan keresgélésben töltöttem el. Kíváncsi voltam, hogy mi az, ami érdekel, mert nehézségem nem volt, a világon mindent meg tudtam tanulni. Az utolsó pillanatban mindig meg tudtam tanulni a dolgozatokat és mégis mindig aránylag a jók között voltam, de igazából semmi iránt nem volt végzetes vonzódásom, ami nélkül ne tudtam volna az életemet elképzelni. Az esztétika szakra felvételiztem, de véletlenül: mentem fel az egyetemen vizsgázni, és ott állt egy csomó ember és mondták hogy esztétika szakra felvételiznek és azt gondoltam, hogy jó, és beálltam a sorba. Egyébként terveztem, hogy kéne még egy harmadik szak az egyetemen, mert az energiáimat nem kötötte le ez a két szak, s akkor beálltam a sorba és felvettek. Esztétika szakos is lettem ..." (13. interjú)

Mindkét korosztálynál magas a részvételi arány ebben az életperiódusban a nem-, vagy titokban intézményesült szerveződésekben, a civil szervezetekben. Ez az idősebbeknél a szabadidős társaságokban, a demokratikus ellenzékhez kapcsolódásban, az önképzőkörökben, a diákonkormányzatokban és a FIDESZ pre-alakulataiban artikulálódott. A fiatalabbak is szerveztek az átalakulás után tüntetéseket, csináltak szerelemből filmfeszt

tivált, rádiót, mely vállalkozások – csakúgy mint az idősebbeknél – az intézményesüléssel párhuzamosan jelentősen átalakultak. Ívükre azonban – a korábbi korosztállyal ellentétben, akik közül többen e folyamat eredményeképpen váltak profi politikussá) – a politikától való elég rövid időn belüli eltávolodás a jellemző a kultúra és a művészetek irányába.

Az 1958-1967 között születettek több mint a fele, az 1968-1977 között születetteknek egyharmada már dolgozott egyetemi éve alatt, vagy azt megelőzően is, és többségük olyan pénzkereseti lehetőséget talált magának, amely az egyetemi időszakot követően is elindította őket szakmai pályájukon. Másképp fogalmazva: az idősebb korosztályra jellemzőbb volt, hogy szakmai karrierjük alapjait egyetemi éveik alatt az intézmény végzésével párhuzamosan alakították ki. A fiatalabb korosztály erre egyrészt több időt szánhatott, másrészt a képzési idő kitolódásával ez a folyamat többnyire az egyetemi éveket követően, a posztgraduális képzésekkel párhuzamosan, főként az ösztöndíjak elnyerésében öltött testet.

Az egyetemi képzés meghosszabbodása a szakmai karrier szempontjából a PhD képzéshez kapcsolódik, amely a fiatalabb korosztályt érintette. A képzésbe való bekapcsolódás fő motívumai az elhelyezkedési bizonytalanság, az intézményi háttér biztosítotttsága és a kvalifikáció megszerzésével a szakmai cím birtoklásának az igénye, amely karrierlehetőségeket ad. Evvel együtt a képzések színvonaláról, adminisztratív háttéréről egyik interjúalanyom sem nyilatkozott pozitívan. Olyan "ráadásnak" értékelték a képzést, amely inkább adminisztratív lépcsőfokként, belépőként szolgált szakmai életútjukban, semmint új ismeretek, a szellemi tőke befogadásának intézményeként. Többen pedig a képzés kiforratlanságának, intézményi háttérének, ösztönzői megteremtésének hiányos volta miatt lelkiismereti konfliktusba kerültek önmagukkal: ahhoz, hogy kutatásaikat elvégezzék a teljesítendő követelmények fényében, kikapukat kellett igénybevenniük, kiszolgáltatotakká, pénzügyileg beszorítottakká váltak PhD-státuszukban.

"... Hát azt láttam, hogy vagy külföldön PhD-zek..., mert ez így nekem nem megy. Kaptam egy kulcsot egy szobához fél év után,.. valakivel megosztottam egy asztalt, fönny a laborban voltak a gépek, amiket lehetett használni, és idegesített közeg.

K.: Mi volt benne a legidegesítőbb?

V.: A tanszék túlélési harca, hogy mindenféle tevékenység, ami minimál szinten kapcsolódik a mi tudásbázisunkhoz, akkor azt megpályáznunk, mert lehet, hogy abból ki lehet fizetni a tanszék költségeit. Ez a túlélési harc. Aki értett ahhoz a területhez, amivel dolgozni akartam, annak volt saját cége, ott dolgozott. Nem volt elérhető az egyetemen. Mindig mondta, hogy segít, de hát nem volt elérhető. Akin láttam, hogy van valami sütnivalója, az vagy egy nemzetközi projektbe vett részt és onnan kapta a fizu-pótlékot, vagy a saját cégével volt elfoglalva, tanított, bejárt a tanszéki értekezletekre... Tehát ami támogatást például

Amszterdamban kaptam, vagy amilyen tanuló lehettem Amerikában. Hogy ott tényleg az volt, mint a jó szülő, hogy ha nincs a gyereknek kérdése nem zaklatjuk, biztos dolgozik. Bizalom. Ha meg szüksége van, akkor meg egy órán belül ... Tulajdonképpen a PhD témámat nem adhattam volna el egy Soros által finanszírozott kutatásnak, csak hát nem volt semmi, amiből finanszírozni tudtam volna azt, hogy PhD-s vagyok ... Mindent elmondok, és ez mind leíródik? Hogy milyen kiskapukba bonyolódtam az életemben, hogy csinálhassam azt, amit csinálni akartam ..." (42. interjú)

"... láttam, hogy az a fajta élet, amit azok az emberek élnek, akik körülöttem a tudományt csinálják, és azt komolyan veszik, hogy az nem jó. Hogy attól az ember nem lesz így boldog. ... elég rettenetes frusztrációba torkollik... Beleütköznek abba, hogy akkor tudomány vagy éhenhalás. Tudomány itthon, és akkor az egy rettenetes küzdelem, vagy kimenni Amerikába, amihez nincs kedvük. Ez egy ilyen állandó küzdelem, amiben végül is nagyon nehéz jó kompromisszumot kötni. És akkor ... visszatáncoltam, hogy ne, ez így most már nem éri meg!" (32. interjú)

"... nem volt ez egy tudatos döntés, hogy akarok-e én doktorizni, vagy nem, hanem akkor indult ez a PhD, vagy már egy éve ment, és a szakdolgozatom védésekor kérdezték meg, hogy nem akarok-e. És ez a hagyományos, szabott iskolai idő meghosszabbítása, de hogy ez nekem inkább egy menekülési stratégia volt, mert nagyon nem szerettem már azt a munkahelyet, ahol dolgoztam ..., és kerestem kiutakat. A PhD ilyen volt ... Szerencsére kaptam ösztöndíjat ... Azt nem tudom, hogy mi alapján dől el, vagy nem dől el... A "jóság", tehát hogy mennyire volt jó a felvételi, vagy a téma, ... nem tiszták a szempontok a mai napig, hogy mi alapján ..." (37. interjú)

Egyetemi vagy azt követő éveik alatt – szintén a fiatalabb korosztályból, az idősebbekre ez egyáltalán nem volt jellemző – interjúalanyaim többsége valamilyen más, posztgraduális vagy szakképesítést is szerzett: a CEU-n végeztek valamilyen posztgraduális képzést, valamilyen pszichoterápiás módszerben lettek vezetővé vagy szereztek gyakorlatot (pszichodráma, pszichoanalízis, táncterápia), elvégezték az újságíróiskolát, szakmai referenciákat gyűjtöttek munkájuk révén külföldön. Ezen szakképesítések megszerzésének jelentős hányadához gazdasági tőkére is szükségük volt, amit vagy maguk, vagy családjuk biztosítottak számukra. A posztgraduális képzések versenyében a háttérben egy tőkeerő verseny is zajlik a "jogosítványokkal" legitimált elit-pozíciókért.

4.4 Életmód, életvitel, életstílusok a tinédzserkorban és a fiatal felnőttkorban

Ebben a fejezetben röviden szeretném összefoglalni a két korcsoport jellemzőit az iskolatársakhoz, kortársaikhoz való viszonyukról, olvasási, médiahasználati szokásaikról, az öltözködéshez, az alternatív divatirányzatokhoz és a drogokhoz való viszonyukról, a civil szervezetekhez kapcsolódásuk jellegzetességeiről és Nyugat-képükről.

A kortársakhoz való viszonyaikban korosztályi eltéréseket nem tapasztaltam. Mindegyikükre jellemző volt a nem-intézményes (iskola, osztály) keretek preferálása a barátságok megválasztásakor, mindkét korcsoportban erős kisebbségben voltak azok, akiknek barátai az osztálytársai voltak. Kapcsolatépítéseik igen kis százalékára volt jellemző a formális vezetői szerep felvállalása, ennél nagyobb arányú volt a kortárs csoporton belüli informális vezetők aránya. De legjellemzőbb – főként az általános iskola időszakára – a kívülmaradás, az egyedüllét maradt, egy-két a nem osztályhoz tartozó mélyebb barátsággal. Az idősebbeknél ez a trend a középiskolában is folytatódott, a fiatalabbak már ebben az időszakban aktívabb társasági életet éltek. Mindkét korosztály egynegyedére volt jellemző a valamilyen alternatív, nagy kohéziójú, mintaadó kiscsoportba tartozás élménye, amely az idősebbeknél konfrontációval párosult az iskolákban, a fiatalabbaknál nem. Az esetek több mint egyharmadában választottak idősebb barátokat interjúalanyaim más évfolyamokból. Az egyetemi évek aktív társasági együttlétekkel párosultak, a gimnáziumból kevesebb, az egyetemről több barátságuk is megmaradt mind a mai napig. Míg az idősebb korosztály baráti kapcsolatai hazaiak voltak, addig a fiatalabbak egyharmada mély érzelmi kötődésekről mesélt külföldi barátai kapcsán.

A párválasztás több és mélyebb jellegű segítséget jelentett a fiatalabbak, mint az idősebbek számára, illetve sokkal kommunikatívabbak, szabadabbak voltak magánéleti szálaik felidézésekor, és fontosabbnak tartották szerepüket a társadalmi vagy szociális tőkéjük képződésében.

Olvasási szokásaikban eltért a két korosztály: az idősebbek rendszeresen és nagyon sokat olvastak gyerekkoruktól kezdve, a fiatalabb korosztály felére ez nem volt jellemző. Ők inkább jártak társaságba, moziba, színházba, szenvedélyesen jóval kevesebben olvastak közülük. Mind a beatirodalom mind az alternatív kultúrák esetében jellemző, hogy a korcsoport egyötödének volt hozzá köze, olvasta, szerette, vagy járt el alternatív koncertekre, öltözködött valamilyen alternatív ízlés szerint. Mindkét korcsoportban a domináns a klasszikus hazai és külföldi irodalom fogyasztása, az egyszerű, a külsőségektől mentesebb öltözködési stílus pedig inkább a fiatalabb korosztályt jellemezte. Az 1958-1967 között születetteknek több mint a fele élt az akkori csöves stílus öltözködési szokásaival tinédzserkorában, az 1968-1977 között születetteknek csupán egyharmada öltözködött

valamilyen alternatív divatirányzatnak megfelelően. A fiatalabb korosztály lányainak azonban – akik ezt választották – már voltak alternatív nőies öltözködési mintalehetőségeik, míg az idősebbeknek nem. Az idősebbeknek mintegy a fele, a fiatalabbaknak kevesebb mint egyharmada olvasott rendszeresen ellenzéki sajtót a rendszerváltás előtt és alatt, a hagyományos hírközlő csatornákat pedig felnőtt fejjel egyik korosztály sem vette folyamatosan igénybe, mintegy felüknek tévéjük sincs.

Az 1958-67 között születettek egyharmadánál az alkohol fogyasztása, a "nagy berúgások" voltak a dominánsak, a fiatalabbak esetében a könnyű és keményebb drogok kipróbálása, rendszeres fogyasztása volt a jellemző. Említésre méltónak tartom, hogy a drogfogyasztási szokásoknak az elitbe kerülés kiválasztási szempontjainak figyelembevételkor is szerepe volt ajánlóim számára: volt olyan tehetséges jelölt, aki emiatt nem került be a mintába, mert ajánlója szerint kvalitásait tekintve abszolút esélyes az elit-szerepre, de nem biztos, hogy 10 év múlva élni fog.

A civil és szabadidős szervezeteknek mindkét korosztályban jelentős élményadó szerepe volt, de tartalmukban jelentősen különböztek egymástól. Míg az idősebb korosztálynál az identitáserősítő zsidó és egyéb vallási közösségeknek jutott meghatározó szerep a társadalomtudományi és művészeti alkotókörök mellett, addig ez utóbbiaknak a fiatalabb korosztálynál nem volt szocializációs szerepe, és a vallási közösségek maradtak azok, amelyek meghatározóak voltak az azt gyakorló kisebbség körében. E mellett azonban az egyéb szabadidős tevékenységeket folytató egyesületeknek, szerveződéseknek (zene, tánc, rajz, ének, foci)megnőtt a szerepe, de vezetőiket a fiatalabbak nem emlegették olyan pozitív mintaként, mint tették azt az 1958-1967 között születettek. Pályaválasztásukban is kevesebb súllyal estek latba a civil körökből kiinduló tevékenységek mint idősebb kortársaiknál (társadalomkutató, filozófus-művész, politikus), azokat az eseteket kivéve, amikor maguk alakítottak ki kulturális indíttatással ilyen jellegű szervezeteket (Gömb-tévé, OF, Sziget Rádió, Kultiplx) egyetemistaként, a felnőtté válásukkal, a szülőkről való leválásukkal párhuzamosan.

Az 1968-1977 között születettek egyötödénél azonban a nem-intézményesült közösségi együttléteknek mély családi hagyományai voltak. Ezek a gyerekek – szüleik szervezése jóvoltából – kiskoruktól kezdve összejártak a szülők barátainak gyerekeivel, a szülők által kezdeményezett nyári önképző táborokban vettek részt. Ez – saját elmondásuk szerint – egy igazi terepe volt az elit-szerepre való felkészülésnek, és rengeteg később fontossá és mélylyé váló baráti kapcsolatot is adott a számukra.

"... az anyu kitalálta, hogy csinál nekünk egy önképzőkört, ami elsősorban képzőművészeti volt. És arról szólt ott a nyaralás ... csináltunk saját csoportfilmet, indulót, festettünk csoport-pólót, megoldottunk különböző feladatokat: társasjátékot festményekből, színdarabot, egy

csomó barátnőm, barátom, azok ebből a csapatból jöttek, ... meg már ilyen csecsemő kortól létező barátok...." (16. interjú)

"... Szendrő ...alapvetően szerettem oda járni. Sok mindent adott: pl. szociális biztonságot, létezést. Szerintem az, hogy most a lakásomat képes vagyok másokkal is megosztani, hogy ilyen nagy itt a jövésménés, az is ennek köszönhető. Rengeteg éneket tanultam ... 8-tól 14 éves koromig oda jártam, mint mindenkinek a gyereke, aki a budapesti elit értelmiségbe tartozott..." (18. interjú)

Az ő esetükben a minta nem egy szervezetvezető, hanem valamelyik családtag vagy barát volt. Míg a többiek saját civil szervezetük alakításakor korábbi vezetőikre emlékeztek vissza, addig ők – önállósulásukkal párhuzamosan – a szülői mintákat követve "saját arcukhoz", igényeikhez szerveztek civil szervezeteket, nagyobb rendezvényeket Budapesten

Interjúalanyaim 25 és 35 éves koruk között merőben más attitűddel viszonyultak a Nyugathoz, igen eltérő benyomásaik, képük volt a fejlettebb országokról, és a saját helyükről a földgolyón. Kelet-Közép-Európáról hasonlóképpen vélekedtek. Ezek – főként gyerekfejjel – nem különösebben különböztek a hazai viszonyoktól. S bár mindkét korosztály tagjai jártak tinédzserkorukig, majd később is Nyugaton, az 1958-1967 között születettek fele számára ez olyan, kizárólag pozitív benyomásokat hozott, amelyek itthoni életükben hiányként jelentkeztek, nem adták meg a számukra: az életszínvonal magasabb volta, az emberi kapcsolatok szabadabb, egyenrangúbb minősége, az ottani szemléletek, gondolkodásformák nyitottsága emelkedett ki a hazai alacsony életszínvonallal, a hierarchikus kapcsolati dinamikákkal és a zárt, betokosodott gondolkodásformákkal szemben(78). Egy erősen idealizált, az adott országok között különbséget nem látó, koherens Nyugat-képpel rendelkeztek, amelyben a magyarországi viszonyok elviselendő rosszként, hasított negatívumként értelmeződtek.

Az 1968-1977 között születettek jelentős hányada több időt töltött külföldön, és az élmények szemléletváltó szimbolikus határvonala nem a kelet-nyugat, hanem a kontinensek, világrészek és a kultúrák között húzódik.

"...Svédország, Anglia, Németország, Bécs, nagyon változó szerintem. Németország, Svédország nagyon különbözik Angliától szerintem, meg Bécsről is. Nagyon élveztem ... sok mindent tanultam a szervezésről, a precizitásról, emberekről, struktúrákról. De nekem jobban fekszik ez a laza életvitel, mint a német mondjuk vagy a svéd, ahol még a piszoárokat is elfalazzák, hangos zene szól és beszélgetni se lehet. Nekem sokkal közelebb áll például ez az afrikai, hogy ott vagyunk egymás mellett, mindenki ül, énekel, fütyül, ahogy éppen kedve tartja ... Van

egy belső függetlenségük. Azért nem függetlenség ez, de van egy ilyen lehetőség ..." (31. interjú)

Többen intenzív baráti kapcsolatokkal is rendelkeznek szerte a világban, amelyek jelentős hányada a külföldi alternatív, "lavírozó", általuk olyan szabadnak nevezett fiatalokhoz kapcsolja őket, akik – számukra szimpatikus – életvezetésükkel arra adtak nekik mintát, hogy hogyan nem kapcsolódtak be a nyugati típusú karrier-építésbe.

"... alternatív fiatalok ... sokkal nyitottabbak voltak ... nem ez a merev, kockafejű angol, hanem akikkel így lehetett járni bulizni, meg iszogatni, beszélgetni ... az a fajta fiatal népesség, aki kicsit munkanélküli, kicsit dolgozik, ... nem épül így be a társadalom szövetébe 25 éves korára olyan nagyon, ...akinek az, hogy mit kezd magával nem annak a mentén szerveződik, hogy karrier, hogy tanulás-karrier-munka ... Vagy nem szerveződik sehogy, hanem úgy történgetnek a dolgok ... akiknek szerintem ezek a kategóriák nem igazán fontosak ... amit meg lehet belőlük fogalmazni, az a szabadság. Nem kell kötődni ilyen formákhoz szorosán, nem kell olyan mértékben integrálódni a kis társadalmi kategóriákba, ami gúzsba köti az embert ..." (32. interjú)

Kivétel nélkül mindegyik interjúalanyom pedig, aki hosszabb ideig külföldön tartózkodott itthon szeretne gyökeret eresztetni, muszájból választana egy emberöltőnyi vagy hosszabb kinttartózkodást. Evvel együtt egyik interjúalanyom azóta – szakmai okokra hivatkozva – Amerikában építi karrierjét.

" ... nekem eszem ágában sincs nyugaton maradni. Azt gondolom, hogy ennyit az anyagi jólét nem ér meg, hogy az ember itt hagyja az összes, az otthonát. Ami azt gondolom, hogy a mai világban nagyon-nagyon sokat jelent.. ... a külföldi lét kapcsán érzékelttem, hogy a mai világban mindenki külföldi, mert most már a vallási meg tradicionális láncok ... lehullottak, már nincsenek ... Én külön értékként élem meg, hogy nekem van egy otthonom, és én csak egy helyen, a világon egy helyen vagyok otthon, és az itt Magyarországon, Budapesten van. Szóval élhetek akárhol, mindenütt csak egy külföldi leszek a többi nem tudom hány milliárd külföldi közül, de otthon csak egyetlen helyen lehetek ..." (44. interjú)

4.5 A politikai szocializációról

A két korosztályi minta összehasonlításakor politikai szocializációjuk családi és iskolai jellegzetességeit, a hivatalos és ellenzéki politikai szerveződésekhez, szervezetekhez, valamint az átalakuláshoz való viszonyukat kívánom összefoglalni.

Mint ahogyan arról a családi háttérrel bemutatott részben már volt szó az 1958-1967 között születettek családjainak kétharmadában valamelyik vagy mindkét szülő tagja volt (esetenként funkciókat is vállalt) az akkori hatalom egyik fontos legitimizációs bázisát képező MSZMP-ben. Ehhez képest mindössze kétszer voltak a szülők családi terükben is, identitásuk vállalt részeként lojálisak a hatalommal, és az esetek többségében a szülőket egy sajátos "viszontkettősség" (a nyilvános és a magánszféra kommunikációs megnyilatkozásaiban megnyilvánuló kettősség visszatükröződése) jellemezte a Kádár-rendszerrel szemben. Ennek két jellemző aspektusa volt: az egyik a Kádár-rendszerrel, a hatalommal való kompromisszumkötés stratégiája, amely egyúttal a mindennapi, helyi szintű politikai praxisban való jártasságot, informáltságot is eredményezett, a másik pedig ugyanennek a hatalomnak, azon belül is elsősorban ideológiájának a kizárása, elutasítása a családok mikromiliójából. Egy olyan "mimikri-azonosulásról" vagy "hasított" politikai identitásvállalásról⁽⁷⁹⁾ van szó ebben a kontextusban, amely a családok többségén belül nem tartozott hozzá a személyes identitáshoz, de szükséges és minden esetben individuálisan vállalt momentuma volt a család fenntartásának annak határain kívül.

Azt gondolom, hogy egyrészt a tudás, a teljesítmény és a személyes érdeklődés családi értékei pozitív motivációként, másrészt a politikához-hatalomhoz való viszonyok kettősségekre épülő, elfojtó és "mimikri-azonosulási" családi technikái párosulva a családok korábbi negatív élményeivel, sérelmeivel bőven kínáltak az idősebb korosztály számára feldolgozásra váró elemeket politikai szocializációjukban, szinte természetszerűleg konfrontálódásokat eredményezve iskolai pályafutásuk során is. Ugyanakkor ez a kettősség időről időre reflektorfénybe állította – a tisztázás igényével – a politikához, a hatalomhoz és a saját identitásukhoz való viszonyukat. Ez a korrekciós politikai szocializációs folyamat fiatal felnőtt éveikben egyidőben ment végbe a hatalom erodálódásával. A szóban forgó kettősség tisztázásának igénye jelentősen hozzájárulhatott egy kritikai, reflektív viszony kialakításához is a politikával kapcsolatban, egy távolságtartóbb, non-konform magatartásminta kialakításához.

Az 1968-1977 között születettek politikai szocializációját ez a kettősség nem, vagy jóval kevésbé jellemezte. A szülők többsége nem volt párttag, a hatalommal való lojalitás, közömbösség vagy szembehelyezkedés a maga egészében vállalható magatartásmintaként jelent meg számukra. Ennél a korosztálynál azok az autoritáskonfliktusok voltak – kis számban ugyan,

de – jellegzetesek az iskolával kapcsolatosan, amelyek a családi politikai cselekvési mintákból, az ezekből következő sérelmek (pl. börtön), politikai értékek és magatartásminták feldolgozásának az igényéből táplálkoztak. Emellett – szintén a családok, szülők révén – megjelentek körükben az aktív ellenzéki politikai cselekvési minták és magatartásformák, amelyek otthoni beszélgetésekben, a szülők nagy baráti körében, a személyes kapcsolatokon keresztül voltak számukra érzékelhetőek. Politikai szocializációjukra mindhárom esetben – tehát a szintén kisszámú lojális érzelmű családoknál is – a politikai attitűdök vállalhatósága volt a jellemzőbb a kívüljáról, a széteső hatalom felé.

S míg a KISZ-hez való (elutasító vagy elfogadó) viszonyoknak az idősebbeknél voltak tartalmi aspektusai az életútban, addig a fiatalabb korosztálynál (a politikai szervezet szétesésével párhuzamosan) a KISZ léte vagy nem léte perifériális tényezővé vált.

Az interjúk alapján az ellenzékiesség modellje a hetvenes-nyolcvanas években az individuumok és a mikroközösségek szintjén egy igen diffúz és kialakulatlan magatartásminta volt. Attól kezdve, hogy valaki valamilyen "bátor dolgot" mondott egy "bátortalan" mikro-közegben egészen odáig, hogy nyilvánosan vállalt valamilyen jellegű, szankciókat sejtető konfrontációt a hatalommal, igen széles skálán mozgott az ellenzékiének számító magatartásminták spektruma mind az abban aktív mind pedig az abban passzív-hallgató szereplők számára. Az hogy mit szabad mondani, tenni, cselekedni, hogy mik a szabályok és a tabuk a társadalmi gyakorlatban a nagypolitika és ehhez kapcsolódóan a különböző intézmények, munkahelyek szintjén egyrészt folyamatosan változott, másrészt – ebből következően – nem alakultak ki olyan egyértelmű határok sem, amelyekhez képest pontosan be lehetett volna mérni az ellenzékiesség vagy a lojalitás sarokpontjait. Ez a "bemérés" a legtöbb esetben a család múltbeli és az individuum aktuális tapasztalataiból, sokszor a hiedelmeiből állt össze.

A határok és tabuk jellege és mértéke annak függvényében is változott, hogy valaki a társadalom mely szférájában, rétegében, mikromiliójában viselkedett, nyilvánult meg úgy, ahogyan azt történetesen tette. Például az esetek nagyobb részében a napi szintű, másként gondolkodó politizálásból interjúalanyaimnak semmi baja sem származott, más esetekben viszont ugyanez a magatartásforma hasonló tartalmi elemekkel mégis szankciókat vont maga után.

A helyzetek kiszámíthatatlansága a nyílt és rejtett szabályok alkalmi és időlegesen érvényes jellege(80), a határok próbálgatását, kipróbálását az individuumok és a hatalom kontextusában folyamatosan kikerülhetetlenné tette. Ez egy permanens kockázatvállalással is társult azoknál, akik a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején valamilyen társadalmi tevékenységet végeztek vagy politizáltak az MSZMP keretein kívül.

A nyolcvanas évek második felére, a hatalom erodálódásával párhuzamosan azonban maguk az aktuális határok is olyan gyorsan változtak in-

terjűalanyaim életében, hogy egy bizonyos idő és politikai szocializációs tapasztalatmennyiség után többségük már nem is számolt velük. Az 1968-1977 között születettek pedig már nem is igazán érzékelték politikai szocializációjuk során ilyen jellegű tapasztalati határokat.

"... – Mik voltak ezek a korlátok, és mi volt az, ami természetes volt a számokra?

... A korlátok azok voltak, amik azért a késő kádári rendszert jellemezték. A korlát az volt, amit tágítanunk kellett. A ... Körre például mondtak olyat a főiskolán, hogy mi vagyunk az 1985-1986-os évek Petőfi Köre. Nem igazán értettük, hogy akkor ezzel mit akartak mondani. Voltak bizonyos témák, amikről nem lehetett beszélni és mi mégis beszéltünk. Utólag tudtuk meg, hogy például egy általunk szervezett előadás a zsidóságról tabu témának tekinthető. Számunkra természetes volt, hogy arról kérdezzünk, ami minket érdekel. A korlátokat fokozatosan ismerte meg az ember akkor, amikor már át is lépett rajtuk. Például azzal, hogy megalakította a Fideszt. Én a magam részéről nem gondoltam végig tudatosan, hogy milyen következményei lehetnek ennek. Naivan és természetesen csináltam azt, hogy "hát megalapítjuk, igen, mert kell". Mert jónak tartom, és mert kell egy ilyen ebben az országban. A civil viselkedés van akinél tudatos volt, van akinél naivitás. Nálam a kettő vegyült, ez biztos. Igazán azokat a korlátokat, amelyeket nem értettem, sosem tudtam elviselni..." (14. interjú)

"...akkor jöttek ki az összes ilyen korábban tiltott témák..., a napi politika, azzal sokat foglalkoztam ...Nagyon aktív voltam ...FIDESZ Kör, 89. ...Mentünk tüntetésre, csináltunk transzparenst együtt, csináltunk helyi tüntetést ... elvették a transzparenst, az igazgató a rendőrökkel. Erre aztán külön büszkéek voltunk ...Azokon a tanárokon túl, akikről beszéltem, hogy megvédték, már politikailag is olyan volt a helyzet, hogy már amiatt se rúgtak ki, mert nem merték megengedni maguknak ..." (18. interjú)

"...Az SZDSZ az inkább azért volt, mert az anyám SZDSZ-es emberekkel került kapcsolatba ... plakátokat ragasztottunk éjjel, a kampány előtt. Ez 90... Azért az nagyon jó volt... Összetalálkoztunk a kisközpártiakkal és akkor nagyon kiabáltunk egymásra. Vicces volt..." (45. interjú)

Az 1958-1967 között születettek tinédzserkorának és fiatal felnőtt éveinek egyik jellemző politikai szocializációs eleme volt az, hogy az értékközvetítés mechanizmusaiban megjelenő fokozott politikai kontroll miatt sok esetben maga a politikai szocializációs folyamat is annyira felértékelődött, hogy nemcsak a kizárólag politikai jellegű, de az egyéb értékkonfliktusok

megnyilvánulási formái is könnyebben átpolitizálódtak, kaptak "ellenzékinek számító minősítést" a hatalomtól. Gondolok itt bizonyos ifjúsági divatirányzatok követésére, a vallásos életvitel vagy a papi hivatás felvállalására, a kisebbségi identitás megélésére a különböző civil szervezetekben akkor, amikor még bármilyenfajta gyülekezés rendszerellenes tevékenységnek számított, vagy ugyanebben a kontextusban egy alternatív filozófiai iskola, vagy egy ökológiai mozgalom megszervezésére. S miközben ezek a tevékenységformák a legtöbb esetben nem vagy csak részlegesen tudtak intézményesülni, a nem nyilvános szférában való működésük egyfajta sajátos politikai ellen-legitimitás lehetőségét is magában hordozta, amelynek alapját a "face to face" kapcsolatok adták.

Egyharmaduknál pedig, akik a demokratikus ellenzékkel tartottak kapcsolatot a nyolcvanas években, a repülőegyetemen hallott, olvasott információk a "beavatottak" titokzatosságával, egy sajátos elit-szereppel, a "mások vagytok" tudatával és hallgatólagos respektjével ruházta fel őket hallgatótársaik között.

" ... – Az egyetem elején az egyik évfolyamtársamon keresztül kapcsolatba kerültem egy idősebb baráti körrel, akik az akkor már majdnem hogy explicit módon fel-felbukkanó, hangját hallató, később demokratikus ellenzéknek nevezett csoport periferiáján helyezkedtek el. Az a lényeg, hogy kezdtek beszivárogni hozzánk a különböző, akkor már gépelt szamizdatok.

Az egyik dolog, ami felénk hajtott nyilván a romantikus, a konspirációt és a mítikus alakokat magába foglaló közegnek a vonzereje volt, a másik pedig egy félig tudatos mozzanat arra nézve, hogy azon a dolgon, ami itt folyik ebben az országban, és aminek a közvetlen lecsapódásait azért mi is érezhettük a bőrünkön, azzal valamit kéne csinálni, mert ez így nem jó, ahogy van. Ez nem volt politikai értelemben egy tudatos elkötelezettség, pláne nem határolható be a mai politikai kategóriák mentén... Volt ennek egy hallgatólagos respektusa is. Ami még lényeges, hogy 1984-ben érkezett egy ajánlat az akkori Beszélő munkatársaitól, hogy kéne csinálni az újságot, és végül is hárman elvállaltuk, és három számot mi készítettünk el 1984-1985-ben, egy Budapest környéki nagyközségben, illegalitásban és nagyon romantikus körülmények között. Szóval mint fizetett alkalmazott a legkeményebb magjába végül is belekerültem ennek a közegnek...

- Hogyan írnád le ezt az ellenzéki csoportot?

- Azt hiszem, hogy ha szociológiai vagy szociálpszichológiai kategóriát alkalmazunk erre a helyzetre, akkor azt kell hogy mondjam, hogy ez semmiképpen sem volt egy koherens csoport, hanem inkább egy network-képződmény volt. Különböző családi és intézményi háttérrel jövő, és ebben az időszakban már nemzedékileg is szórt csoportnak a laza együttműködés-rendszere volt az, amiben én az akkori ellenzék-

ben mozogtam. Ebben előfordult háromdiplomás értelmiségitől a punk gyerekekig mindenki. Az utóbbival mondjuk könyveket raktunk együtt össze, az előbbivel pedig lakásszemináriumokon vitatkoztunk. Érdekes módon ez vertikálisan majdhogynem átfogta az egész társadalmat, itt érdekesebb arcokkal lehetett találkozni. Voltam kőbányai pincenyomdában, és voltam rózsadombi villában ellenzéki házibulin. Jártam Ráday utcai albérletekbe, és várbeli lakásokba. Érdekes módon egy kicsit népfrontos volt a dolog. Nem voltak elkülönülések, hogy te most egy gépirónő vagy a Postánál, és te pedig a Szociológiai Intézet egyik prominens kutatója. Az emberek szót értettek egymással azon az egyszerű közös nevezőn és alapon, hogy valami olyan közös tevékenységben vettek részt, amiben hittek, amit meg akartak csinálni.. Az egész ellenzéki korszakot is inkább valamiféle értékracionalitás vezérelte, ami különböző státuszú és színvonalú embereket hozott össze..." (6. interjú)

Fontos szocializációsállomások voltak életútjuknak azok az események, hogy részt vettek az 1986-os Lánchídi csatában, jártak a Rajk-butikba, illegális körülmények között készítették a Beszélőt, ott voltak a békemenet-kezdeményezésekben, írtak a Harmadkorba vagy a Hiányba. Ez az akkori-ban nyilvánosságot nem kapó, a hatalommal szemben folyamatosan konfrontálódó, egyszerre jelenvaló és sokak számára mégsem létező történelem formálta a társadalmi autoritáshoz, az intézményekhez való viszonyukat, magatartásmintáikat, amelyekben mindig volt egy kis "partizán-romantika" és körüllegte a titokzatosság légköre.

Az 1968-1977 között születettek értelemszerűen még túl fiatalok voltak ehhez akkoriban. Politikai szocializációjuk családi szálain túl a rendszerváltás esett időben egybe tinédzserkoruk, fiatal felnőtté válásuk első időszakával. Számukra az átalakulás vált egy természetes és nyitott szocializációs közeggé, amelyben a konkrét eseményeknek egyrészt lehetett örülni, politikailag magától értetődő módon, korlátok nélkül aktivizálódni, másrészt pedig egzisztenciálisan talpon kellett maradniuk, vagy lábra kellett állniuk benne.

"... amit nekem a rendszerváltás jelentett, hogy bárhova elhelyezkedtem: bezárt... elmentem újságírónak, a lap tönkrement, nem tönkrement, hanem kirúgtak minket, és megszűnt a lap utána, a pénz átmentődött. Utána elmentem az Ötödik sebesség c. rádióműsorhoz dolgozni, ami rá egy hónappal műsorpolitikai váltás miatt megszűnt. Elkezdtem dolgozni a Fekete Dobozos fiúkkal...Megcsináltuk az anyagot és egy hónap múlva szétváltak ... jobban vagyok a bizonytalanságra szocializálva, mint az előző generációk..."

K.: ... napra kész vagy kockázatvállalásban, kockázattűrésben?

V.: Igen ... Ez még sose nem volt, mint most, hogy három évre fiksz állásom lesz..." (39. interjú)

"... iszonyú izgalmas volt ez a rendszerváltozás ... 86-ban még nem mentünk, de hogy akkor lehetett tudni, hogy voltak ilyen mindenféle rendőrségi dolgok ... 88-ban elmentem, ...a többiek nem mertek, ... és mi azt éreztük ketten, akik elmentünk, hogy hősök vagyunk ...Az ilyen nagyon jó volt ...és ezt így nagyjából meg is fogalmazzuk, hogy ez tök jó, hogy ez most történik ez a rendszerváltás, most kezdünk el egyetemre járni és mire kijövünk, addigra egy egészen más világ lesz és akkor már mindent lehet... Ez egy ilyen nehéz csalódás, felismerés, nem tudom, szóval kijöttünk az egyetemről és azért még mindig nem lehetett mindent és még mindig egy csomó ilyen kompromisszum volt ... azt éltem meg, hogy hiába szeretnék én kutatni ..., még mindig nincsen se komputer, se pénz, se semmi, ... tehát hogy nem változott semmi ..." (32. interjú)

Míg a rendszerváltás korának ideái, a korlátlan lehetőségek illúziói vagy esélyei estek egybe tinédzserkoruk és fiatal felnőtté válásuk első időszakával, addig egzisztenciateremtésük és felnőtté válásuk periódusát a kiábrándulás vagy kijózanodás, a változásokba vetett hit elvesztése, a csalódás jellemzi.

Az új, demokratikus intézményrendszer kialakulásával párhuzamosan mindkét korosztály elfordult a politikától, egyikőjük sem értékelve politikusaink teljesítményét különösebben nagyra. Aktív politikusokká pedig főként az 1958-1967 között születettek közül váltak interjúalanyaim: ők a rendszerváltás idején váltak felnőtté, politikai státuszuk kialakítása egybeesett felnőtt-státuszuk, egzisztenciájuk létrejöttével.

".. akik mondjuk a korábbi érában is politikusként működtek, azoknál talán vannak ilyen standard útvonalak. Akik újak, azoknál nincsenek, és majdnem mindenkivel az van, hogy véletlenül lett politikus. Velem is ez történt. Persze véletlenek is csak azokkal történnek, akikben van erre hajlandóság, meg egyfajta gátlástalanság ahhoz, hogy véletlenszerű helyzetekkel tudjanak élni..." (41. interjú)

4.6 A felnőtté válásról és az elit-percepcióról

Az 1958-1967 között születettek közül mindegyikük, a fiatalabb korosztálynak pedig kétharmada volt az interjúkészítés időpontjában már felnőtt-státuszban. A többiek még vagy hallgatóként, vagy PhD-sként készültek

felnőtt szerepeikre. Ezt megelőzően azonban mindkét korosztály jelentős része már dolgozott egyetemi éveitől kezdve.

Az idősebbekre inkább, a fiatalabbakra mint megélhetési formára kevésbé volt felnőtt korukra jellemző a több lábon állás: több intézményhez, munkához, civil tevékenységi formákhoz kötődtek egyszerre, félig-meddig szellemi szabadfoglalkozású státuszban. Az első munkahelyek szerepe nem frekvenciált jelentőségű, inkább az első szakmai jellegű tevékenységek, munkák azok, amelyek meghatározóbbak az életútban.

Az idősebb korosztályra a kutatóintézetekhez, sajtóhoz, saját önálló vállalkozáshoz vagy a (maguk által is alakított) politikai szervezetekhez integrálódás a domináns. A fiatalabbak fele piaci cégeknél helyezkedett el, 1-2 kutató és szellemi szabadfoglalkozású akad csak köztük.

Az idősebbeknek majdnem a felénél befolyásolta életútjuk alakulását pozitív vagy negatív irányban politikai tevékenységük (hátrányba kerültek egzisztenciateremtésükkor, vagy épp a politikai szerepvállalással egzisztenciálisan jobban jártak), a fiatalabb korosztálynál ez szóba sem került. Itt az egzisztenciateremtésnek a másik összetevője, a vagyoni helyzet és a kereseti lehetőségek voltak azok, amelyek domináltak.

Míg az idősebbek felnőtté válásának periódusában politikai – kulturális – gazdasági szakmaik és szakmaválasztásaik szétválása, választása és professzionalizálódása ment végbe, addig a fiatalabbak esetében a professzionalizálódott szakmai szerepek mellett a vagyoni helyzetből adódó előnyök és hátrányok fogalmazódtak meg az életutakban.

Azaz míg az első esetben elit-képző motívum volt a profi politikussá válás, a második esetben a vagyon töltötte be ugyanezt a szerepet. A politika pozicionális presztízst és egzisztenciális biztonságot jelentett, amelytől a szellemi elithez tartozás élesen elkülönült, nem biztosítva ezeket az előnyöket. A vagyon pedig a másik korosztálynál az esély lehetőségét hordozza számukra az autonóm, alkotó értelmiségi léthez, ahol a határ a szak – és az alkotó, kreatív munkát végző értelmiség között húzódik értékválasztásaikban. Egzisztenciateremtésük során ebben lavíroznak, illetve ismerik fel határaikat és korlátaikat az elit értelmiségi-szerep kontextusából interjúalanyaim.

"... nem gondolom, hogy ez (elit értelmiség-címke) valami privilégium. Ez valamiféle állapot, amiben benne vagyok ... azért ha az egzisztenciális megélhetésem elbizonytalanodna ... nem biztos, hogy nem merülne fel bennem, hogy valami más után kellene néznem ...sajnálám, ha ez így lenne ..." (34. interjú)

" ...ez leginkább ilyen megélhetési bűnözés, nem ambíció ... sajnos pont mostanában ...volt egy ilyen szomorú felismerésem, hogy hova fajultam most, mert hogy ha leülök a számítógép elé írni, akkor azért

jóval többször ülök le avval az elhatározással, hogy keresek valami pénzt, mint azzal, hogy csinálok valami fontos dolgot ..." (38. interjú)

Az 1958-1967 között születettek elit-percepciójában lényeges volt az elit-szerep pozicionális-jövedelmi-iskolázottsági kategóriákhoz kötöttsége, amelytől távolabb és kevesebb súllyal jelent meg az önmagát függetlenül kezelő szellemi-elit szerep. A fiatalabb korosztálynál ez utóbbi olyan domináns értéket képviselt, melynek főbb összetevői az alkotó, autonóm, kreatív tevékenység voltak. Náluk ennek a szellemi-elit szerepnek az alapját a jövedelmi viszonyok adták, pozicionális szempontok nagyon kicsi arányban és inkább negatív élel merültek fel, az iskolázottsági kritériumokat pedig a tevékenység szempontjából a többség nem értékelte olyan lényegesnek.

Míg az idősebbeknél elitté válásukban döntően a politikai, szakmapolitikai tőke játszott szerepet, addig a fiatalabbak számára ezt az esélyt inkább a hazai és a külföldi személyes kapcsolati és gazdasági tőkéjük biztosíthatja.

Jövőképük összehasonlításakor szakmai identitásával mindkét korosztály kétharmada elégedett volt, nem kívántak ezen 10 év múlva sem változtatni. Az idősebbek fele számára a belső rendteremtésnek, sorrendállítás, a stabil rendszerben való gondolkodásnak az elsődlegessége, a "berendezkedés" az elit-szerepekbe vált fontossá, és egyhatoduk fogalmazott meg egy olyan típusú értékegyüttest, amely közelebb állt a fiatalabb korosztályhoz új, nyugat-európai alternatív mintáival (laza szervezeti keretek, kreativitás, az establishment-tel való távolságtartás, öntevékeny, marginálisan létező, alternatív magatartásmódok, életformák, a fogyasztói kultúrától, divatirányzatoktól való eltávolodás).

A fiatalabbak a stabilitást a saját családjukban, illetve alapításukban látták magánéleti szintjükön, belső integritásuk megtartásában pedig az autonómiára, a belső függetlenségre, a szabadságra, a személyes kapcsolatokra, a kreativitásra, a társadalmi karrierutakkal szembeni távolságtartás lehetőségének a fenntartására helyeződött a hangsúly. Ennél a korosztálynál a posztmateriális értékrend dominánsabb volt mint elődeiknél.

5. Összegzés és hipotézisek

Az 1959-1967 között született interjúalanyaim az 1956-ot követő kádári konszolidáció, az 1968-1977 között születettek pedig "az új gazdasági mechanizmus" gyermekei voltak. Az 1959-1967-es korosztály tinédzser és fiatal felnőttkori időszakának jelentős hányada a rendszerváltás előttre, felnőtté válásuk időszaka az átalakulás periódusára esett. Az 1968-1977 között születettek tinédzserkora és fiatal felnőtt éveit párhuzamosan zajlottak a politikai-gazdasági változásokkal.

Mindkét korosztálynál vizsgálva interjúalanyaim és családjaik mobilitási adatait három generáción keresztül az iskolai végzettségek és a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyek fényében elmondható, hogy a családok felfelé mobilak. Lefelé mobilitással egyetlen egyszer sem találkoztam. A mobilitás intenzitása azonban a két korosztály metszetében lelassulni látszik: az 1959-1967 között születettek között egyrészt jóval magasabb az igen erős mobilitást mutató családok aránya, másrészt az 1968-1977 között születettek körében jóval több a többgenerációs értelmiségi-polgári gyökerű családok száma. Emellett a fiatalabb korosztály családjainál jelenik meg a "vállalkozó"-modell, amely elsősorban tőkeerejével segíti gyermekeit az elit-pozíciókért folyó versenyben.

Az idősebb korosztályi minta vagyoni háttere gyengébb volt, bár egyik korosztály családjainál sem következett be elszegényedés. Viszont az 1968-1977 között születettek egyharmadánál jelentősebb vagyonszerzés folyt a nyolcvanas években. Az 1958-1967 között születettek szülei inkább állami intézményekben dolgoztak, míg a fiatalabb korosztály családjainak többsége a kialakuló piac irányába mozdult el.

A nevelési elvek, pályaorientációs elvárások szülői attitűdjeinél – mindkét korosztály esetében – rokonság volt felfedezhető (az elfogadó, bizalomközpontú gyakorlatban) az értelmiségi-polgári gyökerű és az igen erősen mobil családoknál. Mindannyiuknál a megengedő, önkiteljesítést preferáló szülői attitűd volt a jellemző.

A szülők szocializációs szűrőjén keresztül a két korosztályi minta igen eltérő politikai szocializációs trendeket mutat. Amíg az egyik esetben az állampárthoz való formális vagy funkcionális becsatlakozás a döntő minta, és a kívülmaradás passzív ellenzéki attitűdöket sejtet, addig egyrészt a fiatalabb korosztály szüleinek az esetében a passzív kívülmaradás természetesebben megélhető magatartásmintákat hordoz, másrészt megjelennek az ellenértékeket felmutató aktív politikai ellenzéki minták. Az első esetben ez a "hasított" politikai szocializációs minta – a tisztázás igényével – tinédzserkorukban hajlamosabbá tette őket proteszt-attitűdökre, a fiata-

labbaknak viszont ez az integratívabb minta (a családtagok bebörtönzésének feldolgozásigényeinek kivételével) a külvilág felé a politikai attitűdök vállalhatóságát eredményezte proteszt cselekvési minták nélkül.

A vallásos vagy tradicionális családi minták viszont döntően az 1968-1977 között születetteket jellemezték. A keresztény és zsidó hagyományokat gyakorló családok network-jei és intézményi-iskolai struktúrája között azonban igen kevés volt az átjárás. S bár minkét korosztály esetében fele-fele a hívők és nem hívők aránya, az 1968-1977 születettek körében a hit gyakorlata (valamelyik felekezethez, közösséghez való tartozás) és a tradíciók szerepe (a származás vállalása és végiggondolása az életútban) hagyománykövetőbb, a tradicionális csomópontok tükrében kikristályosodottabb tendenciát mutatott identitásuk megfogalmazásakor. Ugyanakkor mivel a vallási tradicionalitás napi, gyakorlati szinten van jelen az életükben, ez kapcsolatépítési és tartási lehetőségeket, a személyesen megélhető hagyományon alapuló, civil közösséghez tartozás tudatát erősítette bennük, szerepet juttatva ennek a mezőnek elitbe kerülési folyamataikban. Az 1958-1967 között születettek fiatal éveiben ez a kapcsolatépítési, identitás-erősítő mező nem volt jellemző, mert nem is volt olyan artikuláltan jelen a rendszerváltás előtti mikromilióben. Az akkori civil szervezetekben való részvétel jelentős hányada politikai-szakmai kapcsolati tőkévé konvertálódott a rendszerváltás időszakában és az azt követő években. S míg a fiatalabb korosztálynál a nem-intézményesült közösségi együttléteknak mély családi, családon belüli baráti hagyományai voltak, amely terepet jelentett számukra az elit-szerepre való felkészülésben, addig az idősebbek hasonló szerveződésekhez szakmai motivációjuk, akkori alternatív értékválasztásaik révén csatlakoztak. A rendszerváltás előtt folyamatosan fontos szerepe volt életükben a civil és az ellenzéki szerveződéseknek, amelyek egyrészt segítették őket abban, hogy alternatív értékválasztásaikban megerősödjenek, másrészt evvel párhuzamosan szakmai identitásuk kialakításában is jelentős bázist képviseltek. Maguk a szerveződések is – jellegükből adódóan – többfajta lehetőséget, mástípusú mintákat nyújtottak ehhez, mint a hivatalos szocializációs intézmények, s egy olyan közvetítő szerep, magatartásmodell kialakítását is lehetővé tették, amely képes átjárni a társadalom makro- és mikromiliói között. Az úgynevezett alternatív értékegyütteseknek igen széles merítőbázisa volt: a másság kifejeződése egyaránt megjelenhetett bizonyos túrt vagy tiltott tradicionális értékek vállalásában, a szakmai kompetencia és a tudás erősítésében a pártkaderi kiválasztódási szempontokkal szemben, bizonyos hazai alternatív ifjúsági életstílusokkal való szimpatizálásban és a nyugati klasszikus és underground kultúra átvételében és megjelenítésében. Ezeket az értékválasztásokat az individumok és a mikroközösségek szintjén a hatalommal, az akkori ideológiával szembeni alternatív jellegük kapcsolta össze, sajátos spektrumát és specifikumát adva ezzel a hazai "máskéntgondolkodó" magatartásmintáknak. Mivel ezeknek az értékválasztásoknak a mentén nem

vagy csak részlegesen lehetett intézményesülni, az individuumokat szocializációjuk és közösségválasztásaik során elsősorban a hatalomhoz képesti "mi-jelleg" határozta meg, sokszor az egyének szintjén is együttkezelve és az undergroundhoz kapcsolva a tradicionális és a klasszikus nyugat- és kelet-európai értékeket vagy az azokat hordozó alkotásokat az akkori nyugat-európai alternatív értékválasztások mellett. Gyakori volt körükben az a tapasztalat, hogy sokszor az értékkonfliktusoknak, az alternatív értékválasztásoknak is politikai felhangjai lettek, ellenzékinek minősülhettek. Ez a folyamat ellenmintákat és ehhez kapcsolódó ellen-mintaadó szerepeket is életre hívott az akkori hatalomhoz képest hasonlóan összekapcsolva ellenszerepeikben a politikai és az alternatív értékeket, amelyek skálája igen széles volt a tradicionális vallásosságtól az anarchizmusig. A rendszerváltást követő években ezek a pre-szintek elkezdtek formát kapni, artikulálódni, választási helyzet elé állítva az egyént is a tekintetben, hogy melyik értékegyüttes és életformastílus mellett kötelezze el magát inkább. Új paradigmái jelentek meg mind a konformitásnak mind pedig a nonkonformitásnak párhuzamosan avval a folyamattal, amelyben korábbi alternatív, hatalom-nonkonform csoportok képviselői az új hatalomban találták magukat hatalomgyakorló-mintaadó szerepben. A nyolcvanas években nonkonformnak számító magatartásminták közül több a kilencvenes évekre konformmá transzformálódott, a nyolcvanas évek alternatív divatirányzatokat is követő magatartásmintái felszívódtak, elvesztették ellenértéküket. A fiatalabb korosztály számára az alternatív értékrend, életforma újrafelfedezése már a személyesen megélt nyugat-európai karrier- vagy piac-nonkonform magatartásmintákhoz kötődik, amelyek létformájukban a fejlett kapitalista országok társadalmi hierarchia-, elit- és presztízsépítkezési szempontrendszerével szemben fogalmazzák meg életvitelükkel a személyes szabadság és kapcsolatok elsődlegességét. Mindez sajátos helyzetbe hozza őket itthon elitbe kerülésük és a hasonlóan kapitalista piac és hierarchia kiépülésével párhuzamosan, hiszen míg Nyugaton ezek a minták az underclass vagy az ahhoz közeli fiatal csoportok körében élnek, addig a hazai társadalmi hierarchiában ők a felső-közép, vagy a felső csoportokhoz tartoznak. Az 1958-1967 között születettek elit-percepciójában lényeges volt az elit-szerep pozicionális-jövedelmi-iskolázottsági kategóriákhoz kötöttsége, amelytől távolabb és kevesebb súllyal jelent meg az önmagát függetlenül kezelő szellemi-elit szerep. A fiatalabb korosztálynál ez utóbbi olyan domináns értéket képviselt, melynek főbb összetevői az alkotó, autonóm, kreatív tevékenység voltak. Náluk ennek a szellemi-elit szerepnek az alapját a jövedelmi viszonyok adták, pozicionális szempontok nagyon kicsi arányban és inkább negatív élel merültek fel, az iskolázottsági kritériumokat pedig a tevékenység szempontjából a többség nem értékelte olyan lényegesnek. Míg az idősebbeknél elitté válásukban döntően a politikai, szakmapolitikai tőke játszott szerepet, addig a fiatalabbak számára ezt az esélyt inkább a hazai és a külföldi személyes kapcsolati és gazdasági tő-

kéjük biztosíthatja. Jövőképük összehasonlításakor szakmai identitásával mindkét korosztály kétharmada elégedett volt, nem kívántak ezen 10 év múlva sem változtatni. Az idősebbek fele számára a belső rendteremtésnek, sorrendállítás, a stabil rendszerben való gondolkodásnak az elsődlegessége, a "berendezkedés" az elit-szerepekbe vált fontossá, és egyhatodik fogalmazott meg egy olyan típusú értékegyüttest, amely közelebb állt a fiatalabb korosztályhoz új, nyugat-európai alternatív mintáival (laza szervezeti keretek, kreativitás, az establishment-tel való távolságtartás, öntevékeny, marginálisan létező, alternatív magatartásmódok, életformák, a fogyasztói kultúrától, divatirányzatoktól való eltávolodás). A fiatalabbak a stabilitást a saját családjukban, illetve alapításukban látták magánéleti szintjükön, belső integritásuk megtartásában pedig az autonómiára, a belső függetlenségre, a szabadságra, a személyes kapcsolatokra, a kreativitásra, a társadalmi karrierutakkal szembeni távolságtartás lehetőségének a fenntartására helyeződött a hangsúly. Ennél a korosztálynál a poszt-materiális értékrend dominánsabb volt mint elődeiknél. Mint az az eddigiekből is érzékelhető: mindkét korosztálynál értelmiségivé válásukban, elit-szerepeik kialakulásában a családi orientációk voltak a dominánsak. Az idősebb korosztálynál nagyobb súllyal esett latba az iskoláknak, mint negatív előjelű intézményeknek a szerepe, pozitív tekintélyi mintáikat a személyes teljesítmény és a tudás képviselte. Az 1968-1977 között születetteknél a tekintélyszemélyek legfőbb ismérve a személyes kapcsolatorientáltság volt. Mindkét korosztályt jellemezte a jó vagy kiemelkedő személyes teljesítmény preferálása, a szakmai profizmus igénye. Míg az idősebbekre a több diploma, a fiatalabbakra a fokozatok és szakképzések irányába való elmozdulás a jellemző, amelyben a szaktudásért és presztízisért folyó versenyben a gazdasági tőke is szerepet játszik. Megjelenik az alkotó értelmiségnek az a modellje, életformája, amihez egzisztenciális biztonság, vagyis szükségeltetik. Míg az 1958-1967 között születetteknél kiemelten presztízisértékkel bírt még egy-egy hosszabb külföldi ösztöndíj elnyerése, a külföldi tapasztalatok megszerzése, addig egyrészt ez az 1968-1977 között születettek körében már általános gyakorlattá vált, másrészt a presztízis súlypontja a képzőhely minőségére, a világban elfoglalt hírére, rangjára helyeződött át. A fiatalabb korosztály felsőoktatási képzésében már jelentős szerepet játszanak a külföldi felsőoktatási intézmények, elitbe kerülési lehetőségeiket egyrészt a külföldön keresztül megerősítve a hazai piacon, másrészt új perspektívákat kínálva számukra az európai és az amerikai felsőoktatási intézmények és piacaik felé. Evvel párhuzamosan, fiatalkori szocializációjukból adódó kapcsolatrendszerük – idősebb kortársaikkal ellentétben – nemzetközi. Érdekes azonban – vagy talán törvényszerű –, hogy az idősebbekre a Nyugat idealizált-mintaadó szeretete, a fiatalabbakra pedig az itthon szeretete a jellemző. Az 1958-1967 között születettek egy erősen idealizált, az adott országok között különbséget nem látó, koherens Nyugat-képpel rendelkeztek, amelyben a magyarországi viszonyok

elviselendő rosszként, hasított negatívumként értelmeződtek. Az 1968-1977 közöttiekénél az élmények szemléletváltó szimbolikus határvonala nem a kelet-nyugat, hanem a kontinensek, világrészek és a kultúrák között húzódott, Magyarország számukra unikális helyzetével.

Jegyzetek

1. Az 1993-94-es vizsgálat témavezetője Gábor Kálmán volt, az akkori interjúk Az ifjúsági életstílusok, társadalmi és politikai cselekvési minták c. vizsgálat keretében készültek. Összegzésüket lásd Mátay Melinda: A fiatal nonkonform budapesti értelmiség szerepvállalási lehetőségei az átmenetben. In: Gábor K. – Mátay M. – Balog I. – Kántor Z.: Az ifjúság és az elit. Budapest, OKI, 1994. 39. p., valamint Mátay M.: Narancsízű citrom vagy citromízű narancs? In.: Educatio, Budapest, 1995/Nyár. 246-264. p.
2. Juhász J. – Szőke I. et al. (szerk.): Magyar értelmező kéziszótár. Bp., Akadémiai, 1975. 334. p.
3. Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. Bp., Közgazdasági és Jogi Kvk., 1973. 346. p.
4. lásd részletesebben in: Kiss Zoltán László: A nyolcvanas évek magyar értelmiségének néhány sajátos vonása a főbb társadalmi egyenlőtlenségi dimenziókban. Bp., ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1993. Szakdolgozat. 96. p.
5. lásd erről részletesebben Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika. Bp., Európa, 1990. 504. p.
6. lásd erről részletesebben Galló Béla: Értelmiségi dilemmák az ezredvégén. 166-176. p. In: Szalai Erzsébet: Az elitek átváltozása. Bp., Cserépfalvi, 1997. 199. p.
7. Gouldner, A.W.: The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class. Critical Social Studies. USA, Macmillan Press, 1979.
8. lásd erről részletesebben Kiss Z. L. id. m., valamint Lipset, S.M.: Homo politicus. Bp., Osiris, 1995. 418. p.
9. Merton, R. K.: Az értelmiség szerepe a kormányzati bürokráciában. In: Huszár T.(szerk.): Korunk értelmisége. Értelmiségelméletek – értelmiségvizsgálatok. Bp., Gondolat, 1975. 230-231. p.
10. Mannheim, K.: Az értelmiség szociológiai problémája. In: Korunk és ... id. m., 113. p.
11. Huszár T.: Az értelmiség fogalmának alakváltozásai. In: Korunk és ... id. m. 7-36. p.
12. Geiger, T.: Az értelmiség helyzete és feladatai. (Részlet). In: Korunk és ... id. m. 145-152. p.
13. Huszár T.: "Nem középkorosság fokon ..." (Műveltség, közművelődés, értelmiség.) Bp., Magvető, 1981. 131-132. p.
14. Kiss Z. L. id. m. 8. p.
15. Huszár T.: "Nem középkorosság ... id. m. 132-141. p.
16. Szelényi I.: Új osztály ... id. m.
17. U.a., illetve lásd még Konrád Gy. – Szelényi I.: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Párizs, 1978. 212. p.
18. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: A CÉH. Kézirat. Budapest, 1996.

19. Szalai Erzsébet: Értelmiségi szerepek az ezredvégen. In: Szalai Erzsébet . Ezredváltó dilemmák Magyarországon. Budapest, Új Mandátum, 2000. 12-26. p.
20. Szalai Erzsébet: Tudás, kritikai értelmiség – apokaliptikus csillagkép után. In.: U.a., 224-236. p.
21. Acsády Judit: Kutatási záróbeszámoló az F 22171 sz. "A feminizmus megítélése Magyarországon a rendszerváltás után" c. OTKA témapályázat zárójelentéséhez.. Kézirat, Budapest, 26. p., Acsády Judit: Interjúelemzések.. Kézirat, az F 25397. sz. OTKA kutatáshoz készült. 10. p.
22. lásd erről Takács Károly: Az elit szociológiai fogalmáról. Szociológiai Szemle, 1998. 1.sz. 139-148. p.
23. U.o.
24. Huszár T. nyomán lásd Kiss Z. L. id. m. 47. p.
25. Pareto, V.: The mind and Society. New York, 1935., Mosca, G.: The Ruling Lass. New York – London, 1939.
26. Michels, R.: Political Parties: a Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracies. New York – London, 1962.
27. Mannheim, K.: Man and Society in an Age of Reconstruction: Studies in Modern Social Struktüre. London, 1940. Schumpeter, J.A.: Capitalism, Socialism and Democracy. London – Boston – Sydney, 1987. 437. p.
28. Riesman, D.: A magányos tömeg. Bp., Közgazdasági és Jogi Kvk., 1983. 403.p.
29. Keller, S.: Beyond the Ruling Class. Strategic Elites in Modern Society. New York, 1963. 354. p.
30. Berle, A.: Power. New York, 1967.
31. Mills, W.: Az uralkodó elit. Bp., Gondolat, 1972. 416. p.
32. Bottomore, T. B.: Elites and Society. New York, 1964., Giddens, A.: The Class Struktüre of Advanced Societies. London, 1973. 336. p.
33. Guttsman, W. L.: The British Political Elite. London, 1963., Kalsall, R. K.: Higher Civil Servants in Britain. London, 1955.
34. Hodgess-Persell, C. – Cookson, P.W.: Chartering and Bartering: Elite Education and Social Reproduction. Social Problems, 1985. Vol. 33., No.2., 114-129. p.
35. Takács Károly: Az elit ... id. m.
36. U.o.
37. Huszár T. nyomán Kiss Z. L. id. m. 47. p.
38. Huszár Tibor nyomán Kiss Z. L. id. m. 47-56. p.
39. Szalai Erzsébet: Útelágazás. Bp.-Szombathely, Pesti Szalon – Savaria, 1994. 274. p.
40. U.o., 75. p.
41. Lengyel László: Expozíció. In: Értelmiség – közélet – hatalom 1955-1995. 108-132. p.
42. U.o.
43. U.o.
44. U.o.
45. Szelényi Iván – Szelényi Szonja: Elitcirkuláció vagy elitreprodukció. In: Társadalmi Riport, 1996. Bp., TÁRKI – Századvég, 1996. 475-500. p.
46. U.o.
47. U.o.

48. U.o.
49. U.o.
50. U.o.
51. U.o.
52. Szelényi I. – Ladányi J.: Menedzserkapitalizmus. Kritika, 1995.12., 1996.1.sz.
Szelényi I.: Menedzserkapitalizmus. Magyar Lettre Internationale, 1995. tél (19.sz.).
Szelényi I.: A posztkommunista társadalom szerkezetének változásai. A menedzseri uralom elméletének újragondolása. Magyar Tudomány, 1996.4. sz.
53. Szelényi I.: A posztkommunista ... id. m.
54. U.o.
55. U.o.
56. Pataki F.: A rendszerváltás parlamentje. In: U. ő.: Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle. Bp., Scientia Humana, 1993. 222. p.
57. U.o.
58. U.o.
59. Lengyel Gy. – Bartha A.: Az iskolapadból a csúcsra. Educatio, 1995., Tél. IV.évf., 4.sz., 598-613. p.
Lengyel Gy. hozzászólása az 1996-os elit-konferenciához. In: Takács T.: Konferencia az elitről (Budapest, ELTE-Egyetemi Színpad, 1996. április 26-27.). Szociológiai Szemle, 1996. 3-4.sz. 265-277. p.
60. Higley, J. – Lengyel Gy. (szerk.): Elites after State Socialism. Theories and Analysis. Lanham, 2000.
61. Takács T.: Konferencia az elitről. Szociológiai Szemle, 1996., 3-4.sz.
62. Bourdieu, P.: Distinction. London, Routledge, 1986.
63. U.a., lásd még Bourdieu, P.: A fiatalokról. Kézirat, fordítás, 10. p.
64. lásd erről részletesebben: Andorka R.: Bevezetés a szociológiába. Bp., Osiris, 1997. 303-325. p., Zinnecker, J.: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In: Gábor K. (szerk.): Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szeged, MH, 1993. 5-28. p., Báthori Z. – Falus I. (szerk.): Pedagógiai Lexikon. II. köt., "ifjúkor"-címszó. Bp., Keraban, 1997.
65. lásd erről részletesebben Szalai E.: Oroszlánok és szocializációjuk. In: Oroszlánok és a globalizáció. Bp., MTA-Új Mandátum, 1999., Illés Iván: Nemzedékek, elitek, ciklusok. Bp., közgazdasági és Jogi Kvk., 1991., Fricz T.: Generációk és politikai értékek. Valóság, 1999. ápr.8-17., Stumpf I.: Politikai szocializáció – generációs kihívás – választói magatartás. Kandidátusi értekezés, Bp., 1994.
66. Az interjúkat Kren Réka, Acsády Judit és jómagam készítettük.
67. lásd erről részletesebben az 1. számú jegyzetet.
68. Az anonimitás megőrzése mellett azokat a dokumentumokat áll módomban közölni, amelyekben nevük szerepel: Magyar és Nemzetközi Ki kicsoda, 1996. Bp., Biográf Kiadó, 1996. Diszk-adatbázis., Magyar és Nemzetközi Ki kicsoda, 1998. Bp., Biográf Kiadó, 1998. Diszk-adatbázis, Pedagógiai Ki kicsoda, 1997. Bp., Keraban Kvk., 1997. 300. p.
69. A mátrix összehasonlítási mezői a következők voltak:
 1. családi háttér, 1.a., a születés éve, helye, a kérdezett neme, 1.b, a szülők végzettsége, foglalkozása, 1.c, a nagyszülők foglalkozása, végzettsége, 1.d, testvér(ek) száma, végzettsége, foglalkozása, családi állapota, elsőszülöttség, 1.e, lakóhely(ek) a kérdezett felnőtt éveitől, 1.f. a család jövő-

- delmi viszonyai a kérdezett felnőtt éveitől, 1.g, a család életmódja, életvitele a kérdezett felnőtt éveitől, 1.gy, családi legendák, történetek (II.vh. előtt, II.vh. alatt, 1945-56., 1956-1989.), 1.h, szülői elvárások a pályaválasztással kapcsolatban, 1.i, konfliktushelyzetek a családban, ennek okai, 1.j., az interjúalany, a szülők, nagyszülők párttagsága, 1.k., az interjúalany, a szülők, nagyszülők valláshoz való viszonya, 1.l, a szülők házasságának tartóssága, 1.m, saját család alapítása, 1.n., élettárs, házastárs végzettsége, foglalkozása, 1.ny., a saját gyermekekkel kapcsolatos jövőképek,
2. az iskola 2.a., bölcsőde, óvoda, 2.b., az általános iskola telephelye, iskola-választás, 2.c., az általános iskolához való viszony (iskolai kísérlet, nevelési konfliktushelyzetek, tanárokhoz, az iskola légköréhez való viszony), 2.d., a középiskola telephelye, iskolaválasztás, 2.e., a középiskolához való viszony (iskolai kísérlet, nevelési konfliktushelyzetek, tanárokhoz az iskola légköréhez való viszony), 2.f., az osztálytársakhoz való viszony, baráti kapcsolatok,
 3. Könyvek, mozi, színház, TV, rádió, sajtó, 3.a., olvasási szokások a gyermekkorban, 3.b., olvasási szokások a tinédzserkorban, 3.c., olvasási szokások a fiatal felnőttkorban, 3.d., filmnézési szokások az életútban, 3.e., színházba járási szokások az életútban, 3.f., a hivatalos médiához való viszony 1990-ig, 3.g., az ellenzéki médiához való viszony 1990-ig (Szabad Európa, BBC), 3.h., a hivatalos sajtóhoz való viszony 1990-ig, 3. i., az ellenzéki sajtóhoz való viszony 1990-ig (szamizdatok), 3.j., a médiához való viszony 1990 után,
 4. Felsőoktatás, 4.a., az intézmény kiválasztása, pályaaorientáció, felvételi(k), 4.b., intézménymódosítások a felsőoktatásban eltöltött évek alatt, ennek okai, 4.c., végzettségek, 4.d., az egyetemek, főiskolák légköre, 4.e., a tanárokhoz, a képzéshez való viszony, 4.f., az évfolyamtársakhoz, csoporttársakhoz való viszony, 4.g., a második vagy többedik egyetem elvégzésének okai, posztgraduális képzések, 4.gy., a PhD-képzéshez való viszony, a PhD helye a pályaképben, 4.h., külföldi ösztöndíjak, 4. i., katonaság
 5. Pályakezddés, felnőtt évek, 5.a., az első munkák időpontjai, körülményei, 5.b., az első munkahely megtalálása, jellemzői (hely, beosztás, elvárások, légkör, elhagyásának okai), 5.c., további munkahelyek, szerepük az életútban, 5.d., az interjú időpontjában végzett szakmai tevékenységek, 5.e., jövőképek, perspektívák, 5.f., párkapcsolatok, magánéleti motívumok, 5.g., vagyoni helyzet, kilátások, 5.gy., az interjúkészítés időpontjában az elégedettség vagy elégedetlenség mértéke saját élethelyzetével,
 6. Az ifjúsági, politikai és civil szerveződésekbe való bekapcsolódások, 6.a., iskolai (kisdobos, úttörő, KISZ), 6.b., politikai (pártok, politikai mozgalmak a rendszerváltás előtt, alatt és után), 6.c., vallási (zsidó, katolikus, református, evangélikus, buddhista), 6.d., sport, 6.e., egyéb civil szabadidős (zene, tánc, művészeti, filozófiai, társadalomtudományi), 6.f., az interjúkészítés időpontjában milyen civil szerveződésekkel áll kapcsolatban, vagy melyeknek a tagja, hol tölt be tisztségeket, milyeneket?,
 7. A Nyugathoz való viszony, utazások, 7.a., az első utazásélmények nyugaton és keleten, 7.b., későbbi utazásélmények, 7.c., országok, kontinensek, kultúrák összehasonlítása, perspektívák itthon és külföldön, 7.d., nyelvismeret, nyelvvizsgák,

8. A nagyobb társadalmi változásokhoz való viszony, 8.a., a rendszerváltás élménye, 8.b., a taxisbloká, 8.c., politikai attitűdök a kilencvenes években,
9. Értékek, 9.a., a tinédzserkorban, 9.b., a fiatal felnőttkorban, 9.c., az interjú készítésekor,
10. Életmód, életvitel, életstílusok a tinédzserkorban és a fiatal felnőttkorban, 10.a., szabadidős tevékenységek a tinédzserkorban (koncert, kocsma, buli, túra, tánc, vallási közösség, zenekar, egyéb), 10.b., szabadidős tevékenységek a fiatal felnőttkorban (U.a., szakmai civil szerveződések), 10.c., az alkoholhoz, a droghoz való viszony az életútban, 10.d., öltözködési divatok a tinédzserkorban és a fiatal felnőttkorban, 10.e., zenei ízlés, csoportképző elemei 10.f., vonzó magatartásminták, szerepek a tinédzserkorban, változásuk a fiatal felnőttkorban,
11. Elit-percepció, 11.a., jól döntött-e az ajánló?, 11.b., az elit értelmiségi szerepet megerősítő tényezők, 11.c., az elit értelmiségi szerepet gyengítő tényezők.
70. Ezt a hipotézisemet Szelényiék 1993-as elitvizsgálata alapján fogalmaztam meg, amelynek ugyan, csak a kontrollmintájához jutottam hozzá, de abban az országos mérítésű 5000 főből 700 volt a fiatalok aránya. Az elit mintában 3000 főt kérdeztek meg összesen. Bár az adatokat sajnos nem állt módomban egybevetni – nem volt rá pénzügyi keretem –, mégis azt feltételezem, hogy az arányok részletesebb vizsgálata (a kutatás erősen szűkített kritériumaiból adódóan) – reményeim szerint – igazolná feltevésemet.
71. A korábbi kutatás során nagyobb hangsúlyt kapott a több idegen nyelv ismerete (amely mára természetessé vált), illetve a valamilyen ellenzéki civil szerveződésben való aktív részvétel a rendszerváltás előtti vagy alatti időszakban. Lásd részletesebben az 1. sz. jegyzetet.
72. lásd fentebb a 45. és az 56. számú jegyzeteket.
73. A tinédzser – fiatal felnőtt és felnőtté válás korszakainál az elméleti bevezetőben vázolt, kitolt korhatárokat (13-18., 19-32., 33-40.év) vettem figyelembe. Lásd még a 64. számú jegyzetet.
74. Az összegzést a kutatáshoz készült mátrix alapján készítettem el.
75. Lásd a 68. számú jegyzetet.
76. Lásd a 68. számú jegyzetet, valamint: Magyar és Nemzetközi Ki kicsoda, 2000., 2001. Bp., Biográf Kiadó, 2000., 2001. Diszk-adatbázisok.
77. Lásd erről részletesebben: Szabó Ildikó: Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon. Bp., Tekintet K., 1991. 166. p.
78. Az 1958-1967 között születetteknél ez a Nyugat-kép más összetevők dominanciáját mutatja az országos, reprezentatív felmérésekhez képest, amelyekben a megkérdezettek csak az anyagi javakban és az életszínvonalban értékelték magasabbra a nyugati típusú társadalmakat. A hazai szabadságfokot, kapcsolatteremtési lehetőségeket, szemléletmódot pedig sokkal jobbnak találták mint a nyugat-európaiakat, ellentétben e korosztályi minta Nyugat-képével. Lásd erről Hann E. – Vásárhelyi M.: Ha a Nyugathoz mérjük magunkat ... Bp., TK, 1986.
79. Ezt Kéri L. "formális azonosulás"-nak nevezi. Lásd Kéri L.: Politikai folyamatok szocializációs metszetben. Bp., MSZMP KB társadalomtudományi Intézete, 1989., 82-112. p.
80. Lásd erről Szabó I.: Az ember ... id.m. 22-45. p.

Irodalom

- Acsády Judit: Interjúelemzés. A kutatáshoz készült kézirat. 2001. 10. p.
- Adorno, T.W. – Frenkel-Brunswik, E. et.al.: The Authoritarian Personality. New York, Harper, 1950.
- Andorka R.: Bevezetés a szociológiába. Bp., Osiris, 1997. 662. p.
- Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy.(szerk.): Társadalmi Riport, 1996. Bp., TÁRKI – Századvég, 1996.
- Angelusz Róbert – Bukodi Erzsébet -Falussy Béla – Tardos Róbert: A tudományos fokozattal rendelkezők anyagi viszonyai, családi háttere és mobilitása. Budapest, KSH, 1998. 94. p.
- Ariés, P.: Gyermek, család, halál. Bp., Gondolat, 1987.
- Babarczy Eszter: A harmadik nemzedék. Beszélő, 1997. február.
- Babbie, E.: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Bp., Balassi K., 1995. 704.p.
- Bajomi I. – Bruszt L. – Sasfi Cs. – Tót É.: Az egyetemi érdekérvényesítés lehetőségei egy tantervmódosítási akció tükrében c. tanulmány. Bp., Oktatókutatási Intézet, 1988. 51. p.
- Barton, A.H. – Denitch, B. – Kadushin, C. (ed.): Opinion Making Elites in Yugoslavia. New York – London – Washington, 1973. 344. p.
- Bánki Erika (szerk.): Értelmiség – közélet – hatalom 1955-1995. Bp., 1995.
- Báthori Z. – Falus I. (szerk.): Pedagógiai Lexikon. Bp., Keraban K., 1997. I-III.köt.
- Benkő L. (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., Akadémiai, 1970. I-III. köt.
- Berle, A.: Power. New York, 1967.
- Bibó I.: Válogatott tanulmányok. i- III. Bp., Magvető, 1986.
- Bottomore, T. B.: Elites and Society. New York, 1964.
- Bourdieu, P.: Distinction. London, Routledge, 1986.
- Bourdieu, P.: A fiatalokról. Fordítás. Kézirat. 10. p.
- Durkheim, E.: Nevelés és szociológia. Bp., Tankönyvkiadó, 1980. 236. p.
- Erdei F.: A magyar társadalom a két világháború között. Valóság, II., 1976.
- Fasang Árpád (szerk.): Az (magyar) értelmiség hivatása.. Tanulmányok, vallomások, elemzések, levelek.(Hetven magyar értelmiségi írásai). Bp., Mundus, 1997. 530. p

- Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények. Bp., Közgazdasági és Jogi Kvk., 1973. 346. p.
- Gábor K. (szerk.): Civilizációs korszakváltás és ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái. Szeged, Miniszterelnöki Hivatal, 1993. 224. p.
- Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): Rendszerváltozás és ifjúság. Budapest, MTA- Politikatudományi Intézet, 1992.
- Giddens, A.: The Class Structure of Advanced Societies. London, 1973. 336. p.
- Goff, Le J.: Az értelmiség a középkorban. Bp., Oktatási Minisztérium, 1976. (Szociológiai Füzetek 11.). 153. p.
- Gouldner, A.W.: The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class. Critical Social Studies. USA, Macmillan Press, 1979.
- Guttsman, W. L.: The British Political Elite. London, 1963.
- Hankiss E.: Felemás világ? Valóság, 1979/6.sz.
- Hankiss E.: Közösségek: válság és hiány. Valóság, 1980/9.sz.
- Hankiss E.: Második társadalom? Valóság, 1984/11.sz.
- Hann E. – Vásárhelyi M.: Ha a Nyugathoz mérjük magunkat ... Bp., TK, 1986.
- Hewstone, M. – Stroebe, W. – Codol, J. p. et al. (szerk.): Szociálpszichológia. Bp., Közgazdasági és Jogi Kvk., 1995. 593. p.
- Hodgess-Persell, C. – Cookson, P.W.: Chartering and Bartering: Elite Education and Social Reproduction. Social Problems, 1985. Vol. 33., No.2., 114-129. p.
- Horinka Gábor: Generációs szempont az ifjúságkutatásban. Bp., ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1994. Szakdolgozat. 94. p.
- Hornýánszky Károlyné (szerk.): Elit-bibliográfia. I-II. köt. Bp., ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1990-1992.
- Horváth Ágota (szerk.): Az elmesélt idő. Családsorsok a huszadik századból. Bp., MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány – Kávé K., 1996. I-II. köt.
- Hunyady Györgyné – Majzik L. – Trencsényi L.: Úttörőcsapatok a mérlegen. Bp., ILV Ságvári Endre K., 1980.
- Huszár Tibor (szerk.): A magyar értelmiség a 80-as években. Budapest, Kossuth, 1986.
- Huszár Tibor (szerk.): Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások. Budapest, Kossuth, 1978.
- Huszár T.: Fejezetek az értelmiség történetéből. Bp., Gondolat, 1977.
- Huszár T.(szerk.): Korunk értelmisége. Értelmiségelméletek – értelmiségvizsgálatok. Bp., Gondolat, 1975.
- Huszár T.: "Nem középiskolás fokon ..." (Műveltség, közművelődés, értelmiség.) Bp., Magvető, 1981.

- Illés Iván: Nemzedékek, elitek, ciklusok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kvk., 1991.
- Inglehart, R.: The Silent Revolution. New Jersey, Princeton, 1977.
- Juhász J. – Szőke I. et al. (szerk.): Magyar értelmező kéziszótár. Bp., Akadémiai, 1975.
- Kalsall, R. K.: Higher Civil Servants in Britain. London, 1955.
- Keller, S.: Beyond the Ruling Class. Strategic Elites in Modern Society. New York, 1963. 354. p.
- Kende Péter: Politikai kultúra, civil társadalom, elit. Világosság 35. 1994.1.
- Kéri L.: Politikai folyamatok szocializációs metszetben. Bp., MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, 1989. 247. p.
- Kiss Zoltán László: A nyolcvanas évek magyar értelmiségének néhány sajátos vonása a főbb társadalmi egyenlőtlenségi dimenziókban. Bp., ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1993. Szakdolgozat. 96. p.
- Konrád Gy. – Szelényi I.: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Párizs, 1978. 212. p.
- Kovács É. – Vajda J.: Leigazoltam a zsidókhoz. A "társadalmi zsidó" identitás kialakulásának élettörténeti gyökereiről. Thalassa, 1994. 1-2.sz. 228-246.
- Kozma T. (szerk.): Educatio. Elit. 1995, tél. IV.évf.,4.sz.
- Kozma T. (szerk.): Educatio. Ifjúság. 1995, nyár. IV.évf., 2.sz.
- László J. (szerk.): Élettörténet és megismerés. Tanulmányok Pataki Ferenc tiszteletére. Bp., Scientia Humana, 1998. 267. p.
- Lengyel László: A rendszerváltó elit tündöklése és bukása. Budapest, Helikon, 1996.
- Lipset, S.M.: Homo politicus. Bp., Osiris, 1995. 418. p.
- Magyar és Nemzetközi Ki Kicsoda, 1996. Bp., Biográf Kiadó, 1996. Disk-adatbázis.
- Mannheim, K.: Man and Society in an Age of Reconstruction: Studies in Modern Social Structure. London, 1940.
- Mead, G.H.: A pszichikum, az én és a társadalom. Bp., Gondolat, 1973.
- Michels, R.: Political Parties: a Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracies. New York – London, 1962.
- Mills, W.: Az uralkodó elit. Bp., Gondolat, 1972. 416. p.
- Molnár Tamás: Az értelmiség alkonya. Bp., Akadémiai, 1996. 318. p.
- Mosca, G.: The Ruling Class. New York – London, 1939.
- Nagy K. (szerk.): Szocializáció. Szöveggyűjtemény pályaválasztással foglalkozó pedagógusok, pszichológusok számára. Bp., OPI, 1982.

- Pareto, V.: *The Mind and Society*. New York, 1935.
- Pataki Ferenc: *Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle*. Bp., Scientia Humana, 1993. 222. p.
- Pedagógiai Ki Kicsoda, 1997. Bp., Keraban Kvk., 1997. 300. p.
- Rácz J.: Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák. Válogatott tanulmányok. Bp., Scientia Humana, 1998. 236. p.
- Riesman, D.: *A magányos tömeg*. Bp., Közgazdasági és Jogi Kvk., 1983. 403. p.
- Rosenthal, G.: *Életút-rekonstrukció. A történetalkotás szelekciós alapelvei narratív életút-interjúk során*. Fordítás. Kézirat. 35. p.
- Rosenthal, G.: *Német háborús emlékek: elbeszélhetőség (narratibilitás) és az emlékezés életrajzi és társadalmi funkciói*. Fordítás. Kézirat. 23. p.
- Somlai P.(szerk.): *Értékrendek és társadalmi struktúrális változások*. Bp., ELTE Szociológiai Intézet, 1992. 142. p.
- Schütze, F.: *A narratív interjú technikája az interakciósmező-kutatásokban – a helyi hatalmi struktúrák vizsgálatának példáján*. Fordítás. Kézirat. 54. p.
- Szabó I.: *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*. Bp., Tekintet K., 1991. 166. p.,
- Szalai Erzsébet: *Az elitek átváltozása*. Bp., Cserépfalvi, 1997. 199. p.
- Szalai Erzsébet: *Útelágazás*. Bp.-Szombathely, Pesti Szalon – Savaria, 1994. 274. p.
- Schumpeter, J.A.: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London – Boston – Sydney, 1987. 437. p.
- Szelényi I.: *Menedzserkapitalizmus*. Magyar Lettre Internationale, 1995. tél (19.sz.).
- Szelényi I.: *A posztkommunista társadalom szerkezetének változásai. A menedzseri uralom elméletének újragondolása*. Magyar Tudomány, 1996.4. sz.
- Szelényi Iván: *Új osztály, állam, politika*. Bp., Európa, 1990. 504. p.
- Szelényi I. – Ladányi J.: *Menedzserkapitalizmus*. Kritika, 1995.12., 1996.1. sz.
- Takács Károly: *Az elit szociológiai fogalmáról*. Szociológiai Szemle, 1998. 1. sz., 139-148. p.
- Takács T.: *Konferencia az elitről* (Budapest, ELTE-Egyetemi Színpad, 1996. április 26-27.). Szociológiai Szemle, 1996. 3-4. sz.
- Társadalmi Riport, 1998. Bp., TÁRKI – Századvég, 1998.
- Wesolowski, W.: *Ruling Class and Power Elite*. In: Polish Sociological Bulletin, 1974. 29-44. p.

Az **Oktatóskutató Intézet** a magyar oktatásügy átfogó problémáinak tudományos kutatóhelye.

Vizsgálatai a közoktatásra, felsőoktatásra, a szakképzésre és az ifjúsági korosztályokra egyaránt vonatkoznak, ezek problémáit összefüggéseiben elemzik és így elősegítik az oktatásügy egészére vonatkozó döntések hosszú távú tudományos megalapozását, előkészítését.

Elemzéseit átívelnek a rendszerváltás oktatási szerkezetváltásain éppúgy, mint az ezredforduló globalizációs kihívásainak és az Európai Unió csatlakozás követelményeihez történő társadalmi alkalmazkodásnak az oktatáspolitikai következményein.

Az Oktatási Minisztérium felsőoktatási államtitkára által irányított intézet – eltérően a más hasonló intézményektől –, kutatási profilja stratégiai jellegű, vagyis az alap-, közép- és felsőoktatási rendszernek strukturális, szerkezeti, politikai, finanszírozási, fejlesztési problémáira irányul, ezeket országos, regionális, területi és helyi, illetve intézményi szinten egyaránt vizsgálja.

Empirikus szociológiai kutatásaival, statisztikai és oktatás-gazdaságtani elemzéseivel, politikai esettanulmányaival az Oktatóskutató hozzájárul az iskolahálózat fejlesztéséhez, a beiskolázási létszámok és a pedagógus-szükséglet előrejelzéséhez, az oktatásfinanszírozási alternatívák kimunkálásához, a felsőoktatási és tudományos kutatás Európai Unió és nemzetközi integrációjához.

Eredményeit a kormányzati oktatáspolitikai formálói közvetlenül is felhasználják, de munkatársai szakértőként a helyi önkormányzatok, a parlamenti bizottságok oktatási koncepcióinak kialakításához is hozzájárulnak.

Az intézet fenntartója az Oktatási Minisztérium, de kutatási költségeinek jelentős részét pályázati úton (OTKA, OKTK, külföldi és nemzetközi szervezetek, stb.) nyeri el, illetve külső megrendelésre (önkormányzatok, kormányzati és érdekszervezetek, felsőoktatási intézmények, nagyvállalatok, alapítványok, stb. megbízásából) is végez vizsgálatokat, közvélemény-kutatásokat, szakképzési és felsőoktatási intézmények, intézményhálózatok átvilágítását.

Kialakult kapcsolatrendszere sokrétű: az intézet, illetve vezető munkatársai éppúgy tagjai számos nemzetközi kutatási szervezet, folyóirat és intézmény irányító testületének, mint ahogyan a hazai tudományos és közéleti testületeknek is – az MTA Pedagógiai Bizottságától az Országos Akkreditációs Bizottságig.

Az Oktatóskutató Intézet a Debreceni Egyetemmel együttműködve a posztgraduális pedagógusképzés egyik országos központja, és közös Kutatási Központot működtet az ELTE Szociológiai- és Szociálpolitikai Intézetével is. Az intézet munkatársai e mellett tanítanak az ELTE, a BKÁE, a KLTE, a SZTE, a kolozsvári BBTE egyetemi kurzusain és több főiskolán, illetve a pedagógus továbbképzés területi intézményeiben is.

Kiadványaink:

Társadalom és oktatás könyvsorozat

Kutatás közben (korábban Educatio füzetek) füzet sorozat

Educatio (folyóirat)

Interdiszciplináris szemle azok számára, akik az oktatás társadalomtudományi összefüggéseit keresik.

Vezető kutatók:

Dr. Forray R. Katalin

egyetemi tanár – regionális és kisebbségi kutatások

Dr. Gábor Kálmán

tudományos munkatárs – ifjúságkutatás

Dr. Györgyi Zoltán

tudományos munkatárs – közoktatás-kutatás

Dr. Hrubos Ildikó

egyetemi tanár – oktatásszociológia

Dr. Kozma Tamás

tudományok doktora, egyetemi tanár – regionális elemzés és tervezés

Dr. Ladányi Andor

tudományok doktora – összehasonlító felsőoktatás-kutatás

Dr. Liskó Ilona

tudományos főmunkatárs – közoktatás- és szakképzés-kutatás

Dr. Lukács Péter

főigazgató, főiskolai tanár – tanárképzés és felsőoktatás-kutatás

Dr. Nagy Péter Tibor

tudományos főmunkatárs – oktatáspolitikai-történet

Dr. Polónyi István

egyetemi tanár – oktatásgazdaságtani kutatások

Dr. Sáska Géza

tudományos főmunkatárs – oktatásirányítás kutatás

Dr. Szabó László Tamás

egyetemi docens – tanárképzési kutatások

Ára: 500,- Ft

A Kutatás Közben sorozat újabb füzetei:

- 205 Híves Tamás:** Kartográfiai ábrázolás lehetőségei az oktatáskutatásban
- 206 Ladányi Andor:** A felsőoktatás fejlesztési tervéről
- 207 Nagy Péter Tibor:** Szakoktatás és politika
- 208 Forray R. Katalin (szerk.):** Publikációk a cigányság oktatásáról
- 209 Györgyi Z. – Híves T. – Imre A. – Kozma T.:** Településhálózat és iskolaszervezet
- 210 Szabó László Tamás:** Modernizáció kérdőjelekkel (Pedagógusképzés és továbbképzés)
- 211 Bajomi Iván:** Az oktatásügyi érdekszervezetek szerepe az oktatáspolitikai formálásában
- 212 Liskó Ilona – Fehérvári Anikó:** Szerkezetváltó iskolák a kilencvenes években
- 213 Polónyi István:** A felsőoktatás gazdasági jellemzői
- 214 Ladányi Andor:** A felsőoktatás nemzetközi statisztikai összehasonlításban
- 215 Tót Éva (szerk.):** Les caractéristiques du champ de la Formation Professionnelle Continue en Hongrie
- 216 Bajomi Iván – Szabó László Tamás – Tót Éva:** A folyamatos szakmai képzés helyzete
- 217 Kozma Tamás:** Az MKM 1992-es kutatási támogatása
- 218 Kozma Tamás:** Az MKM 1993-as kutatási támogatása
- 219 Fehérvári Anikó – Liskó Ilona:** Felvételi szelekció a középfokú oktatásban
- 220 Forray R. Katalin:** A falusi kisiskolák helyzete
- 221 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre:** Az MKM 1994-es kutatási támogatása
- 222 Györgyi Zoltán – Imre Anna:** Fenntartói társulások
- 223 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre:** Az MKM 1995-ös kutatási támogatása
- 224 Hrubos Ildikó:** A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában
- 225 Forray R. Katalin – Kozma Tamás:** Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitikai
- 226 Hrubos Ildikó:** A japán felsőoktatási modell
- 227 Kozma Tamás:** Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben
- 228 Györgyi Zoltán – Imre Anna:** Az alap- és középfok közötti átmenet
- 229 Tót Éva:** Számítógépek az iskolában
- 230 Fehérvári Anikó:** Párhuzamos szakképzési rendszerek az iskolarendszeren kívüli képzésben
- 231 Havas Gábor–Kemény István–Liskó Ilona:** Cigány gyerekek az általános iskolákban
- 232 Györgyi Zoltán – Mártonfi György:** Vissza a munkaerőpiacra
- 233 Kozma Tamás:** Regionális egyetem
- 234 Liskó Ilona:** Cigány tanulók a középfokú iskolákban
- 235 Hrubos Ildikó:** A "bolognai folyamat"

A sorozat 212-236. közötti egyes példányai megvásárolhatók, illetve megrendelhetők:

Oktatáskutató Intézet Educatio Kiadója. 1054 Budapest Báthori u. 10.

Levélcím: 1395 Budapest, Pf. 427. Tel/Fax: 1/302-7749, 1/269-5201

E-mail: oktataskutato@ella.hu, www.hier.iif.hu

